२७
लिफाफा
①

- Title – अज्ञात
- Accession No – Title –
- Accession No –
- Folio No/ Pages – 6
- Lines-
- Size
- Substance Paper –
- Script Devanagari – देवनागरी
- Language –
- Period –
- Beginning – ओं श्री गणेशाय नमः जगदाधारक काल इति प्राच्यः नान्दीचंद्रम् . .
- End –
- Colophon-
- Illustrations -
- Source -
- Subject - संस्कृत
- Revisor -
- Author - - अज्ञात
- Remarks- अपूर्ण

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अंबरिषिरुवाच ॥ वैशाखस्य शुक्लपक्षे तु किंनामैकादशी भवेत् ॥ किंफलं को विधिस्तस्याः कथयस्व प्रभो
जनार्दन ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ इदमेव पुरा पृष्टं रामचंद्रेण धीमता ॥ वशिष्ठं प्रति राजेन्द्र यत्त्वं मां परिपृच्छसि ॥ श्री
राम उवाच ॥ भगवन् श्रोतुमिच्छामि व्रतानामुत्तमं व्रतं ॥ सर्वपापक्षयकरं सर्वदुःखनिकृंतनं ॥ मया दुःखा
नि भुक्तानि सीताविरहजानि वै ॥ ततोहं भयभीतोस्मि पृच्छामि त्वां महामुने ॥ वशिष्ठ उवाच ॥ साधु पृष्टं त्वया
राम त्वेषा नैष्ठिकी मतिः ॥ त्वन्नामग्रहणेनैव पूतो भवति मानवः ॥ तथापि कथयिष्यामि लोकानां हित
काम्यया ॥ पवित्रं पावनानां च व्रतानामुत्तमं व्रतं ॥ वैशाखस्य सिते पक्षे राम वैकादशी भवेत् ॥ मोहिनी ना
म सा प्रोक्ता सर्वपापहरा परा ॥ मोहजालात्प्रमुच्यंते पातकानां समूहतः ॥ अस्या व्रतस्य भावेन सत्यं सत्यं
वदाम्यहं ॥ अतः कारणतो राम कर्तव्यैषा भवादृशैः ॥ पातकानां क्षयकरी महादुःखविनाशिनी ॥ शृणुष्वैक
मना राम कथां पापहरां परां ॥ यस्याः श्रवणमात्रेण महापापं प्रणश्यति ॥ सरस्वत्यास्तटे रम्ये पुरी भद्रा
वती शुभा ॥ द्युतिमान्नाम नृपतिस्तत्र राज्यं करोति वै ॥ चंद्रवंशोद्भवो नाम धृतिमान्सत्यसंगरः ॥ तत्र वैश्यो
निवसति धनधान्यसमृद्धिमान् ॥ धनपाल इति ख्यातः पुण्यकर्मप्रवर्तकः ॥ प्रपाकूपमठाराम तडागा
गृहकारकः ॥ विष्णुभक्तिरतः शांतस्तस्यासन्पंचपुत्रकाः ॥ सुमना द्युतिमांश्चैव मेधावी सुकृतस्त

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

उ.क.र.
२३

ण ॥ पैशुन्यो पशुघ्नश्च द्विष्यमहापापरतः सदा ॥ परस्त्रीसंगविरतो विद्गोष्ठीविशारदः ॥ द्यूतादिव्यसनासक्तः ।
परस्त्रीरतिलालसः ॥ नव देवार्चने शुद्धिर्न पितृन्न द्विजार्चने ॥ श्रद्धा येन च दुःखान्मा पितृ क्रूरतयंकरः ॥ प्रमत्त
मत्तकः पापी सुरापाने रतः सदा ॥ वेदपाके स्थितिमजाड्य मनवद्गुह्वस्तुन पश्येत् ॥ विज्ञाने कामितो गेहान्यतित्वा ।
तेन क्रोधवांधवैः ॥ स्वदेहभूषणो नो वत्सतं नीनालैवै ॥ तत्काले परित्यक्तो निर्हितस्तु धनत्यागात् ॥ ततः विनाशो
वस्त्रधनहीनः तथा रितः ॥ किं कर्मो मिकृतज्ञा मिकेनापापेन जीव्यते ॥ तस्मात्वं समाख्येतद्वेचनारोपितः ॥
गृहीतोत ॥ तश्कषैर्मुक्तस्य पितृगौ स्यात् ॥ पुनर्वेहः पुनस्ताकः पुनर्वेहः समभ्यमे ॥ धृष्टपुट्टिदुराचारो निवध्य
निगडेर्दृढैः ॥ कषाघाते स्ताडितश्चं इतस्तत धावति ॥ सिंहवद्विजवाना सोमृगवत्कर विद्वकान ॥ ग्रामेषा
सारनिरतोवनेति सनिसर्वंरहाः ॥ करेष्वागासनेकतानिषंगपृष्ठसंगतैः ॥ ग्रात्येचाविलाहतिपतितास्यपरदाव
रन ॥ चकोरांश्चमयरांस्थकेकलितिरमृषिकान ॥ पतान्यान्नहिंतसोधोधृष्टपुट्टिश्चनिहेलाः ॥ सर्वेजन्मकृतैःपा
पैर्निमग्नःपापकर्दमे ॥ दुःखशोकसमाविष्टः पीड्यमानोदिवानिशं ॥ कौडिन्यस्याश्रमपदेश्रामः पुण्या ।
गामान्नकाचित् ॥ माधवेमासिज्ञाहव्यांकृतस्नानेनपोधने ॥ श्रामसमारधृष्टपुट्टिःशोकभारेणपीड़ितः ॥
तद्दस्वबिंदुस्पर्शेनगतपापोहर्तस्तुभः ॥ कौडिन्यस्याग्रतः स्थित्वाप्रत्युवाचकृतांजलिः ॥ धृष्टपुट्टिरुवाच

उँ
२३

पुनरेव समाचैतैन

वनेविचरन्तसंभ्रांतः

2

भो भो ब्रह्मन् द्विजश्रेष्ठ दयां कृत्वा ममोपरि ॥ येन पुण्यप्रभावेन मुक्तिर्भवति निश्चितं ॥ कौंडिन्य उवाच ॥ शृणुष्वै
कमना भूत्वा येन पापक्षयस्तव ॥ वैशाखस्य सिते पक्षे मोहिनी नाम विश्रुता ॥ एकादशीव्रतं तस्याः कुरु मद्वा
क्यनोदितः ॥ मेरुतुल्यानि पापानि नित्यं यान्ति देहिनां ॥ बहुजन्मार्जितान्येषा मोहिनी समुपोषिता ॥ इ
तिवाक्यं मुनेः श्रुत्वा धृष्टबुद्धिः प्रसन्नधीः ॥ चकार विधिवत्कौंडिन्यस्योपदेशतः ॥ जगाम वैष्णवं लोकं स
र्वोपद्रववर्जितं ॥ इतीदृशं राम वै देव व्रतं मोहिनीव्रतं ॥ नातः परतरं किंचित्त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ यज्ञादितीर्
थदानानि कलां नार्हन्ति षोडशीं ॥ पठनाच्छ्रवणाद्राजन् गोसहस्रफलं लभेत् ॥ ॥ इति श्रीपद्मपुरा
णे उत्तरखंडे उमापतिनारदसंवादे वैशाखे शुक्ले मोहिनीनामाध्यायः ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ज्येष्ठस्य कृष्ण
पक्षे तु किंनामैकादशी भवेत् ॥ श्रोतुमिच्छामि माहात्म्यं तद्वदस्व जनार्दन ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ साधु पृष्टं त्वया
राजन् लोकानां हितकाम्यया ॥ बहुपुण्यप्रदा ह्येषा महापातकनाशिनी ॥ अपरा नाम राजेंद्र अपरापुण्यदायि
नी ॥ लोके प्रसिद्धतां याति अपरां यस्तु सेवते ॥ ब्रह्महत्याभिभूतोपि गोत्रहा भ्रूणहा तथा ॥ परापवादवादी
च परस्त्रीरसिकोपि च ॥ अपरासेवनाद्राजन् विपाप्मा भवति ध्रुवं ॥ कूटसाक्ष्यं कूटमानं तुलाकूटं करोति यः
तिमः ॥ कूटवेदं पठेद्यस्तु कूटशास्त्रं तथैव च ॥ ज्योतिषो गणकः कूटः कूटायुर्वेदको भिषक् ॥ कूटसाक्ष्यसम

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

५

उ.खं. नायुक्तो वित्तेयानरकौकसः ॥ अपरासेवनाद्राजन् पापैर्मुक्तो भवेन्नरः ॥ क्षत्रियः क्षात्रधर्मं यस्त्यक्त्वा युद्ध-
२४ द्धात्पलायते ॥ स याति नरकं घोरं स्वामिधर्मबहिष्कृतः ॥ अपरासेवनाद्योपि पापं त्यक्त्वा दिवं व्रजेत् ॥ वि-
द्यावान्यः स्वयं शिष्यो गुरुनिंदां करोति च ॥ स महापातकैर्युक्तो निरयं याति दारुणं ॥ अपरासेवनात्सोपि ॥
सद्गतिं प्राप्नुयान्नरः ॥ महिमानमपरायाः शृणु राजन् वदाम्यहं ॥ मकरस्थे रवौ माघे प्रयागे यत्फलं नृणां ॥
काश्यां यत्प्राप्यते पुण्यं शिवरात्र्युपोषणात् ॥ गयायां पिंडदानेन पितृणां तृप्तिदं यथा ॥ सिंहस्थिते देवगु-
रौ गौतम्यां स्नानकृन्नरः ॥ यत्फलं समवाप्नोति केदारदर्शनान्नरः ॥ बदर्याश्रमयात्रायां तत्तीर्थसेवनाद-
पि ॥ यत्फलं समवाप्नोति कुरुक्षेत्रे रविग्रहे ॥ गजाश्वहेमदानेन यज्ञेन समदक्षिणं ॥ तादृशं फलमाप्नो-
ति अपराव्रतसेवया ॥ पापद्रुमकुठारीयं पापेंधनदवानलः ॥ पापांधकारतरणिः पापसारंगकेसरी ॥ बुद्बु-
दा इव तोयेषु पुत्रिका इव जंतुषु ॥ जायंते मरणायैव एकादशीव्रतं विना ॥ अपरां समुपोष्यैव पूजयित्वा त्रि-
विक्रमं ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥ पठनाच्छ्रवणाद्राजन् गोसहस्रफलं लभेत् ॥
इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे उमापतिनारदसंवादे ज्येष्ठकृष्णापरैकादशीनामाध्यायः ॥ युधिष्ठिर उ- उं
वाच ॥ श्रुतमपरायाश्च माहात्म्यं त्वत्तो मे सर्वं जनार्दन ॥ ज्येष्ठशुक्ले पतेत्तु या यानाम परमानद ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ २४

स्य

एतां वक्ष्यति धर्मात्मा व्यासः सत्यवतीसुतः ॥ सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो वेदवेदांगपारगः ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ श्रु
तास्ते मानवा धर्मा वाशिष्ठाश्च श्रुता मया ॥ द्वैपायन यथार्थं वै त्वमेवाख्यातुमर्हसि ॥ श्रीवेदव्यास उवाच ॥ श्रुता
स्ते मानवा धर्मा वैदिकाश्च श्रुतास्त्वया ॥ कलौ युगे न शक्यन्ते ते वै कर्तुं नराधिपैः ॥ सुखोपायमल्पधनं स्वल्पक्लेशं
महाफलं ॥ पुराणानां च सर्वेषां सारभूतं महामते ॥ एकादश्यां न भुंजीत पक्षयोरुभयोरपि ॥ द्वादश्यां तु
विशुद्धायां पुष्पैः संपूज्य केशवं ॥ पश्चाद्भुंजीत संहृष्टः पश्चाद्विप्रपुरःसरं ॥ सूतकेपि न भोक्तव्यं नाशौचे च जनाधि
प ॥ यावज्जीवे व्रतमिदं कर्तव्यं पुरुषर्षभ ॥ स्वर्गतिं प्राप्तुमिच्छद्भिरक्षयां यातु शाश्वतं ॥ अपि पापा दुराचारा पा
पिष्ठा धर्मवर्जिताः ॥ एकादश्यामभुंजाना न ते यांति यमांतिके ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा कंपितोऽश्वत्थपत्रवत् ॥
भीमो महाबाहुर्वेनोक्ता उवाच स गुरुं प्रति ॥ भीमसेन उवाच ॥ पितामह महाबुद्धे शृणु मे परमं वचः ॥ युधिष्ठि
रश्च कुंती च तथा द्रुपदनंदिनी ॥ अर्जुनो नकुलश्चैव सहदेवस्तथैव च ॥ एकादश्यां न भुंजंति कदाचिदपि सु
व्रत ॥ ते मां ब्रुवंति मां नित्यं मा भुंक्ष्व त्वं वृकोदर ॥ अहं तान्ब्रुवं तात बुभुक्षा दुःसहा मम ॥ दानं दास्यामि विधिव
त्पूजयिष्यामि केशवं ॥ भीमसेनवचः श्रुत्वा व्यासो वचनमब्रवीत् ॥ व्यास उवाच ॥ यदि स्वर्गमभीष्टं ते नर
कं दुष्टमेव च ॥ एकादश्यां न भोक्तव्यं पक्षयोरुभयोरपि ॥ भीमसेन उवाच ॥ पितामह महाबुद्धे कथयामि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

उ.ख.र.
२५

नवाप्नुतः॥ एकभक्तेन शक्नोमि उपवासे कुतः प्रभो॥ वृको नामास्ति यो वह्निः स सदा जठरे मम॥ अतिवेलं य
दाश्नामि तदा समुपशाम्यति॥ नैकं शक्नोम्यहं कर्तुमुपवासं महामुने॥ येनैव प्राप्यते स्वर्गस्तन्मे कथय निश्च
यात्मकं॥ तदेकं वद निश्चित्य येन श्रेयो ह्यवाप्नुयां॥ श्रीव्यास उवाच॥ वृषस्थे मिथुनस्थे वा यथा वैकादशी
भवेत्॥ ज्येष्ठमासे प्रयत्नेन सोपोष्योदकवर्जिता॥ गंडूषाचमनं वापि वर्जयित्वोदकं नरः॥ मुपयंनासमवाप्नो
ति द्वादश द्वादशीफले॥ ततः प्रभाते विमले द्वादश्यां स्नानमाचरेत्॥ जलं स्वर्णं च दत्त्वा वा द्विजातिभ्यो य
थाविधिः॥ भुंजीत कृतकृत्यस्तु ब्राह्मणैः सहितो वशी॥ एवं कृते तु यत्पुण्यं भीमसेन शृणुष्व तत्॥ संवत्
सरे तु यावंत्य एकादश्यो भवंति हि॥ तासां फलमवाप्नोति अत्र मे नास्ति संशयः॥ इति मां केशवः प्राह श
ङ्खचक्रगदाधरः॥ सर्वान्परित्यज्य उपमां मामेकं शरणं व्रजेत॥ एकादश्यां निराहारस्ततः पापात्प्रमुच्य
ते॥ द्रव्यशुद्धिः कलौ नास्ति संस्कारः स्यान्नैव च॥ वैदिकस्य कृतस्यापि प्राप्ते दुष्टे कलौ युगे॥ किं च ते बहुनो
क्तेन वायुपुत्र पुनः पुनः॥ एकादश्यां न भुंजीत पक्षयोरुभयोरपि॥ एकादश्यां सिते पक्षे ज्येष्ठे मास्युदकं विना
पुण्यफलमवाप्नोति तत्शृणुष्व वृकोदर॥ संवत्सरे तु याः प्रोक्ताः शुक्लाः कृष्णाश्च वृकोदर॥ उपोषिता हि
सर्वास्ता एकादश्यो न संशयः॥ धनधान्यप्रदाः पुण्याः पुत्रारोग्यशुभप्रदाः॥ उपोषिता नरव्याघ्र इति सत्यं ब्रवीमि

ॐ
२५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मिते ॥ यमदूता महाकाया कृतान्ताः कृष्णवेषणः ॥ दृष्ट्वा पापाधना रौद्रा नोपसर्पंति ते नरं ॥ पीतांबरधराः सौ
म्याः शुक्लदंष्ट्रा मनोरमाः ॥ श्वेतं न कालेन यं स्तेनैवैष्णवा न्वैष्णवीं पुरीं ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन उपोष्यो द्वादशकं जि
तः ॥ नलदेवेन दारहा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ तनस्त्वमसर्णः कौंतेय श्रोपवासैर्वृवेन्द्र रे ॥ कृष्णसर्वप्रयत्नेन
सर्वपापप्रशान्तये ॥ व्रमेनतेपराधोस्ति देवतागनयापि वा ॥ भोज्यं परे हि देवेश ह्यग्रास्तवे नाम समग्रहरेः ॥ उन्त
द्वायंनतो मे त्वत्प्रसादात्सपदोभवत् ॥ सर्वपापविनाशाय श्रद्धादमसमन्वितः ॥ मेरुमंदिरमात्रोपि यो र
पुसो च यत्कृते ॥ सर्वं तत्त्वस्मतां याति एकादश्यां प्रभावतः ॥ न शक्यं वेंति ये हानं जलधेन्नवाधिपः ॥ एको
वनः प्रदानव्योध्र्ज टकेगत्वमे शैङुनः ॥ नोपस्यति यमं योसौ ऊरुतैवसमुपार्जयत् भाक् ॥ कलेकोटिस्तुवर्गीसाघा
मेघामेक्रूतफले ॥ स्नानं दानं जपं होमं यदस्यां क्रियते नरैः ॥ तत्सर्वं चानन्तफलं प्रोक्तं येन तत्त्व प्रभाषितं ॥ किं या
परैत्तापधर्मेण निर्मले काठशीविना ॥ उपोष्य सम्यक् विधिवद्वैष्णवं पदमाप्नुयात् ॥ स्वर्गं सर्वल्ये वा मोक्षाद
म्या चैष प्रदीयते ॥ सदैव कृष्णपाहूल सर्वं वा पुनर्भवेत् ॥ एकादश्यां दिने यो नै भुंक्ते पापं भुनक्ति सः ॥ इ
हलोके स वै ज्ञाला न्धः पापोनिष्ठ गोति ॥ ये चराः स्यति रा नानिर्हादशं समुपोषितः ॥ जोतु मासे सिते पक्षे
पाप्यंतिपरं मम पदं ॥ अन्नं हाम यं य साने नो गृहे श्रीसरा कृत्नी ॥ सर्वेषां पातकं सर्वं हारपीपी कृपासेना ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

उ.न.र.
२९

8

विशेषंशृणुकौंतेयनिर्जलैकादशीदिने॥ यक्तेयंनैवेद्यैर्भिर्दानैःश्रद्धासमन्वितैः॥ जलशायीवसंसन्तो
दयात्तथैनुस्तथाम्मयी॥ प्रत्यक्षावानृपश्रेष्ठधृतधेनुस्तथापिवा॥ दक्षिणाभिःसपुष्टाभिर्मिष्टान्नैश्चपृथक्
विधैः॥ तोषणीयःप्रयत्नेनद्विजाधर्मभृतांवर॥ तुष्टाभवंतितेनैवविष्णोर्लोकप्रदेमोंतदोहरिः॥ आत्मद्रोहःकृतस्ते
र्हियैरेवानह्युपोषिता॥ पापात्मनोदुराचारादुष्टास्तेनात्रसंशयः॥ कुलानांशतमागामिमतीतानांतथाशतं
आत्मनासहतैर्नीतंवासुदेवस्यमंदिरं॥ यांतेदीनेदीनपरैरर्चयद्भिस्तथाहरिं॥ अंधेर्द्विजागरंरात्रौयैरेषा
समुपोषिता॥ अन्नंवस्त्रंतथागावोजलंशय्यासनंशुभं॥ कमंडलुस्तथाछत्रंदातव्यंनिर्जलादिने॥ उपान
हौयेःसत्पात्रभूतेद्विजोत्तमे॥ सनोयानेनयानेनस्वर्गलोकेमहीयते॥ यश्चेमांशृणुयाद्भक्त्यायश्चापि
परिकीर्तयेत॥ उभौतौस्वर्गमाप्नोतोनात्रकार्याविचारणा॥ यत्फलंसंनिहत्यायांराहुग्रस्तेदिवाकरे॥ कृत्वा
श्राद्धंलभेन्मर्त्यस्तत्स्यात्श्रवणादपि॥ नियमंचप्रकर्तव्यंदंतधावनपूर्वकं॥ एकादश्यांनिराहारोवर्ज
यिष्याम्यहंजलं॥ केशवप्रीणनार्थायप्रत्यराचमनाद्यते॥ द्वादश्यांदेवदेवेशःपूजनीयःत्रिविक्रमः॥ गं
धैर्धूपैस्तथापुष्पैर्वासोभिःश्चिरदर्शनैः॥ पूजयित्वाविधानेनमंत्रमेनमुदीरयेत॥ देवदेवहृषीकेशसं
सारार्णवतारक॥ उदकुंभप्रदानेनयमोतांपरमांगतिं॥ ज्येष्ठमासिसितेभीमःयाशुक्लैकादशीशुभाः॥ नि

गो
२९

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

द्वैले समुपोष्याथ जलं कुंभान्सशर्करान्॥ प्रदाय विप्रमुख्येभ्यो मोदते विष्णुसन्निधौ॥ ततः कुंभाः प्रदातव्या
ब्राह्मणानां च भक्तितः॥ भोजयित्वा ततो विप्रान्स्वयं भुंजीत तत्परः॥ एवं यः कुरुते पूर्णां द्वादशीं पापनाशि
नीं॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो पदं गच्छत्यनामयं॥ ततः प्रभृति भीमेन कृता त्वेकादशी शुभा॥ पांडवद्वादशी ना
म्ना लोके ख्याता बभूव ह॥ इति श्री पद्मपुराणे उत्तरखंडे उमापतिनारदसंवादे ज्येष्ठशुक्ला निर्जलैकाद
शी नामाध्यायः॥ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच॥ ॥ आषाढस्य सिते पक्षे किं नाम्नैकादशी शुभा॥ कथयस्व प्रसा
देन वासुदेव ममाग्रतः॥ श्रीकृष्ण उवाच॥ ॥ व्रतानामुत्तमं राजन् कथयामि तवाग्रतः॥ सर्वपापक्षयकरं
सर्वमुक्तिप्रदायकं॥ आषाढस्यासिते पक्षे [illegible]
योगिनी नाम नामतः॥ एकादशी नृपश्रेष्ठ महापातकनाशिनी॥ संसारार्णवमग्नानां पोतभूता सनात
नी॥ जगत्त्रये सारभूता योगिनी व्रतकारिणां॥ कथयामि नृपश्रेष्ठ कथां पौराणिकीं शुभां॥ अलकाधि
पती राजा शिवभक्तिपरायणः॥ तस्यासीत्पुष्पवटुको हेममालीति नामतः॥ तस्य पत्नी सुरूपा च विशा
लाक्षीति नामतः॥ स तस्यां वासक्तमना कामपाशवशं गतः॥ मानसात्पुष्पनिचयमानीय स्वगृहे
स्थितः॥ पत्नीप्रेमरसासक्तो न कुबेरालयं गतः॥ कुबेरो देवसदने करोति शिवपूजनं॥ मध्याह्नसमये राज

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

उ॰ख॰
२१

न्पुष्पाण्यागमसमीतकः ॥ हेममाली स्वभवने रमते कांतया सह ॥ यक्षराट् मन्दिरे वाथ कालातिक्रमकोपि
तः ॥ कस्मान्नायाति भो पत्रा हेममाली दुरात्मवान् ॥ निश्चयः क्रियतामस्य इत्युवाच पुनः पुनः ॥ यक्षा ऊचुः ॥
वनिताकामुको गेहे रमते स्वेच्छया नृप ॥ तेषां वाक्यं समाकर्ण्य कुबेरः कोपपूरितः ॥ आह्वयामास तं तूर्णं
वटुकं हेममालिनं ॥ ज्ञात्वा कालात्ययं सोपि भयव्याकुललोचनः ॥ आजगाम नमस्कृत्य कुबेरस्याग्रतः स्थि
तः ॥ तं दृष्ट्वा धनदः क्रुद्धः क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ प्रत्युवाच रुषाविष्टः कोपप्रस्फुरिताधरः ॥ धनद उवाच ॥ आ
पापदुष्टदुर्वृत्त कृतवान्देवहेलनं ॥ श्वित्रोदराकुष्ठयुक्तो वियुक्तः कांतया सह ॥ अस्मात्स्थानादपध्वस्तो गच्छ
गच्छ स्थानमधम ॥ इत्युक्ते वचने तस्मिन्स्थानात्तस्मात्पपात सः ॥ महादुःखाभिभूतश्च कुष्ठैः पीडितविग्रहः ॥
न सुखं दिवसे तस्य न निद्रां लभते निशि ॥ छायायां पीडितस्तस्य निदाघे तेन पीडितः ॥ शिवपूजाप्रभावेन
स्मृतिस्तस्य न लुप्यते ॥ पातकेनाभिभूतोपि पूर्वकर्म स्मरत्यसौ ॥ भ्रममाणो गतः शैलं गिरीणां प्रवरं हिमाद्रिं पर्वतोत्त
मं ॥ तत्रापश्यन्मुनिवरं मार्कंडेयं तपोनिधिं ॥ यस्यायुर्विद्यते राजन्ब्रह्मणो दिवसाः समे ॥ ब्रह्मदेवसमो
नस्य हरतः पापकर्मकृत ॥ मार्कंडेयो मुनिवरो दृष्ट्वा तं कुष्ठिनं तथा ॥ परोपकारणार्थाय समाहूयेदमब्र
वीत् ॥ कस्मात्कुष्ठाभिभूतस्त्वं कुतो निंदनतोसि ॥ इत्युक्तः स प्रत्युवाच मार्कंडेयं महामुनिं ॥ राजन् २१

राजस्यानुचरो ह्यहं हेममालीति नामतः॥ मानसात्पद्मनिचयमानीयाम्यहं न्वहं ने॥ शिवपूजनवेला
यां तु वेगात्परममनोजवे॥ एकस्मिन्दिवसे चैव कालात्साग्यात्विधिर्तो मया॥ पत्नीसौख्यप्रसक्तेन शोकव्या
कुलचेतसा॥ ततः क्रुद्धेन शप्तोऽस्मि राजराजेन वै मुने॥ कुष्ठाभिभूतः संजातो वियुक्तः कांतया तया॥ अ
धुना तव समीपं तु प्राप्तोऽस्मि शुभकर्मणा॥ संतो स्वभावतो नित्यं परोपकरणोत्तमं॥ इति ज्ञात्वा मुनिश्रे प
ष्ठ मां प्रशाधि कृतागसं॥ मार्कंडेय उवाच॥ तथा सत्यमिदं प्रोक्तं नासत्यं भाषितं यतः॥ अतो व्रतोपदेशं
ते करवाणि शुभप्रदं॥ आषाढे कृष्णपक्षे तु योगिनीव्रतमाचर॥ अस्य व्रतस्य पुण्येन कुष्ठं यास्यति वै ध्रुवं
इति वाक्यं ततः श्रुत्वा दंडवत्पतितो भुवि॥ उत्थापितः समुत्थाय बभूवातीव हर्षितः॥ मार्कंडेयोपदेशेन व्रतं तेने निना
न कृतं यथा॥ प्रभावतो व कुष्ठानि गतानि तस्य सर्वशः॥ दिव्यदेहस्ततः सम्यग्व्रते पूर्णे भवेत्सुखी॥ ईदृ
ग्विधं नृपश्रेष्ठ कथितं योगिनीव्रतं॥ अष्टाशीतिसहस्राणि द्विजान्भोजयते तु यः॥ तत्समं फलमाप्नो
ति योगिनीव्रतकृन्नरः॥ महापापप्रशमनं महापुण्यफलप्रदं॥ पठनाच्छ्रवणाल्लोकैः सर्वपापैः प्रमु
च्यते॥ इति पद्मपुराणे उत्तरखंडे उमापतिनारदसंवादे आषाढकृष्णा योगिनीनामाध्यायः॥ युधिष्ठि
र उवाच॥ आषाढस्य सिते पक्षे का चैकादशी भवेत्॥ किंनाम किं फलं तस्या एतद्विस्तरतो वद॥ श्री

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

उ.ल.द. कृष्ण उवाच ॥ कथयामि महाराज पुण्यां स्वर्गमोक्षप्रदायिनी ॥ श्रायनीनाम नामेति सर्वपापहरा परा ॥ यस्या
२९ श्रवणमात्रेण वाजपेयफलं लभेत् ॥ सर्वं सर्वं मया प्रोक्तं नानः पदने इत्युता ॥ पापिनां पापनाशाय स्नेहा
धात्रा महीतलया ॥ गुरुतः पतनं राजेंद्र यत्तेनैव मोक्षदायिनी ॥ आषाढे वामनो देवः पूज्यते परमेश्वरः ॥ वामनः प
जितो येन कमलः कमलेक्षणः ॥ आषाढस्य सिते पक्षे कामिकाख्या हरेर्दिने या ॥ तेनाविंते जगत्सर्वे त्रयो देवाः
सनातनाः ॥ कृता वैकादशी येन हरिवासरमुत्तमं ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ संशयोस्ति महान्मे न श्रूयतां पुरुषो
त्तम ॥ कथं स्वपिति देवेश क्षीरे कथं च बलिमाश्रितः ॥ कथं च भूमौ सुप्ते अः किं कुर्वन्ति जनाः परे ॥ पतद्दर्शमहा
मातस्य संशयोस्ति महान्मम ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ श्रूयतां राजशार्दूल कथा पापहरा परा ॥ यस्याः श्रवणमा
त्रेण सर्वपापहरा परा ॥ बलिर्नाम महादैत्य आसीत्रेतायुगे नृप ॥ प्रयजन्सोऽयमांतितं यज्ञकौमन्यवाय
णः ॥ यत्तैस्तु विविधैर्देवो यज्ञेनेमां सनातनं ॥ भक्त्या तु परयागाजन यत्नेन श्रुत्वा नकुलं च या ॥ परं विवर्धं
स्तुति इथा मधीना श्रुतिभिः ॥ उत्कृष्टा रेखनैः सार्धे च इथा सजितो प्रह्नं ॥ ततो वामनरूपेण भुवनादे वपं च मे
पृथुरूपेण नरा सर्वेश्वत्तोऽहं पिणा ॥ वाक्कलेन जितो दैत्यः सत्यमाश्रित्य संस्थितः ॥ श्रुकमंडलं धारयो
मास यज्ञागतायनाऽस्म के ॥ याविनाव स्थापराजनमादेहं पदपरा भया ॥ सकलं कृतं मां जनकोऽस्मि वपद्मा २९

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

पितै ॥ रूपमीह विधेराजन्व ॥ नराश्रुणमघाकृते ॥ भूर्लोके वरागो न्यत्र भुवर्लोके न ज्ञानुनी ॥ स्वर्लोके वक
हिंन्यत्र महर्लोके न योद्द ॥ जनलोके वह्न दर्यंतपोलोके न्व वैरकं ॥ सत्यलोके मूर्तिस्या ण्यमस्तके च नत
दर्यके ॥ वेदस्वर्णं ग्रहस्थैवनत्सन्यागिनस्येवव ॥ देवाः सेंद्रा श्च नागाश्च यत्तगंधर्वकिन्नराः ॥ स्तुवंतो वेदसंभ
तैः स्तकैश्च विविधैस्तथा ॥ कोरस्हीनाव वलिसिपदैः पूरिता मही ॥ ऊर्द्धं वनस्पृष्टे वपदे स्तूभेमघानरा
गतो रक्षानलेराजन्नरानयोममपूजकः ॥ तिमोथोरानत्वा श्चे के किमऊ वैक्षनः परे ॥ विनयेन नतो सौर
वैतुण्ड समोजनार्दनः ॥ श्राणाद श्च ऊपदेव कामिकः हरियामरः ॥ तस्या मेका वसत्तिमें हलिमाश्रिन
तिष्ठति ॥ द्वितीया शेषपृष्ठे वै तीरसागरमध्यतः ॥ स्वपिते व महाराज यावद्रागामिकान्तिके ॥ तावज्जवे
तस्य धर्मात्मा सर्वधर्मोत्तमोत्तमः ॥ अनेन ऊहृते मन्त्रैः सदा तिपरमं पतिं ॥ एतस्मात्कारणाद्राजन्नकर्त
व्या व्रपपत्तनः ॥ नातः परतरः कांचित्र पविज्ञा पापनाशिनी ॥ यस्यां स्वपिति देवेशः शेषस्य ऊ गदाध
रः ॥ तस्यां च यस्तु येह देवं शायं च ऊ गदाधरं ॥ तज्ञौज्ञानगरणांकस्त्वा मत्त्या वैय विशेषतः ॥ नास्यां पुण्यसमे
त्यानुकर्तेष्या कस्त्रतन्नेवत्र ॥ पवंधः ऊकतेराजन्नप्रकारं पापावतोन्नमे ॥ एवं पापहरं चैव भुक्तिमुक्ति प्र
दायकं ॥ सकलोके मम सस्त्रश्च पवें च प्रियंकरः ॥ दीपदानेन पालाणा पत्रेभुनया अतेनच ॥ वतमोस्य

२ से

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

उ॰ख॰प॰ न्यंतीहृतेनशमसवज्ञभाः॥ चान्द्रमोस्मेनेहैवीहूहूतौस्मेध्मभिश्चाधीभवेन्नरः॥ श्रावणेवर्तेयेन्तक्ताकेदृधि 14
भाद्रपदेनया॥ इषिमाश्वयुजिमासेकार्तिकेहिटलेन्यनेन॥ श्रवयवाग्रलवाधेस्माऽस्यातिपरमांगतिं॥
पकारएवाग्रतेनैवधमान्यापैविंमद्यने॥ कर्तव्यासर्वदाराजन्विस्मतेव्यान्नकाहिंचित्॥ शयिनीबोधिनी
मध्येयारुलेकादशीभवेत्॥ सैवोपोष्यागरहस्थस्यनान्याकृष्णाकदाचन॥ श्रुत्वाचैवयेहजनकथां
पापहरांपरां॥ अश्वमेधस्ययत्तस्यफलमाप्नोतिमानवः॥ इतिश्रीपद्मपुराणेउत्तरखंडेउमापतिनारद
संवादेदेवशयन्येकादशीनामाध्यायः॥ युधिष्ठिरउवाच॥ श्रावणस्यासितेपक्षेकिंनामैकादशीभवे
त्॥ ततःकथयगोविंदवासुदेवनमोस्तुते॥ श्रीकृष्णउवाच॥ शृणुराजन्प्रवक्ष्यामिआख्यानंपापप्र
नाशनं॥ यत्पुराकेब्रह्मणापूर्वंपृष्टस्तेनारदायवै॥ नारदउवाच॥ भगवन्श्रोतुमिच्छामित्वत्तोहंकम
लासन॥ श्रावणस्यासितेपक्षेकिंनामैकादशीभवेत्॥ कोदेवःकोविधिस्तस्याःकिंपुण्यंकथयप्रभो॥
ब्रह्मोवाच॥ शृणुनारदवक्ष्येहंलोकानांहितकाम्यया॥ श्रावणैकादशीकृष्णाकामिकानाममनामतः
तस्याःश्रवणमात्रेणवाजपेयफलंलभेत्॥ तस्यांयजतिदेवेशंशंखचक्रगदाधरं॥ श्रीधराख्यंहरिं ग्रं
विष्णुंमाधवंमधुसूदनं॥ पूजयेद्ध्यायतेयोवैतस्यपुण्यफलंशृणु॥ नगंगायांनकाश्यांचनैमिषेनचपु २४

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ह्यते ॥ यत्फलं समवाप्नोति तत्फलं कृष्णपूजनात् ॥ समस्तां नरवनोपेतां यो दद्यात्तु वसुंधरां ॥ कामिका
व्रतकारी च उभौ समफलौ स्मृतौ ॥ श्रस्तट्टचमानाद्यो धेनुं दद्यात्सोपस्कारं च गां ॥ तत्फलं समवाप्नोति का
मिकाव्रतकारकः ॥ श्रावणे श्रीधरं देवं पूजयेद्यो नरोत्तमः ॥ तेनैव पूजिता देवा गंधर्वोरगपन्नगाः ॥ त
स्मात्सर्वप्रयत्नेन कामिकादिवसे हरिः ॥ पूजनीयो यथाशक्ति मासे हरेः पापभीरुभिः ॥ ये संसारार्णवे मग्
नाः पापपंकसमाकुलाः ॥ तेषामुद्धरणार्थाय कामिकाव्रतमुत्तमं ॥ नातःपरतरं काचित्पवित्रा पाप
नाशिनी ॥ एवं नारद जानीहि स्वयमाह परो हरिः ॥ अध्यात्मविद्यानिरतैर्यत्फलं प्राप्यते नरैः ॥ ततो ब
हुतरं विद्धि कामिकाव्रतसेविनां ॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा कामिकाव्रतकृन्नरः ॥ न पश्यति यमं रौद्रं नैव ग
च्छति दुर्गतिं ॥ न पश्यति कुयोनिं च कामिकाव्रतसेवनात् ॥ कामिकायाव्रते चीर्णे कैवल्यं योगिनो
गताः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कर्तव्या नियतात्मभिः ॥ तुलसीप्रभवैः पत्रैर्यो नरः पूजयेद्धरिं ॥ न लिप्यते
स पापेन पद्मपत्रमिवांभसा ॥ सुवर्णभारमेकं तु रजतं च चतुर्गुणं ॥ तत्फलं समवाप्नोति तुलसी
दलपूजनात् ॥ रत्नमौक्तिकवैडूर्यप्रवालादिभिरर्चितः ॥ न तुष्यति तथा विष्णुस्तुलसीदलतो यथा
तुलसीमंजरीभिश्च पूजितो येन केशवः ॥ आजन्मपातकं तस्य विनाशं याति संचयं ॥ या दृष्टा निखि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ए०न०र० लाघसंगशमनी स्पृष्टा वपुःपावनी रोगाणामभिवंदिता निरसनी सिक्तांतकत्रासिनी ॥ प्रत्यासत्तिविं
३० धायिनी भगवतः कृष्णस्य संरोपिता न्यस्ता तच्चरणे विमुक्तिफलदा तस्यै तुलस्यै नमः ॥ दीपं ददाति यो 16
मर्त्यो हरिवासरे हरेर्दिने ॥ तस्य पुण्यस्य संख्यां न चित्रगुप्तो न वेत्त्यलं ॥ कृष्णाग्रे दीपको यस्य ज्वलत्येका
दशीदिने ॥ पितरस्तस्य तृप्यंति अमृतेन दिविस्थिताः ॥ घृतेन दीपं प्रज्वाल्य तिलतैलेन वा पुनः ॥ प्रयाति सू
र्यलोके च दीपकोटिशतार्चितः ॥ एषैतवाग्रे कथिता कामिकामहिमा मया ॥ अतो नरैः प्रकर्तव्या
सर्वपातकहारिणी ब्रह्महत्यापहारी च भ्रूणहत्याविनाशिनी ॥ वैस्नवस्थानदात्री च महापुण्यफल
प्रदा ॥ एतन्माहात्म्यमेतस्या नरः श्रद्धासमन्वितः ॥ विष्णुलोकमवाप्नोति सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ इ
ति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे उमापतिनारदसंवादे श्रावणकृष्णैकादशीनामाध्यायः ॥ युधिष्ठिर
उवाच ॥ श्रावणस्य सिते पक्षे किं नाम्नैकादशी भवेत् ॥ कथयस्व प्रसादेन ममाग्रे मधुसूदन ॥ श्री
कृष्ण उवाच ॥ शृणुष्वावहितो राजन् कथां पापहरां परां ॥ यस्याः श्रवणमात्रेण वाजपेयफलं लभेत्
द्वापरस्य युगस्यादौ पुरा माहिष्मतीपुरे ॥ राजा महीजिन्नामाख्यो राज्यं पालयति स्वकं ॥ पुत्रहीन रां
स्य तस्यैव न तद्राज्यं सुखप्रदं ॥ अपुत्रस्य सुखं नास्ति इह लोके परत्र च ॥ चिंतयास्य महतस्यैवं कालो ३

17

वंकृतवेगतः ॥ तथा महस्रस्तनो राजा सर्वसौख्यप्रदो नृणां ॥ दृष्ट्वात्मानं च वयसं स राजा चिंतापरो भवत्
तद्या ततः प्रजामध्ये इदं वचनमब्रवीत् ॥ इह जन्मनि भो लोका न मया पातकं कृतं ॥ अन्यायोपार्जितं
वित्तं निक्षिप्तं कोशे मया न हि ॥ ब्रह्मस्वं देवद्रविणं न गृहीतं मया क्वचित् ॥ पुत्रवत्पालितो लोको धर्मेण वि
जिता मही ॥ दुष्टेषु पातितो दंडो बंधुपुत्रोपमेष्वपि ॥ शिष्टास्तु पूजिता नित्यं न द्वेष्याश्च मया जनाः ॥ इ
त्येवं भवतो मार्गं धर्मयुक्तस्य हि द्विजोत्तमः ॥ कस्मान्मम गृहे पुत्रो न जातस्तद्विमृश्यतां ॥ इति वाक्यं ततः श्रु
त्वा सप्रजाः सपुरोहिताः ॥ मंत्रयित्वा नृपहितं जग्मुर्गहनं वनं ॥ इतस्ततस्तु पश्यंत आश्रमानृषिसेवि
तान् ॥ नृपतेर्हितमिच्छंतो ददृशुर्मुनिसत्तमं ॥ तप्यमानं तपो घोरं चिदानंदं निरामयं ॥ निराहारं जितात्मानं जितक्रो
धं सनातनं ॥ लोमशं धर्मतत्त्वज्ञं सर्वशास्त्रविशारदं ॥ दीर्घायुषं महात्मानं ते सर्वे चोप
तस्थिरे ॥ कल्पे कल्पे गते त्वेकं लोम तस्य विशीर्यते ॥ अतो लोमशनामासौ त्रिकालज्ञो महामुनिः
ते दृष्ट्वा हर्षिताः सर्वे ऊचुस्ते च परस्परं ॥ अस्मद्भाग्यवशादेव प्राप्तोऽयं मुनिसत्तमः ॥ नामस्तथा च प्रमा
दीस्त उवाच ऋषिसत्तमः ॥ लोमश उवाच ॥ किमर्थमिह संप्राप्ताः कथयध्वं सकारणं ॥ दर्शनान्मम
नमः स्तवं नस्त्वं च मां किमुः ॥ युष्मद्वाक्यं करिष्यामि भविता यद्धितं भवेत् ॥ परोपकृतये जन्म मादृशाना

तोनसेत्स्यथः ॥ सनत्कुमारः ॥ श्रूयतामभिधास्यामि व्रतं वैत्रागमकारणं ॥ संतापच्छेदनायोग्यं पतनवसा द्वि
छमाननाः ॥ पद्मयोनेः परतरः स्तनः श्रेष्ठो न विद्यते ॥ आनः कार्येवतागमाः समीपे भवतो वयं ॥ महा
जितन्नामराजासौ पुत्रहीनोतिमांप्रते ॥ वर्षतस्य प्रजावृत्तं तपुत्रवत्यालिंनास्तथा ॥ तेपुत्ररहितेनद्दृष्ट्वार
तस्य दुःखेन दुःखिताः ॥ तपः कर्तुं सिद्धा यातामतिक्रुत्वानैर्महिषी ॥ तस्य भार्यापेनेडुद्यां सिसमाभिस्ता
द्विजोत्तम ॥ मद्दर्शनेनैव कार्ये सिद्धिर्भवेत नृणां ॥ उपदेशं वदस्वने राजः पुत्रो यथा भवेत ॥ इतितेषां
वचः श्रुत्वा मद्रूतं ध्यानमास्थिताः ॥ प्रत्युवाच मुनिस्तेषां तानस्य जन्म पुरातनं ॥ लोमशउवाच ॥ पुराजन्म
निवैश्योयं धनहीनो नृपांसरूत ॥ वाणिज्यकर्मनिरतो ग्रामाद्ग्रामांतरंगतः ॥ ज्येष्ठमासि सितेपक्षे
दशमीदिवसे तथा ॥ मध्योगे कृमतोपाते ग्रामसीमितिनलाश्रयं ॥ कूपिकांसजलेहष्ट्वा जलपानेमनोर
दधे ॥ सवत्सातः सवत्सा चधेनुस्तत्र समागताः ॥ तृषार्ताततिपयालोतस्या संजयपीतं त्वसा ॥ पिबंतीवार
यित्वातमसौतांयंपपौस्वयं ॥ कर्मणातेनपापेन पुत्रहीनो नृपोभवत् ॥ कस्यापि जन्मनः पुण्यात्प्रा
राज्यमकंटकं ॥ लोकाऊचुः ॥ पुराणान्याय्यान्तर्यानि पुराणे श्रूयते मुने ॥ पुण्योपदेशं कथय येर
नपापक्षयो भवेत् ॥ ततः भवत्प्रसादेन पुत्रो भवति भूपतेः ॥ लोमशउवाच ॥ श्रावणे शुक्लपक्षे तु पुत्र

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नाम विख्याता ॥ पवित्ररोपणी चैकादशी तत्र कृत्वा धनं तत्र नृत्येजनाः(?) ॥ इति श्रुत्वा वा नमस्कृत्य कृतिमेत्य पुरे वृते(?) ॥ य
थाविधि यथान्यायं कृतं तैर्जागरान्विते ॥ तत्पुण्यं च विमले दत्ते नृपतये जनैः ॥ दत्ते पुण्ये च सा राज्ञी गर्भ
माधत्त शोभने ॥ प्राप्ते प्रसवकाले सा सुषुवे पुत्रमूर्जितं ॥ श्रावणस्य सिते पक्षे कर्कटस्थे दिवाकरे ॥ द्वादश्यां
वासुदेवाय पवित्रारोपणं स्मृतं ॥ हेमरौप्यताम्रसूत्रैः क्षौमैः पट्टसूत्रैः कौशेयपद्मजैः ॥ ऊर्णैः काशैश्च कार्पासैर्ब्राह्म
ण्याः कर्तितैः शुभैः ॥ गोरोहीनतरे(?) काले सर्वं परधिवासिते ॥ ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य गुरुपादे सुमलाव(?)
तीन सेनाल निर्वेषैः ऊर्ध्वात् जागरणं ततः ॥ ब्राह्मणास्तिष्ठघावेष्टा(?) मिहाः(?) शूद्रास्तथैव च ॥ स्वधर्मा च स्थिर
ताः सर्वे भक्त्या कुर्युः पवित्रकं ॥ ततः पवित्रं गुरवे दद्यात् विधिपूर्वकं ॥ ब्राह्मणेभ्यश्च वस्त्राणि वस्त्रं गंधपुष्पा
दिनार्चयेत ॥ पुनारिये(?) तिमंत्रेणाहूतो विसर्जयेत ॥ मूलमंत्रेण यथा विसर्जयेच्छिवे ॥
वर्षे वर्षे प्रकर्तव्यं पवित्रारोपणं नरैः ॥ भुक्तिः मुक्तिश्च कुर्वद्भिः संसारघोरसागरे ॥ न करोति विधानेन
पवित्रारोपणं नरः ॥ तस्य सांवत्सरी पूजा निष्फला नात्र संशयः ॥ श्रुत्वा माहात्म्यमेतस्य नरः पापात्प्र
मुच्यते ॥ इह पुत्रसुखं प्राप्य परत्र स्वर्गतिं लभेत ॥ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे उमापतिनारदसंवादे श्र
वणशुक्ला पवित्रारोपणी पुत्रदैकादशी नामाध्यायः ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ भाद्रस्य कृष्णप

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

उ.ख.ए. तेन किंनामैकादशी भवेत् ॥ एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं कथयस्व जनार्दनः ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ फाल्गुनस्यैक
३१ सनागतं न कथयिष्यामि वत्तवानघ ॥ श्रुतेनैव मनःप्रोक्तः सर्वपापप्रणाशिनी ॥ सत्यविना हृषीकेशं
व्रतमस्याः करोति यः ॥ पापानि तस्य नश्यन्ति व्रतस्य श्रवणादपि ॥ नानः पत्तनः राजन् लोकद्वयहितावहं
सत्यमुक्तं मयाद्यैतेन नासत्यं समभाषितं ॥ हरिवंश इति ख्यातो नौगभूमवरप्रतिपुरः ॥ वरूतत्ती सत्यसंधः सा
मस्तायाः भुवः पतिः ॥ कस्याचित्कर्मणा प्राप्तो राज्यभ्रष्टो महागमः ॥ विक्रीतो वनितापुत्रौ सर्वकाराम्य
विक्रयं ॥ शुश्रूषा सस्य चराससंगतो राज्ञा समूहापकृत ॥ सत्यमालंब्य राजेंद्र मृतो चैलापहारकः ॥ सोमव
तस्यपतिश्योम्ना न सत्याश्चलितस्तथा ॥ एवं तत्र स्यन्तपते हरौ वत्सरा गताः ॥ ततश्चिंतापरो राजा सव
भूवातिदुःखिताः ॥ किं करोमि क्व गच्छामि निष्कृतिर्मे कथं भवेत् ॥ इति चिंतयतस्तस्य मग्नस्य वित्तिना
र्णवे ॥ प्राजगाम मुनिः कश्चित् ज्ञात्वा राजानमातुरं ॥ परोपकारणायैव निर्मितो ब्रह्मणा द्विजः ॥ स
तेहृष्टा द्विजवरं नृनाम नृपसत्तमः ॥ कृतांजलिः पुरोभूत्वा गौतमस्याग्रतः स्थितः ॥ कथयामास हत्ता
तमात्मनो दुःखसंकुलं ॥ श्रुत्वा नृपतिवाक्यानि गौतमो विस्मयान्वितः ॥ उपदेशं नृपतये व्रतस्यास्य द वें
पतिः ॥ मासि भाद्रपदे राजन् कृष्णपक्षेतिशोभिना ॥ एकादशी समायाता जाभा नामेति पुण्यदा ॥ अ ३२

20

...ॐ कृत्वा नरो न पापसंस्थो भविष्यति ॥ न च भाग्यवशादेषा समनमोह्नि संमागता ॥ उपवासपरो भू
त्वा न नैनां गरणे ऊह ॥ श्रवणस्याश्रुते वीर्य्ये न यथा पतयो ध्रुवं ॥ न च पुण्यप्रभावेन धुगागतो द्वंद्वृपोन्म
इत्येवं कथयित्वा वसुमतिं नरधीयता ॥ मुनिनाबोन्नृपः स्कन्दाव कारयन्न मनमे ॥ फलेन स्मिन्न व्रतेन रा
नः पापस्यांतो भवत्समः ॥ अयनो राज्यनाई लप्रभावोस्य व्रतस्य च ॥ यतदुःखविवद्रुभिवर्षैभोक्तव्यं तं
नतयो भवेत् ॥ विस्तीर्णोपि दुःखो राजासीत्तव्रतस्यास्य प्रभावतः ॥ पत्न्या सहसमासंगो पुत्रजीवनमा
पमः ॥ दिविदुंदुभयो नेदुः पुष्पवर्षमभूद्दिवः ॥ एकादश्याप्रभावेन प्राप्य राज्यमकंटकं ॥ स्वर्गं लेभे
हरिश्चंद्रः सपुत्रः सपरिच्छदः ॥ ईदृग्विधं व्रतं राजन्ये कुर्वंति मानवाः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तास्त्रिदि
वं यांति ते नृप ॥ पठनाच्छ्रवणाद्वापि अश्वमेधफलं लभेत् ॥ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे उमाप
तिनारदसंवादे भाद्रपदकृष्णैकादशीनामाध्यायः ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ नभस्यस्यासिते
पक्षे किंनामैकादशी भवेत् ॥ को देवः को विधिस्तस्याः एतदाख्याहि केशव ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥
कथयामि महीपाल कथामाश्चर्यकारिणीं ॥ कथयामास या ब्रह्मा नारदाय महात्मने ॥ नारद
उवाच ॥ कथयस्व प्रसादेन चतुर्मुख नमोस्तु ते ॥ नभस्य शुक्लपक्षे तु किंनामैकादशी भवेत् ॥ एत

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

२२

उ॰न॰र॰
२२

दिक्षाम्यहं श्रोतुं तेविस्तारात्तपोधनायसै ॥ ब्रह्मोवाच ॥ वैवस्वतोस्य मनेरिक्ष्वाकुः साधु पुत्रह किलव्यया ॥ ना॰
तःपरतरालोके पवित्राद्रहविजा समाता ॥ पद्मनाभे विलिविख्यातानभश्चैक्वाट पीसिना ॥ हृषीकेशः प्रत्य
तेस्पांकर्तेसंत्रनमतमे ॥ कथयामि नवा पेहं के धांपैरान्तिकी शुभे ॥ यस्याः श्रवणमात्रेण महा
पापं प्रणश्यति ॥ मांधाता नाम राजर्षिर्विवस्वद्वंशसंभवः ॥ युवनाश्वकृतवर्तासम सत्यसंधः प्रतापवा
न् ॥ धर्मतः पालयामास प्रजाः पौरान्सितौरसान् ॥ न तस्य दुर्भिक्षितेनाधयोव्याधयस्तथा ॥ निरातंका
प्रजास्तस्य धनधान्यसमेधिताः ॥ न्यायेनोपार्जितं वित्तं तस्यकोशं महीपतेः ॥ स्वस्वधर्मप्रवर्तनेन
सर्वेवर्णाश्रमास्तथा ॥ कामधेनुसमाख्यामिस्तस्य राज्ये महीपतेः ॥ नरैरेवं कृतेराज्ये वर्षाद्वर्षगणाग॰
गताः ॥ ग्रहैस्तस्मिन्संग्रामे विपाके कर्मणः खलु ॥ वर्षत्रयं न ववर्ष वैजलाहकः ॥ तेन मग्नाः प्र
जास्तस्य बभूवुः स्वपयार्दिताः ॥ स्वाहा स्वधावषट्कारवेदाध्ययनवर्जिताः ॥ बभूवुर्विधयास्तस्याभा
वेनदैवपीडिताः ॥ शुष्यमाणाः समागम्य राजानमिदमब्रवीत् ॥ प्रजाऊचुः ॥ श्रोतव्यं नृपवाहे लप्र
जानां वचनेनयथा ॥ आपोनाराइतिप्रोक्ताः पुराणेषु मनीषिभिः ॥ प्रयते भगवन्तस्मान्नाराय
णइतिस्मृतः ॥ पर्जन्यरूपो भगवान्विष्णुः सर्वगतःस्थितः ॥ सएवैकः कृतनेत्रसिंहद्वेषरतेनतनःप्रजाः

श्रे॰
२२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ध्याऊरूरूपप्रेक्षयोगःतेमोघयाभवेत् ॥ राजोवाच ॥ सत्यमग्नेश्वरद्भिश्चनामिष्यामिह्नितंकवि
त ॥ शुश्रेश्चरत्यथतःपाकेश्चश्रेसर्वंप्रतिष्ठितं ॥ श्रुत्वाङ्गवतिभूतानिनगरेश्चेनवर्तते ॥ इत्येवंश्रूयतेलोके
पुराणेवहूविस्तरे ॥ नृपनामप्रचारेणप्रजानांपीडनंभवेत् ॥ नाहंप्रपद्यामिधर्मज्ञतंप्रवेश्यविचारय
न ॥ तथापिप्रयतिष्यामिप्रजानांहितकाम्यया ॥ इतिकृत्वामतिंराजापरिमेधःपुरिकृत्य ॥ नमस्कृत्य
विधानार्थंजगामगाहनेवने ॥ ववारम्भलिमुव्याअशुश्राश्रमान्वनाप्रैश्चितान् ॥ ददर्शायत्रतत्रहुनमृषि
मोनिरसंरूपः ॥ तेजसायोनितःहप्ताहिनीपमिवपञ्चात्रे ॥ नेहसाहर्षितोराजाप्रवनीयेस्वपाहनान् ॥
नमश्चकेस्यवरालैकृतांनालिश्चयेवश्री ॥ स्वनिस्तमभिनेप्याश्रमलिबावनवहवैके ॥ पप्रच्छकृपालंराजो
समस्तोलभूपते ॥ निवेदयित्वाकृपालंपप्रच्छनामपयेरूपः ॥ रत्नाममनोमहीनाकौइपविशेषाममत्रिधौ
प्रभुवाचपुतिराजापृष्टोधागमकारणं ॥ राजोवाच ॥ भगवन्धर्मविधिनाममपालयतोमही ॥ प्र
नाहष्टिश्चसंधनानाहेवश्याश्चकारणं ॥ संपापपृश्रेरनाथापश्चागतोहंनयोतिके ॥ कोगदेमविधानेन
प्रजानांकृतनिर्वृतिं ॥ मार्कण्डेयउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वातुगोराजन्नतुगानांचमन्यते ॥ श्रवयस्त्वपरालोकायधर्म
शाश्वतंव्यापदः ॥ शुश्रिमिश्रकृतोनयोगुरुमान्यवलपानेनराजन्नः ॥ विश्वयेनवराजेन्द्रहघलोर्थमपस्यानि ॥ पता

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

उ.खं.र.
२४

स्मात्कारणाद्राजन्नवर्षति जलधरः ॥ कृतं न स्ववधेयत्नं येन देवः प्रवर्षति ॥ राजोवाच ॥ नाहमे
तद्विजानामि तपसोऽस्मिन् पापनाशने ॥ धर्मोपदेशोकश्यपुपकर्तृविनाशने ॥ ऋषिरुवाच ॥ एतद्वै नरशार्दूल पनेकृत
युगे कार्यं शुभैर्नरैः ॥ नभस्यस्य सितेपक्षे पद्मानाम्नेति विश्रुता ॥ तस्याव्रतप्रभावेन सुवृष्टिर्भविता ध्रुवं ॥ सर्व
सिद्धिप्रदा ह्येषा सर्वोपद्रवनाशिनी ॥ अस्याव्रतं कुरुनृप सप्रजः सपरिच्छदः ॥ इति वाक्यं ऋषेः श्रुत्वा रा
जा स्वगृहमागतः ॥ भाद्रमासे सितेपक्षे पद्माव्रतमथाकरोत् ॥ प्रजाभिः सह सर्वाभिः श्रुत्वा तद्व्रतं स
मन्विताः ॥ एवं व्रते कृते राजन् प्रववर्ष बलाहकः ॥ जलेन प्लाविता भूमिरभवत्सस्यशालिनी ॥ हृषी
केशप्रसादेन लोकाः सौख्यं प्रपेदिरे ॥ एतस्मात्कारणाद्देवं कर्तव्यं व्रतमुत्तमम् ॥ दध्योदनयुतं तेन स्वान्नं ल
पूर्णं च देहिने ॥ वस्त्रसंवेष्टितं दद्यात्कुम्भं यापानमेव च ॥ नमो नमस्ते गोविंद बुधश्रवणसंज्ञकः ॥ अघौघ
संक्षयं कृत्वा सर्वसौख्यप्रदो भव ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदं चैव लोकानां सुखदायकं ॥ पठनाच्छ्रवणाद्वापि
सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे उमापतिनारदसंवादे भाद्रपदशुक्लापद्मैकाद
शीनामाध्यायः ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कथयस्व प्रसादेन मम माधवसूदन ॥ इषस्य कृ
ष्णपक्षे तु किं नामैकादशी भवेत् ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ आश्विने कृष्णपक्षे तु इंदिरा नाम नामतः ॥ न गे
२४

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

स्या व्रतप्रभावेन महापापात्प्रणश्यति ॥ अधोयोनिगतानां च पितॄणां गतिदायिनी ॥ शृणुष्वावहितो
राजन् कथां पापहरां परां ॥ यस्याः श्रवणमात्रेण वाजपेयफलं लभेत् ॥ पुराकृतयुगे राजन्नभूद्रिपुनि
षूदनः ॥ इंद्रसेन इति ख्यातो पुरा माहिष्मतीपतिः ॥ स राजा पालयामास धर्मेण यशसान्वितः ॥ पु
त्रपौत्रसमायुक्तो धनधान्यसमन्वितः ॥ माहिष्मत्यधिपो राजा विष्णुभक्तिःपरायणः ॥ जपन् गोविं
दनामानि मुक्तिदानि नराधिपः ॥ कालेन यति विधिवदध्यात्मध्यानचिंतकः ॥ एकस्मिन् दिवसे राज्ञि
सुखासीने सदोगते ॥ अवतीर्य्याम्बरात्तत्र देवर्षिर्नारदो मुनिः ॥ तमागतमभिप्रेक्ष्य प्रत्युत्थाय कृतां
जलिः ॥ पूजयित्वाथ विधिवन्नवासने संन्यवेशयत् ॥ सुखोपविष्टं स मुनिं प्रत्युवाच नृपोत्तमः राजो
वाच ॥ त्वत्प्रसादान्मुनिश्रेष्ठ सर्वं कुशलमेव मे ॥ अद्य क्रतुक्रियाः सर्वाः सफलास्तव दर्शनात् ॥ प्रसा
दं कुरु देवर्षे ब्रूह्यागमनकारणं ॥ नारद उवाच ॥ श्रूयतां नृपशार्दूल मद्वचो विस्मयप्रदं ॥ ब्रह्मलोकाद
हं प्राप्तो यमलोकं नृपोत्तम ॥ यमेन नार्चितो भक्त्या उपविष्टो वरासने ॥ धर्मशीलः सत्यवांश्च भास्करिं स
मुपासते ॥ बहुपुण्यप्रकर्ता तु व्रतवैकल्यदोषतः ॥ सभायां श्राद्धदेवस्य मया दृष्टः पिता तव ॥ काचिद्र
त्नस्तेन संदेशस्तं निबोध जनेश्वर ॥ इंद्रसेन इति ख्यातो राजा माहिष्मतीपतिः ॥ तस्याग्रे कथय ब्रह्मन्नर

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

26

इं॰व्र॰र॰
२५

ध्यितं मां च मम सन्निधौ ॥ केनापि चोक्तमात्रेण नपूर्वजन्मो भवेन्नच ॥ स्नातं गंगाजलयमां पुत्र इंदिराव्रतपरानतः
इन्द्र को ऽहं समाधानः समीपं नवधार्थिव ॥ पितृस्वर्गं कृतेनात्र इंदिराव्रतमाचर ॥ राजोवाच ॥ कथ्य
यस्य प्रसादेन भगवन्निदिराव्रतं ॥ विधिना केन कर्तव्यं कस्मिन्पक्षे तिथौ तथा ॥ नारद उवाच ॥ शृणु
राजेंद्र तेवक्ष्यामि व्रतस्यास्य विधिं शुभं ॥ आश्विने मासि सितेपक्षे दशमी दिवसे शुभे ॥ प्रातः स्नानं प्रकुर्वीत
नश्रद्धायुक्तेन चेतसा ॥ ततो मध्याह्नसमये स्नानं कृत्वा समाहितः ॥ एकभक्तं ततः कृत्वा रात्रौ भूमौ श
यीत च ॥ प्रभाते विमले जाते प्राप्ते चैकादशी दिने ॥ मुखप्रक्षालनं कृत्वा दंतधावनपूर्वकं ॥ उपवास
स्य नियमं गृह्णीयाद्भक्तिभावितः ॥ अद्य स्थित्वा निराहारः सर्वभोगविवर्जितः ॥ श्वो भोक्ष्ये पुंडरीकाक्ष
शरणं मे भवाच्युत ॥ इत्येवं नियमं कृत्वा मध्याह्नसमये तथा ॥ शालग्रामशिलाग्रे तु श्राद्धं कृत्वा यथा
विधि ॥ पितॄणां प्रीतये श्राद्धं कुर्याच्छ्रद्धासमन्वितः ॥ गोधूममहाणी यच्छ्राद्धं कृतं मेध्यं कृतं भवेत
यवैर्व्रीहितिलैर्मांसैर्लाजैश्च गोकैस्तथा ॥ श्राद्धं कृत्वा ततो विप्रान्भुक्ते पितृसेविते ॥ स्वनाम्नि नानि
पापानि तस्याद्धेतस्यामसे ॥ आत्मनाम्नोजयेद्राजन्नदक्षिणाभिश्च सजितान् ॥ पिंडं मद्रेसमाघ्राय गा
र्द्दयाद्विचक्षणः ॥ एजयेन्नाहृषीकेशं धूपगंधादिभिस्तथा ॥ रात्रौ जागरणं कुर्यात्केशवस्या

गे
स

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

समीपतः ॥ ततः प्रभातसमये प्राप्ते वै द्वादशीदिने ॥ पूजयित्वा हरिं भक्त्या भोजयित्वा द्विजांस्तथा ॥
बंधुदौहित्रपुत्राद्यैः स्वयं भुंजीत वाग्यतः ॥ अनेन विधिना राजन्कुरु व्रतमतंद्रितः ॥ विष्णुलोकं प्रया
स्यंति पितरस्तव भूपते ॥ इत्युक्त्वा नारदः पतिं राजनं मुनिरंतरधीयत ॥ यथोक्तविधिना राजन्चकार व्रतमु
त्तमं ॥ अंतःपुरेण सहितः पुत्रभृत्यसमन्वितः ॥ कृते व्रतेन कौंतेय पुष्पवृष्टिरभूद्दिवि ॥ तत्पिता गरु
डारूढो जगाम हरिमंदिरं ॥ इंद्रसेनोपि राजर्षिः कृत्वा राज्यमकंटकं ॥ राज्ये निवेश्य तनयं जगाम त्रि
दिवाश्रयं ॥ इंदिराव्रतमाहात्म्यं तवाग्रे कथितं मया ॥ पठनाच्छ्रवणाद्राजन्सर्वपापैः प्रमुच्यते
॥ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे उमापतिनारदसंवादे आश्विनकृष्णैकादशी इंदिरानामाध्यायः ॥
कथयस्व प्रसादेन ममाग्रे मधुसूदन ॥ इषस्य शुक्लपक्षे तु किंनामैकादशी भवेत् ॥ श्रीकृष्ण उवा
च ॥ शृणु राजेंद्र वक्ष्यामि माहात्म्यं पापनाशनं ॥ शुक्लपक्षे चाश्विनस्य भवेन्नपैकादशी तथा ॥ पा
पांकुशेति विख्याता सर्वपापहरा परा ॥ पद्मनाभाभिधानेसा पूजयेत्तत्र मानवः ॥ सर्वाभीष्टफ
लप्राप्त्यै स्वर्गमोक्षफलं नराणां ॥ तपस्तप्त्वा नरैस्तीव्रं चिरं सुनियतेंद्रियैः ॥ यत्फलं समवाप्नोति तन्न
त्वा गरुडध्वजं ॥ कृत्वापि बहुशः पापं नरो मोहसमन्वितः ॥ न याति नरकं रत्वा सर्वपापहरं हरिं

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

उ.रा.च.
२९

प्रथियां यातिनी रद्धो लिपुरपान्यायतमालिच॥ नालिसर्वोपएवमोतिविस्मानामात्नकीर्तनान्
देवेषां हृदि धरेविस्मयेप्रपन्नाञ्जनाईने॥ नतेषोपमलोकस्यपालनाज्ञायनेकवित्त॥ उपोषैकादशी
मेकांप्रसंगेनापिमानवः॥ नयातियातनांनायामीपापंकृत्वापिदारुणं॥ वैष्णवः पुरुषोभूत्वाविस्म
रिंशकपोलिवेन॥ गौरवेपक्षनेचोरेयावहिन्न वल्लईषाः॥ नेहवोपापवनेकिंचिनतदिवलोकेप्रविद्यते
याहशोपदूनाभस्यव्रतेपातकनाशने॥ नायन्यापापालिरेदहेस्मिन्नूलिहंतिमनुजाधिप॥ यावज्ञो
पवसेन्जंतुःपद्मनाभदिनेशुभे॥ शुक्लमेघसहस्राणिराजसूयशतानिच॥ एकादश्युपवास
स्यकलांनार्हन्तिषोडशीं॥ एकादशीसमंकिंचिद्व्रतंलोकेनविद्यते॥ व्याजेनापिकृतायैर्वैनिस्त्र
नतेयांतिहिभास्करिं॥ स्वर्गमोक्षप्रदाह्येषाशरीरारोग्यदायिनी॥ सुकलत्रंसस्त्रीषायधनमित्रप्र
दायिनी॥ नगंगानगयानाजन्नकाशीनचपुष्करं॥ नचापिकौरवंक्षेत्रंपुण्यंभूपहरेर्दिनात॥ यार
तौजागरांकृत्वासमुपोष्याहरेर्दिने॥ सुनायात्येनभूपालप्राप्यतेवैष्णवंपदं॥ दशैवमातृके पा
रेषांजेदशपायैतृके॥ प्रियायाश्चदशापतेतपुरुषानयंतुहदेवनः॥ वनवंजारेश्वरूपान्यागारिकनके
न। नराः॥ स्राविणःपीतवस्त्रावप्रयांतिहरिमंदिरे॥ वालवयोवनवेवहृद्धवेचनृपोत्तमः॥ उपोष्यै श्री
२९

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

...हं श्रीनृत्यं नैव यमो नाति दुर्गतिं ॥ पापांकुशा उपोष्यैव श्राद्धिन स्यासिते नरः ॥ सर्वे पापविनिर्मुक्तो ह-
रिलोकं स गच्छति ॥ दत्वा हेममहीं तिलान्भूमिं गामन्नमुदकं तथा ॥ उपानच्छत्रवस्त्रादीन्पुण्यान्नेति यमं न-
रः ॥ सर्वे पापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ यस्य पुण्यविहीनानि दिनान्यायांति यांति च ॥ स लो-
हकारभस्त्रेव श्वसन्नपि न जीवति ॥ अवंध्यं दिवसं कुर्याद्दरिद्रोपि नृपोत्तम ॥ समाचरन्यथाशक्ति स्नान-
दानविधिक्रियाः ॥ होमस्नानजपध्यानसत्यादि पुण्यकर्मणां ॥ कृतो येनैव यत्नेन सोन्तो यमपार-
नंतो ॥ दीर्घायुर्धनवान्स्याढ्यः कुलीनो रोगवर्जितः ॥ दृष्टं तेऽपि मानवाः लोके पुण्यकर्तार ईदृशाः ॥ किमत्र
बहुनोक्तेन यान्त्यधर्मेण दुर्गतिं ॥ आरोहंति दिवं धर्मैर्नात्र कार्या विचारणा ॥ इति ते कथितं राजन्
यन्मां पृष्टोहमनघ ॥ पापांकुशायामाहात्म्यं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे
उमापतिनारदसंवादे आश्विनशुक्लपापांकुशैकानामाध्यायः ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कथयस्व प्रसादेन
मयि स्नेहाज्जनार्दन ॥ कार्तिकस्यासिते पक्षे किंनामैकादशी भवेत् ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ शृणुष्व नारा-
जशार्दूल कथयामि तवाग्रतः ॥ कार्तिके कृष्णपक्षे तु रमा नाम सुशोभना ॥ एकादशी समाख्याता
नाम महापापहरा परा ॥ अस्याः प्रसंगतो राजन्माहात्म्यं प्रवदामि ते ॥ मुचुकुंद इति ख्यातो बभूव नृप

उ.मा.दि.
३०

तिःपुरा॥ देवेंद्र त्वम मे नष्टा मित्रत्व मम भवत्रृप॥ यमेन वरुणेनैव कुबेरेण त्वि सर्वशः॥ विभीषणो
न यत्रैव सखित्वं मम भवत्रृप॥ विरुद्ध भक्तः सत्यसंधो गभूवत्र्पतिं पुराः॥ तस्यैव गृणा सन्तो राजन् राज्ये
निहतके रस्य॥ बभूव द्वहि नागे हे वेद्रभागासरिद्वरा॥ सो भवाग वसाधना वेद्रसेन महनागवै॥ सकदा
वित्वमायाना स्वम्ह रव्यगरहे नृप॥ एकादशी व्रतं दिने समायाना स पुण्यदे॥ समागते व्रत दिने वेद्रभा
गाव वितयत॥ किंभविष्यति देवेश मम भर्ता सि दुर्बलः॥ क्षधां न सहते सोहं चिता वै गोप्य सात नः॥
पदहस्ता ल्पतेयस्य मंत्रा मे दत्तामी दिने॥ नभोक्तव्यं नभोक्तव्यं नभोक्तव्यं हरे दिने॥ क्षुद्वाण दह्यति गौधेर॥
पोभव तत्वघ्री छिपो॥ किं करोम्यहमद्याकौ तेदेद्दिशितावनाननेः॥ वेद्रभागो यथाव॥ मत्पिन देवमति
प्रभो भोक्तव्यं नायके न विते॥ गजैरश्वैश्च कल्लभैरन्यैः पशुभिरेव च॥ तृणमन्नं न खाद्यातेन भोक्तव्यं
हरे दिने॥ मानवैश्च कुतः कोन भुंक्ष्यते हरिवासरे॥ यदि त्वं भोक्तुमेकोसि वनं गत्वा प्रयाध्यसि॥ एवं विचा
रेमनसा हृदं मानसंकुरु॥ सोभवत्र्याव॥ मत्यसेन त्वया यथाकर्ष्यहं मृपोधणां॥ देवेन तो दि
नेयद्वितन त्वेनभविष्यति॥ इतिहद्दमतिकन्याकारनिष्चमेवती॥ स्वधयः पीडिन तनु सर्व भूया
नेद्वःशितना॥ इति चितयतत्स्य प्राहिन्यो समग्राद्विरे॥ वैरसया नोनताणां मानेपाहर्षविवर्द्धनी॥

ओ
२०

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

हरिसज्जारत्नानां वज्राणां रासक्रकेनसो ॥ गच्छ वन्नृपशार्दूल शोभन स्याति दुःखिना ॥ एवं हरषवेला
यां शोभनः पंचतां गतः ॥ राष्ट्रया मासराज्ञाने राजघोषैस्सहारुरुधिः ॥ देहभा ना नान्यरेहे हरताहपति
नासह ॥ कृनोहेरेहि केनस्पनस्यानन्कवेसमलि ॥ शोभनश्च नृपश्रेष्ठ रंभातूनप्रभावतः ॥ श्यामोटे
वपुरेरम्यमंदराचलसानुनि ॥ सुनन्दममनाभाद्यमसंख्यायत्सालिते ॥ हेमसंलभमयैः सौधैः रत्नवै
दूर्यमंडितैः ॥ स्फाटिकैर्विविधाकारैर्विविधैरुपशोभितैः ॥ सिंहासनसमारूढः संख्येनसुरैर्वामरः ॥
किरीटकेयूरकुंडलकटाक्षात्केयूरभूषितः ॥ स्तूयमानैश्च गन्धर्वैरप्सरोगणसेवितः ॥ शोभनः शोभनेप
रनूपराजोपरोपयांसोमशर्मेति विख्यातो मुचकुंदपुरे भवत् ॥ तीर्थयात्राप्रसंगेन धर्मनत्विप्रोटट
पोते ॥ रूपज्ञा मानरं त्वाम्यानन्त्सभीपंजगामसः ॥ शोभनो पिनरात्स्वा शोभश्यामो भमागते ॥ श्यास
नाडुस्थितश्रीवंनमश्चकेहिजोत्तमं ॥ वकारकपालपश्च प्रश्नरस्यनृपमस्यव ॥ कांतया वेद्रभागाया
नथैवनगरस्पाच ॥ सोमपार्मोऽब्रवीत ॥ कुशलंवर्ततेराजन्ब्राह्मणेविप्रनेध्रुवं ॥ अश्वेविविधेरुविरे
नहृष्टकेनविनकुविन ॥ एनराववत्नृपते कुलःपामतिर्हृदया ॥ ननवकयघराजेंदनकारियामिता
मया ॥ शोभनउवाच ॥ कार्तिकस्यामितेपक्षे यानामैकादशी मता ॥ नाम्नयोद्यमयाप्रामे हिजे

पु०न०१ दुष्टरमीदृशो ॥ मयैतन्निहितं विप्र श्रद्धाहीनेन योनरः तेनाहं मधुवंसेव्यं ध्रुवं भवति नश्वरः ॥ नत्र
ऽहं स्याद्दुहितं नावं दुर्भागान्स्वेभ्यो भवन्म ॥ नस्यैकपथयज्ञेनातेनचदुर्भागाग्रतो द्विजः ॥ सोमस्त्वमौवाच ॥
पन्याहं हृषितेनः कांनन्न वदृष्टोसमयानुबे ॥ इदं तत्त्वमनाध्यहं हृष्टेन सद्पुरेमया ॥ ध्रुवं तेनननर्मोक्तं
ध्रुवं भवतितनन्नऊरु ॥ वेदुर्भागोऽयं याव ॥ तत्र कांनयथविप्रवेद्यपाति हृपीकल्पानसो ॥ स्नानेनोऽन्नपुण्य
नकरिष्यामि पुरेधुवे ॥ स्नावयोहि द्विजसंयोगोयद्यामभवतितननऊरु ॥ श्राप्यतेहि महत्पुण्यं पद्मनाभो
गोविपुत्रयोः ॥ इतिश्रुत्वा सहतया सोमशर्मञ्ज्ञया महः ॥ स्नात्वा मेधामहेशस्य मंदिरावलमंनिधौ
स्वयिमेत्रयभावेन विष्णुर्वासरसेवनात ॥ द्विजाह्वाव भूवासौ द्विष्यागतिर्भवायहा ॥ पत्नुःसमीप
मनामस्यहृष्टोन्यस्तललोचनः ॥ अहृष्टो योभवेतानीवहृष्टाकांतासमामनो ॥ समाहृष्यस्वकेयामेपा
स्वैतासम्यवेशायन ॥ स्नुत्वा यावत्प्रियं हृषीवंदुर्भागाप्रियेवचः ॥ स्नानकांनहि तेयाकांयत्नुण्यवि
यतेमाये ॥ श्रस्रवशोधिकाज्ञातायदाहं पितृवेषमति ॥ ततः प्रभृतिपत्नीतेमयावैकारणी कृते
तेनपुण्यप्रभावेनभविष्यतिपुरेधुवे ॥ सर्वेकामसमर्द्धेचयावदाह्वनमंगलं ॥ पवसान्नुपयाहृल
रमतेपतिनासह ॥ द्विज्ञानोगानहिष्यद्रुपाहिष्याभरणभूषिता ॥ योभनोपितयासार्द्धं रमर ॐ
३२

33

नैष्ठिकं विग्रहः ॥ रमा च तत्प्रभावेन सेविता बलसाधुनि ॥ चिंतामणिसमा ह्येषा कामधेनुसमा यथा
स्मातिधानात्पलेन वानरेकथिता मया ॥ तस्या माहात्म्यमनघ श्रुत्वा तत्सर्वं वदया त्वया ॥ मया तवा
ग्रे कथितं माहात्म्यं पापनाशनं ॥ एकादशीव्रतानां च उभयोरपि ॥ यथा तत्र यायरुक्ता विभे
दं नैव कारयेत ॥ सा चैवैकादशी नृणां मुक्तिभुक्तिप्रदायिनी ॥ धेनुश्चैव तथा यथा कृष्णा उभयोः सदृशे
पयः ॥ न चैव तत्फलं दृष्टं तिथिकादशीद्वये ॥ एकादशीव्रतानां चामाहात्म्यं शृणोति नरः ॥ सर्व
पापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे उमापतिनारदसंवादे का
र्तिककृष्णस्य रमैकादशी नामाध्यायः ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ श्रुतं रमाया माहात्म्यं वद नः कृष्ण यथा
तथ्यं ॥ कार्त्तिके शुक्लपक्षे या नाम का यच्च मानद ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ शृणु राजेन्द्र वक्ष्यामि शुक्ले र
वो जगदेव यथा ॥ सा च ब्रह्मा नारदेनोक्ता ब्रह्मणा लोककारिणा ॥ नारद उवाच ॥ प्रबोधिन्यास्तु माहा
त्म्यं [illegible] वद विस्तरतो मम ॥ यस्यां जागर्ति गोविंदो विशेषं भेकर्मप्रवर्तकः ॥ ब्रह्मोवाच ॥
प्रबोधिन्यास्तु माहात्म्यं पापघ्नं पुण्यवर्द्धनं ॥ मुक्तिप्रदं सद्बुद्धीनां शृणुष्व मुनिसत्तम ॥ तावद्गर्जंति ती
र्थानि ग्रामसमुद्रसरांसि च ॥ यावन्न बोधिनी विष्णोस्तिथिर्याति कार्तिके ॥ तावद्गर्जंति विप्रेंद्र
ते गंगा भागीरथी हि सा ॥ यावन्नायाति पापघ्नी कार्तिके हरिबोधिनी ॥ अश्वमेधसहस्राणि राज

उ.ख.र.
३९

स्य यज्ञानां तिव ॥ एकेनैवोपवासेन प्रबोधिन्यां लभेन्नरः ॥ यद्दुर्लभं यदप्राप्यं त्रैलोक्ये सचरा
चरे ॥ तदप्यप्रार्थितं देव ददाति हरिबोधिनी ॥ ऐश्वर्यं संततिं ज्ञानं राज्यं च सुखसंपदः ॥ ददात्युपोषि
ता भक्त्या जनेभ्यो हरिबोधिनी ॥ मेरुमंदरमात्राणि पापान्युक्तानि यानि च ॥ एकेनैवोपवासेन दह
ते पापनाशिनी ॥ पूर्वजन्मसहस्रेषु यत्पापं समुपार्जितं ॥ जागरेण तु रात्रौ वा दह्यते तूलराशि
वत् ॥ उपवासं प्रबोधिन्यां यः करोति स्वभावतः ॥ विधिवन्मुनिशार्दूल यथोक्तं लभते फलं ॥ यथो
क्तं कुरुते विस्तं विधिवत्सुकृतं नरः ॥ स्वल्पं मुनिवरश्रेष्ठ मेरुतुल्यं भवेत्फलं ॥ विधिहीनं तु यः
कुर्यात्सुकृतं मेरुमात्रकं ॥ अणुमात्रं न चाप्नोति फलं धर्मस्य नारद ॥ ये ध्यायंति मनोवृत्त्या ये
करिष्यंति बोधिनीं ॥ वसंति पितरो हृष्टा विष्णुलोके महीपते ॥ विमुक्ता नारकैर्दुःखैः यांति विष्णोः
परं पदं ॥ कृत्वा न पातकं घोरं ब्रह्महत्यादिकं नरः ॥ कृत्वा तु जागरं विष्णोर्धौतपापो भवेन्नरः ॥ दुःप्रा
प्यं यत्फलं विप्र अश्वमेधादिकैर्मखैः ॥ प्राप्यते तत्सुखेनैव प्रबोधिन्यां तु जागरे ॥ स्नात्वा तु सर्वतीर्थे
षु दत्वा गां कांचनं महीं ॥ तत्फलं समवाप्नोति यत्कृत्वा जागरं हरेः ॥ जातः स एव सुकृती कुलं तेनै
व पावितं ॥ कार्तिके मुनिशार्दूल कृता येन प्रबोधिनी ॥ अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च ॥ पं
यथा ध्रुवं मृत्युर्लोके मन्त्रो धनं नाशे न याति ध्रुवं ॥ इति ज्ञात्वा मुनिश्रेष्ठ कर्तव्यं सदा हरिदिने ॥ यानि कानि च ३९

34

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

वतीर्थानि त्रैलोक्ये संभवंति च॥ तावन्नि नदते हेमपर्यङ्कः यः करोति प्रबोधिनी॥ विप्रेन्द्र बहुभिः पुण्यै
र्न लभ्यते प्रबोधिनी॥ पुत्रपौत्रप्रदा ह्येषा कार्तिके हरिबोधिनी॥ सत्तानीव समस्तानि च सनप्रस्ती वि
वेद्दिषः॥ मानमे मोत्रस्त्रु न स्यात्ति उपासते हरिबोधिनी॥ विष्णोः प्रियतनात्यस्य यथे ससारसद्गारये नी
यः करोति नरो भक्त्या मुक्तिभाक्त्व भवेन्नरः॥ प्रबोधिनीकृपा विद्या गर्भे न विशते नरः॥ सर्वधर्मान्प
रित्यज्य न स्मात् ऊर्ज्वीन नारद॥ कर्मणा मनसा वाचा पापं यत्समुपार्जितं॥ तत्क्षालयति गोविंदः प्र
बोधिन्यां तु जागरे॥ स्नानं दानं जपो होमः समुद्दिश्य जनार्दनं॥ नरो यत्कुरुते तस्य प्रबोधिन्यां तदक्ष
यं॥ ये व्रतं ते नरा नन्त्या भक्त्या देवं च माधवं॥ समभ्यर्च्य प्रमुच्यंते पापैः सर्वैः शतजन्मजैः॥ महाव्रत
मिदं पुत्र महापापौघनाशनं॥ प्रबोधवासरे विष्णोर्विधिवत्समुपोषितं॥ व्रतेनानेन देवेश परितो
ष्य जनार्दनं॥ विराजयन् दिशः सर्वाः प्रयाति हरिमन्दिरं॥ कार्तिके ये न कुर्वन्ति नरैः कांक्षितधनार्थिभिः
बाल्ये यत्संचितं पापं यौवने वार्धके तथा॥ शतजन्मकृतं पापं स्वल्पं वाथ यदि वा बहु॥ तत्क्षालय
ति गोविंदस्तस्याभ्यर्चितो नृणां॥ धनधान्यवहा पुण्या सर्वपापहरा परा॥ तां समुपोष्य हरेभक्ता
दुर्लभं न भवेत्किंचित॥ चंद्रसूर्योपरागे यत्फलं परिकीर्तितं॥ तत्सहस्रगुणं प्रोक्तं प्रबोधिन्यां॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

उ. न. र. प्रजागरे ॥ स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायो ऽर्चनं हरेः ॥ तत्सर्वं कोटिगुणितं प्रबोधिन्यां कृतं तत्र
थत ॥ जन्मप्रभृति यत्पुण्यं नरेणोपार्जितं भवेत् ॥ वृथा भवति तत्सर्वं मकृत्वा कार्त्तिके व्रतं ॥ प्र
कृत्वा नियमं विष्णोः कार्त्तिकं यः त्यजेत् नरः ॥ न जन्मार्जितपुण्यस्य फलं प्राप्नोति नारद ॥ तस्मात्सर्वे
प्रयत्नेन देवदेवं जनार्दनं ॥ उपोषणेनार्चयेद्ध सर्वकामफलप्रदं ॥ परान्नं वर्जयेद्यस्तु कार्त्तिके विष्णु
तत्परः ॥ परान्नवर्जनाच्चैव चान्द्रायणफलं लभेत् ॥ विष्णुशास्त्रविनोदेन कार्त्तिकं यः क्षिपेन्नरः ॥ सर्व
हेनस्य पापानि यज्ञायुतफलं लभेत् ॥ न तथा तुष्यते यज्ञैर्न दानैर्गजाश्वपादिभिः ॥ यथा शास्त्रकथा
लापैः कार्त्तिके मधुसूदनः ॥ ये कुर्वन्ति कथां विष्णोर्ये शृण्वन्ति च भक्तितः ॥ श्लोकार्द्धं श्लोकपादं
वा कार्त्तिके गोशतं फलं ॥ सर्वधर्मान्परित्यज्य कार्त्तिके केशवाग्रतः ॥ शास्त्रावबोधात्कार्यं श्रोत
व्यं च महामुने ॥ श्रेयसां लोभबुद्ध्या च यः करोति हरेः कथां ॥ कार्त्तिके मुनिशार्दूल कुलानां तारयेच्छ
तं ॥ नियमेन नरो यस्तु शृणुयान्नित्य वै शुभां कथां ॥ कार्त्तिके तु विशेषेण गोसहस्रफलं लभेत् ॥ प्र
बोधवासरे विष्णोः शृणुते यो हरेः कथां ॥ सप्तद्वीपवतीदानेन तत्फलं लभते मुनिः ॥ श्रुत्वा वि गे
ष्णुकथां दिव्यां ये चैव अर्चयन्ति कथाविदं ॥ स्वशक्त्या मुनिशार्दूल तेषां लोको ऽक्षयः स्मृतः ॥ यौन शास्त्रवि ध

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मार्गे च कार्त्तिके यो नयेन्नरः ॥ न तस्य पुनरावृत्तिर्मया दृष्टा कलिप्रिय ॥ गीतं नृत्यं च वाद्यं च भक्त्या विष्ण
कथां मुने ॥ यः करोति स पुण्यात्मा त्रैलोक्योपरि संस्थितः ॥ बहुपुष्पैर्बहुफलैः कर्पूरागुरुकुंकुमैः ॥ ह
रेः पूजा विधातव्या कार्त्तिके बोधवासरे ॥ यस्मात्तुल्यं समं ख्यातं प्रयान्ते मुनिसत्तमः ॥ फलैर्नानावि
धैर्दिव्यैः प्रबोधिन्यां जनार्दने ॥ शंखे तोयं समादाय पुष्पैर्धूपैर्जनार्दनं ॥ यत्फलं सर्वतीर्थेषु सर्वदाने
षु यत्फलं ॥ तत्फलं कोटिगुणितं दत्वार्घ्यं बोधवासरे ॥ गुरुपूजां ततः कुर्याद्भोजनाच्छादनादिभिः ॥ द
क्षिणाभिश्च देवेश तस्य तुष्येच्चक्रपाणिनः ॥ भागवतं श्रृणुते यस्तु पुराणं वा पठेन्नरः ॥ प्रत्यक्षरं भवेत्ता
स्य कपिलादानजं फलं ॥ कार्तिके मुनिशार्दूल स्वशक्त्या वैष्णवं व्रतं ॥ यः करोति यथोक्तेन मुक्तिस्त
स्य न संशयः ॥ केतकीपत्रकेणापि पूजितो गरुडध्वजः ॥ समा सहस्रं सुप्रीतो भवति मधुसूदनः ॥ प्र
र्त्तिके कमलैर्दिव्यैः पूजयेद्यो जनार्दनं ॥ दर्शनात्तस्य देवर्षे नरकाग्निः प्रशाम्यति ॥ मुनिपुष्पैर्विना विष्णुं
कार्तिके पूजयेत्तु यः ॥ दहत्यभिमितान्कामान्वाचिमं स्वर्गगेहे पयाः ॥ विहाय सर्वपुष्पाणि मुनिपुष्पे
ण केशवं ॥ कार्तिके योऽर्चयेद्भक्त्या वाजिमेधफलं लभेत् ॥ तुलसीदलानि पुष्पाणि ये यच्छन्ति जनार्
दने ॥ कार्तिके सकलं वत्स पापं जन्मायुतं दहेत् ॥ दृष्टा स्पृष्टाथवा ध्याता कीर्तिता नमिता स्तुता ॥ रो

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

उ.ख.प. पितामहेविलानोनित्यंयप्रजितानानतुलसीवना ॥ नवधा तुलसीभक्तिं ये कुर्वंति दिने दिने ॥ युगकोटिसह-
४२ स्राणि तन्वंति सुकृतं मुने ॥ यावच्छाखाप्रशाखाभिर्बीजपुष्पदलैर्मुने ॥ रोपिता तुलसी पुंभिर्वर्द्ध-
ते वसुधातले ॥ तेषां वंशे तु ये जाता ये भविष्यंति ये गताः ॥ आकल्पयुगसाहस्रं तेषां वासो हरेर्गृहे ॥ य-
त्फलं सर्वपुष्पेषु सर्वपत्रेषु नारद ॥ तुलसीदलेन चैकेन कार्तिके प्राप्यते तु तत् ॥ संप्राप्ते कार्तिके हृष्टा नि-
यमेन जनार्दनः ॥ पूजनीयो महाविष्णुः कोमलैस्तुलसीदलैः ॥ इष्टा क्रतुशतैर्येन दत्ता दानान्यनेक-
शः ॥ तुलसीदलैस्तु तत्पुण्यं कार्तिके केशवार्चने ॥ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे उमापतिनारदसं-
वादे कार्तिकेयङ्कैकारदशीनामाध्यायः ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ भगवन् श्रोतुमिच्छामि वनाना-
मृतमंथनं ॥ सर्वपापहरं विष्णोः फलदं प्रतिबोधनं ॥ पुरुषोत्तममासस्य कथां ब्रूहि जनार्दन ॥ को
विधिः किं फलं तस्य को देवस्तत्र पूज्यते ॥ अधिमासे च संप्राप्ते ब्रूहि तं जनार्दन ॥ कस्य दानस्य किं प्र-
ल्प किं कर्तव्यं नृभिः प्रभो ॥ कथं स्नानं च किं जाप्यं कथं पूजा विधिक्रमः ॥ किं भोज्यमुत्तमं चात्र मासे
स्मिन्पुरुषोत्तमे ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ कथयिष्यामि ते राजेंद्र भवतः स्नेहकारणात् ॥ पुरुषोत्तममासस्य पं
माहात्म्यं पापनाशनं ॥ अधिमासेन संप्राप्ते भवेदेकादशी नृप ॥ कमला नाम सा नाम्ना तिथीना ४२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

न्नुनमातिथिः ॥ तस्याःव्रतप्रभावेनकमलाभिमुखीभवेत् ॥ वाल्मिकृहतेंवोन्यायसेस्मनपुरुषोत्तम
मे ॥ स्नानादैवविधानेनविप्रमंत्रपरेस्तुती ॥ ततहेमकृतांगंजपोनयोगमहितांगसने ॥ गावांकोटिसम
हस्राहुंमत्स्याकारेगानाविते ॥ शिवलेवेपुत्तीकोपुहेश्वमानोचमेलियो ॥ गुरवेस्यममभवतकस्थितिठिवश
माःद्विजोत्तमः ॥ तस्यानमजास्वंयंचामसतेऋषिश्रोहोतव्रतमभूत ॥ महाविज्ञापरिस्यमक्तःस्वजनबांध
वैः ॥ जकमेसःप्रभावेनपुत्रभोवैनगनोहरनर्देवने ॥ एकदादैवयोगेननीरंगजेसमागतः ॥ ततनामो
सीनवदनाद्विवेदंपास्यानमाचरेत ॥ कनीनामाप्रमेनवविविल्वनद्रुधयादिनः ॥ इतिमिवमनेलव
ररगीगुमनन्तनमे ॥ पुरुषोत्तममासेवैम्मानोचसमागमे ॥ तवापुत्रमेकप्यवनोकथ्यांकल्पवनार
धिनी ॥ आत्मणांनांम्नावोनेनश्रद्धयाकमलानुकूला ॥ एकादशीपुण्यपनमाभक्तिवेकिःप्रदापिर
नी ॥ जयपार्माविधानेनशुद्धेमांकमलातिथि ॥ अनेकंनेवनेःसाहंवस्थिमाशुन्यालयेनरा ॥ निशी
थेसमवलियासेनस्मीलत्रसमागताः ॥ वरंदत्ताविभोविप्रकमालायःप्रभावतः ॥ जयशर्मोवाच ॥
कार्तिकस्यामिरंभोकृपसमाचकथ्याममः ॥ इंद्रातीह्वरनाथस्यभवानीपंकजास्यवा ॥ गंधर्वोकि
मरीजायमवभूवावेइमरधेयोः ॥ तस्सदृतानरहावनशुद्धाबपुत्रागते ॥ लक्ष्मीउवाच ॥ पुरुषानासोम

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ए.मा.टी.
४२

ते ज्ञाना वैकुंठाद्दृहमागता ॥ ये विना देवदेवेन कमलायाः प्रभावतः ॥ पुत्रहीना नमामास स्याय पदे
प्रथमे भवेत ॥ तस्मात्तत्ते व्रतं चीर्णं प्रयागे न्विलिसं निधौ ॥ अनेनास्य प्रभावेन वपागाहं न संशयः
नवं ते भविष्यति मानवा हि सत्तमः ॥ मत्स्य सारस्याच्छ्लिसत्यो ने आहृतं मया ॥ आत्मनगृहा
व ॥ समस्त्रयद्विमपद्मेत्रत्नेविस्तारं नोवद ॥ यत्कथा सूग्रवर्ते ते माधवोऽयेऽज्ञनाहिताः ॥ लक्ष्मीरुवा
च ॥ श्रोतुमिच्छामि परमं श्वासं पवित्राणां मन्तुत मे ॥ दुःस्वप्ननाशनं पुण्यं श्रोतव्यं यत्नतः ॥ उत
मः श्रुत्वा यां शुक्लः श्रोतुकामो कार्त्तिके भवता ॥ पतितान्म्यतने सवोमहापातककोटिभिः ॥ मासानां
परमो मासः पवित्रोणां वरुणेयथा ॥ नदीनां च यथा गंगा तिथीनां द्वादशी तिथिः ॥ यथा पितृजनः
सर्वे भारते जन्म लिप्सवः ॥ नमर्वं ते निर्विधानाराधनमनामयं ॥ ये यजं नि सरभक्त्या देवं नारा
यणं प्रभुं ॥ ना नवं ते निसन्ने वशला यादेवता गणाः ॥ ये पि नाम परायेव हरिकीर्तनतत्पराः ॥ हरि
स्नानपरायेव नैकनायाः कलौ युगे ॥ शुक्ले वापि यदि वा कृष्णे भवेदेकादशी द्वयं ॥ सर्वस्यानामभ
वेस्मवीपनीनामतुनरासनः ॥ एकादशीद्वादशी वृत्ता त्रिपोषं वधाद्वशी ॥ नवम्नतपानं पुण्यं त्रयोरम्भा
नपारणं ॥ एकादश्यां निराहारः स्थित्वाहमपरेऽहनि ॥ भोक्ष्यामि पुंडरीकाक्ष शरणं मे भवाच्युत ॥ प्रा

रां
४२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

न्मेवं समलंकृत्यागारे देवदेवस्य चक्रिणः॥ भक्तिभावेन तत्रात्मा उपवासं समाचरेत्॥ ऊर्ध्वंदेवस्य पु
रतो जागरं निशि लोचनी॥ गीतैर्वाद्यैश्च नृत्यैश्च पुराणपठनादिभिः॥ ततः प्रातः समुत्थाय द्वार
मीरिवसेवनौ॥ स्नात्वा स्नात्वा विष्णुं समभ्यर्च्य विधिवन्निशि पत्रे द्विजः॥ पंचामृतेन संस्नाप्य प्रकारद्वयपांजर
नार्दनः॥ हारदपंचपद्यस्नात्वा ह्लरे साङ्गुपमस्कृते॥ पुत्तलान निधिरो पयश्रुतेनानेन केशव॥ प्रसी
दसन्वो भूत्वा तानन हृत्प्रदो भव॥ एवं विज्ञाप्य देवेशं देवदेवं गदाधरं॥ ब्राह्मणान्भोजयेद्दत्वा ने
भ्योर यथाशक्ति तिण॥ ततः स्वबंधुभिः सार्द्धं नारायणपरायणाः॥ कृत्वा पंचमहायज्ञान्स्वयंभुंजीत
वाग्यतः॥ एवं यः कुरुते ऊर्ध्वं पुण्यमेकादशीव्रतं॥ सर्वावै विमलभवने पुण्यमाप्नोति दुर्लभं॥ इत्युर
क्त्वा कमलानस्यैव रक्षाति रोदधे॥ सोपि विप्रो धनी भूत्वा पितुर्गेहं समागतः॥ श्रीकृष्ण उवाच
एवं यः कुरुते राजन्॥ कमलाव्रतमुत्तमं॥ शृणुयाद्वा स्मरेद्विष्णोः सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ १॥ इति
श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे उमापतिनारदसंवादे पुरुषोत्तममासस्य कृष्णकमलानामैकादशी
मुध्यायः॥ युधिष्ठिर उवाच॥ श्रुता निगदता धर्मा गोविंद जगन्नाथ भो॥ एकादशी समं किंचि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

उ.मा.र.
४३

तच्छ्रुत्वैव जनार्दन ॥ पुनस्त्वेकादशी ब्रूहि पापपङ्क्तीप्रणाशिनी ॥ यां कृत्वा मनुजो लोके पाप मु
च्यात्परमं पदे ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ शुक्ले चैत्रस्य मासस्य वरा चैकादशी भवेत् तस्याख्यानं जग
तीपाल मे तत् सौख्यप्रदायिनी ॥ एकादशी कलौ राजन् ब्रह्मवधविमोचिनी ॥ कामदा सर्वकामा
णां पापानां पापहा भुवि ॥ रविवारे च मांगल्ये संक्रमे वा नृपोत्तम ॥ एकादशी सदैवैषा पुत्र
पौत्रविवर्द्धनी ॥ एकादशी व्रतं कृत्वा पितृन्याउं विमुक्तबन्धनैः ॥ आयुःकीर्तिप्रदं नित्यं सेनानारो
ग्यविवर्द्धनं ॥ मोक्षदं दुर्लभं राज्यं नित्यमेकादशीव्रतं ॥ ये कुर्वन्ति महीपाल खंडयापपरायणः ॥ यथो
क्तविधिना लोके ते नरा विष्णुरूपिणः ॥ जीवन्मुक्तास्तु भूपाल हर्षणे नात्र संशयः ॥ ॥ युधि
ष्ठिर उवाच ॥ ॥ जीवन्मुक्ताः कथं कृष्ण विष्णुरूपः कथं पुनः ॥ पापग्रहाश्च हर्षणेन परं कौ न ह
तेद्द्वि मे ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ये च राजन् कलौ भक्ता निर्जलेन व्रतेन मे ॥ एकादश्याः प्रकुर्वन्ति
विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ न कथं विष्णुरूपास्ते जीवन्मुक्ताः कथं न हि ॥ सर्वपापहरं पुण्यं व्रतमे
कादशी मम ॥ न किं विधियते राजन् सर्वकामप्रदं नृणां ॥ एकादश्यां नरः पापं वने राजानिर्जर

ॐ
४४

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

...न्ते ॥ वारणं चैव भद्राणां कृत्वा विस्मसमानराः ॥ श्रद्धावान्यस्तु कुरुते कामदाया व्रतं शुभं ॥
वांछितं स भवेत्सोपि इहलोके परत्र च ॥ पवित्रा पावनी ह्येषा महापातकनाशिनी ॥ भक्त्या वै कि-
मसौ चैव कल्हृणं नृपसत्तम ॥ कामदायै विधानेन पूजयेत्पुरुषोत्तमं ॥ पुष्पधूपादिभिश्चैव नैवे-
द्यैर्विविधैस्तथा ॥ कांस्यं मांसं मसूरांश्च चणकान्कोद्रवांस्तथा ॥ शाकं मधु परान्नं च पुनर्भो-
जनमैथुनं ॥ वैष्णवो व्रतकर्ता च दशम्यां दश वर्जयेत् ॥ द्यूतक्रीडां च निद्रां च तांबूलं दंतधावनं ॥
परापवादं पैशुन्यं स्तेयं हिंसां तथा रतिं ॥ क्रोधं च वितथं वाक्यमेकादश्यां विवर्जयेत् ॥ कांस्यं मां-
सं मसूरांश्च तैलं वितथभाषणं ॥ व्यायामं च प्रवासं च पुनर्भोजनमैथुनं ॥ पृष्ठपृष्ठोपवासं च शाकं
च द्वादशीदिने ॥ अनेन विधिना राजन्विहिता चैव कामदा ॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा पूजितः पुरु-
षोत्तमः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तास्ते यांति परमां गतिं ॥ पठनाच्छ्रवणाद्राजन्गोसहस्रफलं ल-
भेत् ॥ ॥ ॥ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे उमापतिनारदसंवादे पुरुषोत्तममासस्य शुक्ला-
कामदानामाध्यायः समाप्तः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

उ.न.र.
५५

५५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

लिफाफा २९
(II)

~~सभापली नाटिका~~

आ० 31 X 13
पत्र – 5

Subject पुराण (पदमपुराण से सम्बन्धित)

Remark - अपूर्ण

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

४ हेतुत्वं च धनिरूपितजन्यतासंसर्गेण कुलपा

कै३

शिष्यशालीतापसवद्दृनुः शमादिना तापसः शमादिपदस्य शमादिपदार्थः तृतीयायाः विशेषणत्वरूपवैशिष्ट्यमेवार्थः तच्च निरूपितत्वसंसर्गेण
शमादिपदार्थे आधेयतासंसर्गेण च तापसपदार्थेऽन्वेति तथा च शमादिनिरूपितवैशिष्ट्यशालीतापसवद्दृनुः अक्ष्णा काणः अक्षपदस्याक्षपदा
र्थः तृतीयायाः वृत्तित्वमर्थः काणपदस्य काणत्वविशिष्टोऽर्थः अक्षिपदार्थः निरूपकत्वसंसर्गेण तृतीयार्थे वृत्तित्वेऽन्वेति वृत्तित्वं चाधेयतासंसर्गेण वितपत्वे वि[illegible]ण
पदार्थैकदेशे काणत्वेऽन्वेति तथा चाक्षवृत्तिकाणत्वविशिष्टः पुरुषः पादेन खंजः पादपदस्य चरणपदार्थः तृतीयायाः वृत्तित्वमर्थः खंजपदस्य खंजत्वविशिष्टो
र्थः चरणपदार्थः निरूपकत्वसंसर्गेण तृतीयार्थे वृत्तित्वेऽन्वेति वृत्तित्वं चाधेयतासंसर्गेण खंजपदार्थैकदेशे खंजत्वेऽन्वेति तथा च पादवृत्तिखंजत्ववि
शिष्टः पुरुषः मुखेन त्रिलोचनः मुखपदस्य मुखपदार्थः तृतीयायाः अभेदोऽर्थः त्रिलोचनपदस्य लोचनत्रयविशिष्टवत्पदार्थः मुखपदार्थः निरूप
कत्वसंसर्गेण तृतीयार्थे अभेदेऽन्वेति अभेदश्चाधेयतासंसर्गेण लोचनत्रयविशिष्टेऽन्वेति तथा च मुखनिरूपिताभेदशालिलोचनत्रयविशिष्टवान् धनेन कुलं
धनपदस्य धनपदार्थः तृतीयायाः हेतुत्वमर्थः कुलपदस्य कुलपदार्थः प्रथमा साधुत्वार्थिका धनपदार्थः आश्रयतासंसर्गेण तृतीयार्थे हेतुत्वेऽन्वेति तथा च धनवृत्तिहेतुतानि
रे रूपितजन्यताशालि कुलं पुत्रेण सहागतः पिता पुत्रपदस्य पुत्रपदार्थः तृतीयायाः कर्तृत्वमर्थः सहशब्दस्य समभिव्याहृतक्रियार्थः आङ्पूर्वकगमधातोः आगमनमर्थः
क्तप्रत्ययस्य कर्तृत्वमर्थः पितृपदस्य पितृपदार्थः प्रथमा साधुत्वार्थिका पुत्रपदार्थः आश्रयतासंसर्गेण तृतीयार्थे कर्तृत्वेऽन्वेति कर्तृत्वं च जन्यतासंसर्गेण कै
[illegible] सहार्थक्रियायामन्वेति सा च समानकालीनत्वसंबंधेन आगमनेऽन्वेति आगमनं च जन्यतासंसर्गेण क्तप्रत्यार्थे कर्तृत्वेऽन्वेति कर्तृत्वं च वृत्तित्वसंसर्गेण
पितृपदार्थेऽन्वेति तथा च पुत्रवृत्तिकृतिजन्यागमनसमानकालीनागमनानुकूलकृतिमान् पिता शिष्येण सह गुरुः ब्राह्मणः शिष्यपदस्य शिष्यपदार्थः तृतीयायाः वृ
त्तित्वमर्थः सहशब्दस्य ब्राह्मण्यमर्थः गुरुपदस्य गुरुपदार्थः प्रथमा साधुत्वार्थिका ब्राह्मणपदस्य ब्राह्मणत्ववानर्थः प्रथमा साधुत्वार्थिका शिष्यपदार्थः निरूपक
त्वसंसर्गेण तृतीयार्थे वृत्तित्वेऽन्वेति वृत्तित्वं चाधेयतासंसर्गेण सहार्थे ब्राह्मण्येऽन्वेति ब्राह्मण्यं च समानकालीनत्वसंबंधेन ब्राह्मणपदार्थैकदेशे ब्राह्मण्येऽन्वेति ब्राह्म
णपदार्थः अभेदसंसर्गेण गुरावन्वेति तथा च शिष्यनिरूपितवृत्तिताश्रयब्राह्मण्यसमानकालीनब्राह्मण्यवद्दृनौ गुरुः पुत्रेण सह पिता सुंदरः पुत्रपदस्य पुत्रप मि
दार्थः तृतीयायाः वृत्तित्वमर्थः सहशब्दस्य सौंदर्यमर्थः पितृपदस्य पितृपदार्थः प्रथमा साधुत्वार्थिका सुंदरपदस्य सौंदर्यवानर्थः प्रथमा साधुत्वार्थिका पुत्रपदार्थः
निरूपकत्वसंसर्गेण तृतीयार्थे वृत्तित्वेऽन्वेति वृत्तित्वं चाधेयतासंसर्गेण सहार्थे सौंदर्येऽन्वेति तच्च समानकालीनत्वसंबंधेन सुंदरपदार्थैकदेशे सौंदर्येऽन्वेति सुंदरपदार्थः
अभेदसंसर्गेण पितृपदार्थेऽन्वेति तथा च पुत्रनिरूपितसौंदर्यसमानकालीनसौंदर्यवद्दृनुः पिता सहैव दशभिः पुत्रैर्भारं वहति गर्दभीत्यत्र विद्यमानपदस्याध्या
हाराद्बोधः सहशब्दस्य विद्यमानत्वमर्थः दशपदस्य दशसंख्याविशिष्टोऽर्थः तृतीयायाः साधुत्वार्थिका पुत्रपदस्य पुत्रपदार्थः तृतीयायाः वृत्तित्वमर्थः

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

पदस्य तृतीयायाः

६ अथ धात्र्टं विद्यमानविद्यमानत्ववत्पदार्थः भारपदस्य भारपदार्थः द्वितीयायाः कर्मत्वमर्थः तत्र कर्मत्वं च अभिमतदेशप्राप्तिरूपं फलवद्धातोः अभिमतदेश
प्राप्त्यनुकूलव्यापारोऽर्थः लटो वर्त्तमानत्वमर्थः आख्यातस्य कृतिरर्थः गर्दभीपदस्य गर्दभीपदार्थः प्रथमा साधुत्वार्थिका दश[illegible]पदार्थः अभेद
संसर्गेण पुत्रपदार्थे इति प्रथमपदार्थस्य निरूपकत्वसंसर्गेण तृतीयार्थवृत्तित्वे इति वृत्तित्वं चाधेयतासंसर्गेण तदर्थे विद्यमानत्वे इति तच्च समानकाली
नत्वसंबंधेन विद्यमानपदार्थैकदेशे विद्यमानत्वे इति विद्यमानपदार्थस्य अभेदसंसर्गेण गर्दभ्याम् इति भारपदार्थः आश्रयतासंसर्गेण द्वितीयार्थे कर्मत्वे इति
कर्मत्वं जन्यतासंसर्गेण वर्त्तमानत्वं चाधेयतासंसर्गेण धात्वर्थे व्यापारे इति व्यापारस्य जन्यतासंसर्गेण कृतौ इति कृतिः गर्दभ्यां प्रकारीभूय भासते तथा च
शरीरत्वावच्छिन्नपुत्रनिरूपितवृत्तित्वाश्रयविद्यमानत्वसमानकालीनविद्यमानत्ववद्भिन्नाभारत्व अभिमतदेशप्राप्त्यनुकूलवर्त्तमानत्वाश्रयव्यापारानुकू
लकृतिमती गर्दभी ॥ धान्येन धनी धान्यपदस्य धान्यपदार्थः अभेदोऽर्थः धनीपदस्य धनवानर्थः धान्यपदार्थः निरूपकत्वसंसर्गेण अभेदे इति अभेदस्य वृत्तित्वसंस
र्गेण धने इति तथा च धान्यनिरूपिताभेदशालिधनवान् ॥ गोत्रेण गार्ग्यः गोत्रपदस्य गोत्रपदार्थः तृतीयायाः अभेदोऽर्थः गार्ग्यपदस्य गर्गकुलोत्पन्नः गोत्रपदार्थः निरू
संसर्गेण[illegible]र्थः निरूपकत्वसंसर्गेण अभेदे इति अभेदस्य वृत्तित्वसंसर्गेण गर्गकुले इति तथा च गोत्रनिरूपिताभेदशालिगर्गकुलोत्पन्नः ॥ प्रकृत्याभिरूपः प्रकृतिपदस्य स्वाभाविक
पदार्थः तृतीयायाः अभेदोऽर्थः अभिरूपपदस्य रमणीयत्ववानर्थः प्रकृतिपदार्थः निरूपकत्वसंसर्गेण अभेदे इति अभेदस्य वृत्तित्वसंसर्गेण रमणीयत्वे इति तथा च स्वाभाविक
निरूपिताभेदशालिरमणीयत्ववान् ॥ विप्राय गां ददाति विप्रपदस्य विप्रपदार्थः चतुर्थ्याः संबंधित्वेन[illegible]परेच्छाविषयत्वमर्थः गोपदस्य गोपदार्थः द्वितीयायाः वृत्तित्वमर्थः दाधा
तोः स्वस्वत्वध्वंसपरस्वत्वानुकूलत्यागोऽर्थः लटो वर्त्तमानत्वमर्थः आख्यातस्य कृतिरर्थः विप्रपदार्थः निरूपकत्वसंसर्गेण संबंधित्वे इति चतुर्थ्यर्थः वृत्तित्वसंसर्गेण धात्वर्थैकदेशे स्वत्वे इति
त्वे इति गोपदार्थः निरूपकत्वसंसर्गेण वृत्तित्वे इति वृत्तित्वं चाधेयतासंसर्गेण स्वत्वध्वंसपरस्वत्वरूपफले इति तच्च जन्यतासंसर्गेण वर्त्तमानत्वं चाधेयतासंसर्गेण धात्वर्थे त्यागे
इति त्यागस्य जन्यतासंसर्गेण कृतौ इति कृतिः कर्त्रि प्रकारीभूय भासते तथा च विप्रनिरूपितसंबंधित्वेन परेच्छाविषयगोनिरूपितवृत्तित्वाश्रयस्वस्वत्वध्वंसपरस्वत्वानुकूलवर्त्त
मानत्वाश्रयत्यागानुकूलकृतिमान् ॥ विप्राय गां ददाति विप्रपदस्य विप्रपदार्थः चतुर्थ्याः जन्यफलप्रकारकेच्छापूर्वकत्वमर्थः गोपदस्य गोपदार्थः द्वितीयायाः वृत्तित्वमर्थः दाधातोः स्व
स्वत्वध्वंसपरस्वत्वानुकूलत्यागोऽर्थः लटो वर्त्तमानत्वमर्थः आख्यातस्य कृतिरर्थः विप्रपदार्थः विषयत्वसंबंधेन इच्छायाम् इति गोपदार्थः निरूपकत्वसंसर्गेण चतुर्थ्यर्थैकदेशे जन्य
इति चतुर्थ्यर्थः वृत्तित्वसंसर्गेण धात्वर्थैकदेशे प्रयत्ने इति गोपदार्थः निरूपकत्वसंसर्गेण द्वितीयार्थे वृत्तित्वे इति वृत्तित्वं चाधेयतासंसर्गेण स्वत्वध्वंसपरस्वत्वरूपफले इति स्व
४ स्वपरस्वत्वं च जन्यतासंसर्गेण वर्त्तमानत्वं चाधेयतासंसर्गेण धात्वर्थे त्यागे इति त्यागस्य जन्यतासंसर्गेण कृतौ इति कृतिः कर्त्रि प्रकारीभूय भासते तथा च विप्रविषयकगोनिरूपित जन्य
हें फलप्रकारकेच्छापूर्वकगोनिरूपितवृत्तित्वाश्रयस्वस्वत्वध्वंसपरस्वत्वानुकूलत्यागानुकूलकृतिमान् ॥ इति कश्चित् तन्मते वृक्षायोदकमासिंचति वृक्षपदस्य वृक्षपदा
र्थः वृत्तित्वेनेच्छाविषयत्वमर्थः उदकपदस्योदकपदार्थः द्वितीयायाः वृत्तित्वमर्थः आङ्पूर्वकसिचधातोः संयोगानुकूलक्रियानुकूल[illegible]व्यापारोऽर्थः लटो व
र्त्तमानत्वमर्थः आख्यातस्य कृतिरर्थः वृक्षपदार्थः निरूपकत्वसंसर्गेण वृत्तित्वे इति [illegible]नेच्छाविषयत्वे आधेयतासंसर्गेण धात्वर्थैकदेशे संयोगे इति संयोगस्य जन्यतासंसर्गेण क्रिया
वृत्तिवे

लत्वाश्रयकृतिनिष्ठाधेयतानिरूपिताधिकरणशाली   एवं कटं करोति   अतीतं घटं जानाति अतीतपदस्य वर्त्तमानध्वंसप्रतियोग्यर्थः द्वितीयासाधुत्वार्थिका
घटपदस्य घटपदार्थः द्वितीयायाः कर्मत्वमर्थः तच्चात्र कर्मत्वं विषयत्वरूपं ज्ञाधातोः ज्ञानमर्थः लटो वर्त्तमानत्वमर्थः आख्यातस्याश्रयत्वमर्थः अतीतपदार्थः अ
भेदसंसर्गेण घटेन्वेति घटश्चाश्रयतासंसर्गेण विषयत्वेन्वेति विषयत्वं च निरूपितविषयितासंसर्गेण वर्त्तमानत्वं चाधेयतासंसर्गेण धात्वर्थं ज्ञानेन्वेति ज्ञा
नं च स्वनिष्ठाधेयतानिरूपकत्वसंसर्गेणाश्रयत्वेन्वेति तथा च वर्त्तमानध्वंसप्रतियोग्यभिन्नघटवृत्तिविषयतानिरूपितविषयिताशालिवर्त्तमानत्वाश्रय
ज्ञाननिष्ठाधेयताधिकरणताशाली   लोकं पचति लोकपदस्य लोकपदार्थः द्वितीयासाधुत्वार्थिका पचधातोः विक्लित्यवच्छिन्नव्यापारोर्थः लटो वर्त्तमानत्व
मर्थः आख्यातस्य कृतिरर्थः लोकपदार्थः अभेदसंसर्गेण धात्वर्थं व्यापारेन्वेति वर्त्तमानत्वं चाधेयतासंसर्गेण व्यापारेन्वेति व्यापारश्च जन्यतासंसर्गेण कृता
वन्वेति कृतिः कर्त्तरि प्रकारीभूय भासते तथा च लोकाभिन्नवर्त्तमानत्वाश्रयविक्लित्यवच्छिन्नव्यापारानुकूलकृतिमान्   अथवा लोकपदस्य लोकपदार्थः द्वि
तीयायाः अभेदोर्थः स चाभेदः निरूपितत्वसंसर्गेण लोकेन्वेति आश्रयतासंसर्गेण धात्वर्थं व्यापारेन्वेति तथा च लोकनिरूपिताभेदाश्रयविक्लित्यनुकूल
वर्त्तमानत्वाश्रयव्यापारानुकूलकृतिमान्   चैत्रो गेहे स्थाल्यामोदनं पचति चैत्रपदस्य चैत्रपदार्थः प्रथमासाधुत्वार्थिका गेहपदस्य गेहपदार्थः सप्तम्या
अधिकरणत्वमर्थः स्थालीपदस्य स्थालीपदार्थः सप्तम्या अधिकरणत्वमर्थः स्थालीपदस्य ओदनपदस्यौदनपदार्थः द्वितीयायाः कर्मत्वमर्थः तच्चात्र कर्म
त्वं विक्लित्तिरूपं फलमेव पचधातोर्विक्लित्यवच्छिन्नव्यापारोर्थः लटो वर्त्तमानत्वमर्थः आख्यातस्य कृतिरर्थः गेहपदार्थः आश्रयतासंसर्गेणाधिक
रणत्वेन्वेति अधिकरणत्वं च स्वनिरूपिताधेयतासंसर्गेण चैत्रपदार्थेन्वेति स्थालीपदार्थः आश्रयतासंसर्गेणाधिकरणत्वेन्वेति अधिकरणत्वं च स्वनिरू
पिताधेयतासंसर्गेणौदनपदार्थेन्वेति ओदनपदार्थः आश्रयतासंसर्गेण विक्लित्तावन्वेति विक्लित्तिश्च जन्यतासंसर्गेण वर्त्तमानत्वं चाधेयतासंसर्गेण व्यापारेन्वे
व्यापारश्च जन्यतासंसर्गेण कृतावन्वेति कृतिश्चैत्रे प्रकारीभूय भासते तथा च स्थालीनिष्ठाधिकरणतानिरूपिताधेयताशाली चैत्रः   स्थाल्यान्नं साधयति स्था
लीपदस्य स्थालीपदार्थः तृतीयायाः करणत्वमर्थः अन्नपदस्यान्नपदार्थः द्वितीयायाः कर्मत्वमर्थः तच्चात्र कर्मत्वं सिद्धिरेव साधधातोः सिद्ध्यनुकूलव्यापा
रोर्थः लटो वर्त्तमानत्वमर्थः आख्यातस्य कृतिरर्थः स्थालीपदार्थः करणत्वे आश्रयतासंसर्गेणान्वेति करणत्वं च निरूपकत्वसंसर्गेण धात्वर्थेन्वेति वर्त्तमानत्वं
चाधेयतासंसर्गेण व्यापारेन्वेति अन्नपदार्थः आश्रयतासंसर्गेण सिद्धावन्वेति सिद्धिश्च जन्यतासंसर्गेण व्यापारेन्वेति व्यापारश्च जन्यतासंसर्गेण कृतावन्वेति
कृतिः कर्त्तरि प्रकारीभूय भासते तथा च स्थालीवृत्तिकरणतानिरूपकान्नवृत्तिसिद्ध्यनुकूलवर्त्तमानत्वाश्रयव्यापारानुकूलकृतिमान्   गना दानं सा
धयति सोमपदस्य सोमपदार्थः तृतीयायाः कर्तृत्वमर्थः दानपदस्य दानपदार्थः द्वितीयायाः कर्मत्वमर्थः तच्चात्र कर्मत्वं सिद्धिरेव फलम् साधधातोः सिद्ध्यनुकूलो व्यापारोर्थः

एतल्लोदनवृत्तिविक्लित्यनुकूलवर्त्तमानत्वा
श्रयव्यापारानुकूलकृतिमदभिन्नः गेहनिष्ठा
धिकरणतानिरूपिताधेयतो ६

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

वां३

लटो वर्त्तमानत्वमर्थः आख्यातस्य कृतिरर्थः गोपदार्थः आश्रयतासंसर्गेण कर्मत्वेऽन्वेति कर्मत्वं च निरूपकतासंसर्गेण धात्वर्थेऽन्वेति दानपदार्थः आश्रयतासंसर्गे
ण धात्वर्थव्यापारेऽन्वेति व्यापारश्च जन्यतासंसर्गेण ~~[illegible]~~ कृतावन्वेति कृतिः कर्त्तरि प्रका ण
रीभूय भासते तथा च गोवृत्तिकर्मतानिरूपकदानवृत्तिसिद्ध्यनुकूलवर्त्तमानत्वाश्रयव्यापारानुकूलकृतिमान् ब्राह्मणेन दानं साधयति ब्राह्मणपदस्य
ब्राह्मणपदार्थः तृतीयायाः करणत्वमर्थः दानपदस्य दानपदार्थः द्वितीयायाः कर्मत्वमर्थः तत्र कर्मत्वं सिद्धिरेव साधधातोः सिद्ध्यनुकूलव्यापारोऽर्थः लटो वर्त्त
मानत्वमर्थः आख्यातस्य कृतिरर्थः ब्राह्मणपदार्थः आश्रयतासंसर्गेण करणत्वेऽन्वेति करणत्वं निरूपकतासंसर्गेण धात्वर्थेऽन्वेति दानपदार्थः आश्रयतासंस
र्गेण कर्मत्वेऽन्वेति कर्मत्वं च जन्यतासंसर्गेण वर्त्तमानत्वं चाधेयतासंसर्गेण धात्वर्थव्यापारेऽन्वेति व्यापारश्च जन्यतासंसर्गेण कृतावन्वेति कृतिः कर्त्तरि प्रकारीभूय भासते तथा थे। ण
च ब्राह्मणनिष्ठकरणतानिरूपकदानवृत्तिसिद्ध्यनुकूलवर्त्तमानत्वाश्रयव्यापारानुकूलकृतिमान् हस्तादिना छिनत्ति हस्तादिपदस्य हस्तादिपदार्थः तृतीया
याः करणत्वमर्थः छिदधातोः आरम्भकसंयोगप्रतिद्वन्द्विविभागानुकूलव्यापारोऽर्थः लटो वर्त्तमानत्वमर्थः आख्यातस्य कृतिरर्थः हस्तादिपदार्थः आश्रयतासंसर्गे
ण करणत्वेऽन्वेति करणत्वं च निरूपकतासंसर्गेण वर्त्तमानत्वं चाधेयतासंसर्गेण धात्वर्थव्यापारेऽन्वेति व्यापारश्च जन्यतासंसर्गेण कृतावन्वेति कृतिः कर्त्तरि प्रकारीभूय भासते
तथा च हस्तादिवृत्तिकरणतानिरूपकवर्त्तमानत्वाश्रयारम्भकसंयोगप्रतिद्वन्द्विविभागानुकूलव्यापारानुकूलकृतिमान् परशुना छिनत्ति पर
शुपदस्य परशुपदार्थः तृतीयायाः करणत्वमर्थः छिदधातोः आरम्भकसंयोगप्रतिद्वन्द्विविभागानुकूलव्यापारोऽर्थः लटो वर्त्तमानत्वमर्थः आख्यातस्य कृतिरर्थः परशुपदा
र्थः आश्रयतासंसर्गेण करणत्वेऽन्वेति करणत्वं च निरूपकत्वसंसर्गेण वर्त्तमानत्वं चाधेयतासंसर्गेण धात्वर्थव्यापारेऽन्वेति व्यापारश्च जन्यतासंसर्गेण कृतावन्वेति कृ ण
तिः कर्त्तरि प्रकारीभूय भासते तथा च परशुनिष्ठकरणतानिरूपकवर्त्तमानत्वाश्रयारम्भकसंयोगप्रतिद्वन्द्विविभागानुकूलव्यापारानुकूलकृतिमान् परशुना
छिनत्ति न दात्रेण परशुपदस्य परशुपदार्थः तृतीयायाः करणतानिरूपितजन्यत्वमर्थः छिद धातोः आरम्भकसंयोगप्रतिद्वन्द्विविभागानुकूलव्यापारोऽर्थः लटो
वर्त्तमानत्वमर्थः आख्यातस्य कृतिरर्थः नञः अभावोऽर्थः दात्रपदस्य दात्रपदार्थः तृतीयायाः करणतानिरूपितजन्यत्वमर्थः परशुपदार्थः निरूपकत्वसंसर्गेण तृती
यार्थेऽन्वेति तृतीयार्थः वृत्तित्वसंसर्गेण धात्वर्थे तादृशव्यापारेऽन्वेति दात्रपदार्थः निरूपकत्वसंसर्गेण तृतीयार्थेऽन्वेति तृतीयार्थश्च प्रतियोगितासम्बन्धेन नञर्थेऽन्वेति
नञर्थः वर्त्तमानत्वं चाधेयतासंसर्गेण धात्वर्थव्यापारेऽन्वेति व्यापारश्च जन्यतासंसर्गेण कृतावन्वेति कृतिः कर्त्तरि प्रकारीभूय भासते तथा च परशुवृत्तिकरणतानिरूपितज
न्यताशालिदात्रवृत्तिकरणतानिरूपितजन्यताप्रतियोगिकाभाववन्निष्ठाधेयतानिरूपिताधिकरणताशालिवर्त्तमानत्वाश्रयारम्भकसंयोगप्रतिद्वन्द्विविभागानुकू
लव्यापारानुकूलकृतिमान् जटाभिस्तापसः जटापदस्य जटापदार्थः तृतीयायाः वैशिष्ट्यमर्थः तत्र ज्ञाप्यज्ञापकभावरूपो बोध्यः तापसपदस्य तापस ५
त्वविशिष्टोऽर्थः प्रथमा साधुत्वार्थिका जटापदार्थः निरूपकत्वसंसर्गेण वैशिष्ट्येऽन्वेति वैशिष्ट्यं चाधेयतासंसर्गेण तापसपदार्थेऽन्वेति तथा च जटानिरूपितवै

तं३

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

न्वेति जन्यतासंसर्गेण त्यागेऽन्वेति वर्त्तमानत्वं च आधेयतासंसर्गेण त्यागेन्वेति त्यागश्च जन्यतासंसर्गेण कृतावन्वेति कृतिः कर्त्तरि प्रकारीभू-
याच विप्रोद्देश्यकगोत्रनिःस्वस्वत्वध्वंसपरस्वत्वानुकूलवर्त्तमानत्याश्रयव्यापारानुकूलकृतिमान् विप्रो यजति विप्रपदस्य विप्रपदार्थः
याः कर्त्तृत्वमर्थः तच्चात्र कर्मत्वं स्वत्वध्वंसरूपफलमेव यजधातोः स्वस्वत्वध्वंसफलकत्यागोऽर्थः लटो वर्त्तमानत्वमर्थः आख्यातस्य कृतिरर्थः
दर्थः उद्देश्यत्वसंसर्गेण स्वस्वत्वध्वंसरूपफलेन्वेति स्वस्वत्वध्वंसश्च जन्यतासंसर्गेण धात्वर्थे त्यागेन्वेति वर्त्तमानत्वं आधेयतासंसर्गेण त्या-
यागश्च जन्यतासंसर्गेण कृतावन्वेति कृतिः कर्त्तरि प्रकारीभूयभासते तथा च विप्रोद्देश्यकस्वस्वत्वध्वंसफलकवर्त्तमानत्याश्रयव्यापारानुकू-
मान् हतं जुहोति हतपदस्य हतपदार्थः द्वितीयायाः कर्मत्वमर्थः तच्चात्र कर्मत्वं अग्निसंयोगानुकूलक्रियैव हु धातोः अग्निसंयोगानुकूलक्रियानुकूलव्यापारोऽर्थः लटो वर्त्त- ये
मर्थः आख्यातस्य कृतिरर्थः हतपदार्थः आश्रयतासंसर्गेण अग्निसंयोगानुक्रियायामन्वेति क्रिया जन्यतासंसर्गेण धात्वर्थे व्यापारेऽन्वेति वर्त्तमानत्वं चाधेयतासंसर्गेण व्यापारे
व्यापारश्च जन्यतासंसर्गेण कृतावन्वेति कृतिः कर्त्तरि प्रकारीभूयभासते तथा च हतवृत्ति अग्निसंयोगानुकूलवर्त्तमानत्वाश्रयव्यापारानुकूलकृतिमान् गां विक्रीणा-
ति गोपदस्य गोपदार्थः द्वितीयायाः कर्मत्वमर्थः तच्चात्र कर्मत्वं मूल्यग्रहणपूर्वकस्वस्वत्वध्वंसरूपफलमेव विपूर्वक डुक्रीञ् धातोः मूल्यग्रहणपूर्वकस्वस्वत्वध्वंसफलकत्यागोऽर्थः
लटो वर्त्तमानत्वमर्थः आख्यातस्य कृतिरर्थः गोपदार्थः आश्रयत्वसंसर्गेण स्वस्वत्वध्वंसफलेन्वेति स्वस्वत्वध्वंसश्च जन्यतासंसर्गेण वर्त्तमानत्वं चाधेयतासंसर्गेण धात्वर्थे त्यागेन्वे-
ति त्यागश्च जन्यतासंसर्गेण कृतावन्वेति कृतिः कर्त्तरि प्रकारीभूयभासते तथा च गोवृत्तिमूल्यग्रहणपूर्वकस्वस्वत्वध्वंसफलकवर्त्तमानत्वाश्रयत्यागानुकूलकृतिमान् गां क्रीणाति
गोपदस्य गोपदार्थः द्वितीयायाः कर्मत्वमर्थः तच्चात्र कर्मत्वं मूल्यदानपूर्वकस्वस्वत्वरूपं फलं डुक्रीञ् धातोः मूल्यदानपूर्वकस्वस्वत्वानुकूलस्वीकारोऽर्थः लटो वर्त्तमानत्वमर्थः
आख्यातस्य कृतिरर्थः गोपदार्थः आश्रयत्वसंसर्गेण स्वस्वत्वरूपफलेन्वेति स्वस्वत्वं जन्यतासंसर्गेण वर्त्तमानत्वं चाधेयतासंसर्गेण धात्वर्थे स्वीकारेन्वेति स्वीकारश्च जन्यतासंसर्गेण न्वे
कृतावन्वेति कृतिः कर्त्तरि प्रकारीभूयभासते तथा च गोवृत्तिमूल्यदानपूर्वकस्वस्वत्वानुकूलवर्त्तमानत्वाश्रयस्वीकारानुकूलकृतिमान् गां प्रतिगृह्णाति गोपदस्य गोपा-
दार्थः द्वितीयायाः कर्मत्वमर्थः तच्च कर्मत्वं स्वस्वत्वरूपं फलं प्रतिपूर्वकग्रहधातोः स्वस्वत्वजनकस्वीकारोऽर्थः लटो वर्त्तमानत्वमर्थः आख्यातस्य कृतिरर्थः गोपदस्य गो-
पदार्थः आश्रयत्वसंसर्गेण स्वस्वत्वरूपफलेन्वेति स्वस्वत्वं च जन्यतासंसर्गेण वर्त्तमानत्वं चाधेयतासंसर्गेण धात्वर्थे स्वीकारेन्वेति स्वीकारश्च जन्यतासंसर्गेण कृतावन्वे-
ति कृतिश्च कर्त्तरि प्रकारीभूयभासते तथा च गोवृत्तिस्वस्वत्वजनकवर्त्तमानत्वाश्रयस्वीकारानुकूलकृतिमान् स्वं पश्यामि स्वपदस्य स्वत्वविशिष्टोऽर्थः द्वितीयायाः
कर्मत्वमर्थः तच्चात्र कर्मत्वं विषयत्वरूपं फलमेव दृश् धातोरीक्षणमर्थः लटो वर्त्तमानत्वमर्थः आख्यातस्याश्रयत्वमर्थः स्वत्वविशिष्टपदार्थः आश्रयत्वसंसर्गेण
द्वितीयार्थे विषयत्वेन्वेति विषयत्वं च स्वनिरूपितविषयितासंसर्गेण धात्वर्थे दर्शनेऽन्वेति वर्त्तमानत्वं चाधेयतासंसर्गेण धात्वर्थेन्वेति धात्वर्थश्च स्वनिष्ठाधेयता-

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

द्वितीयायाः विषयत्वमर्थः कृञ्धातोः कृतिरर्थः लटो वर्त्तमानत्वमर्थः =१०   दर्शने अन्वेति दर्शनं च स्वनिष्ठाधेयतानिरूपकत्वसंसर्गेण ॥४

निरूपितत्वसंसर्गेणाख्यातार्थे आश्रयत्वेऽन्वेति तथाच त्वत्वविशिष्टनिष्ठविषयतानिरूपितविषयिताशालिवर्त्तमानत्वाश्रयदर्शननिष्ठाधेयतानिरूपिताधिकरणताश्रा
ली   सुरभिचंदनं पश्यामि सुरभिपदस्य सुरभित्वविशिष्टोऽर्थः चंदनपदस्य चंदनपदार्थः द्वितीयायाः कर्मत्वमर्थः तच्चात्र कर्मत्वं विषयत्वरूपं फलं दृशधातोः दर्शन
मर्थः लटो वर्त्तमानत्वमर्थः आख्यातस्य आश्रयत्वमर्थः सुरभित्वविशिष्टपदार्थोऽभेदसंसर्गेण चंदनपदार्थेऽन्वेति चंदनपदार्थः आश्रयत्वसंसर्गेण विषयत्वेऽन्वेति विषयत्वं च
स्वनिरूपितविषयितासंसर्गेण धात्वर्थे दर्शनेऽन्वेति वर्त्तमानत्वं चाधेयतासंसर्गेणाख्यातार्थे आश्रयत्वेऽन्वेति तथाच सुरभित्वावच्छिन्नचंदननिष्ठविषयतानिरूपितविषयि
ताशालिवर्त्तमानत्वाश्रयदर्शननिष्ठाधेयतानिरूपिताधिकरणताशाली   काष्ठं भस्मकरोति काष्ठपदस्य लक्षणया काष्ठावयवोऽर्थः तदुत्तरद्वितीयायाः वृत्ति
त्वमर्थः भस्मपदस्य भस्मसंबंधोऽर्थः द्वितीयायाः विषयत्वमर्थः कृञ्धातोः कृतिरर्थः लटो वर्त्तमानत्वमर्थः आख्यातस्य आश्रयत्वमर्थः काष्ठावयवः निरूपकतासंसर्गेण द्वि
तीयार्थे वृत्तित्वेऽन्वेति वृत्तित्वं चाधेयतासंसर्गेण भस्मसंबंधेऽन्वेति भस्मसंबंध आश्रयतासंसर्गेण द्वितीयार्थे विषयत्वेऽन्वेति विषयत्वं च स्वनिरूपितविषयितासंसर्गेण कृताव
न्वेति वर्त्तमानत्वं चाधेयतासंसर्गेण कृतावन्वेति कृतिश्च स्वनिष्ठाधेयता निरूपकत्वसंसर्गेणाख्यातार्थे आश्रयत्वेऽन्वेति तथाच काष्ठावयवनिरूपितवृत्तिताश्रयभस्मसं
बंधवृत्तिविषयतानिरूपितविषयिताशालिवर्त्तमानत्वाश्रयकृतिनिष्ठाधेयतानिरूपिताधिकरणताशाली   सुवर्णं कुंडलं करोति सुवर्णपदस्य लक्षणया सुवर्णावयवोऽर्थः वे
द्वितीयायाः वृत्तित्वमर्थः कुंडलपदस्य कुंडलसंबंधोऽर्थः आख्यातस्य आश्रयत्वमर्थः अन्वयः पूर्ववत् तथाच सुवर्णावयवनिरूपितवृत्तिताश्रयकुंडलसंबंधवृत्तिविषयतानिरूपित
विषयिताशालिवर्त्तमानत्वाश्रयकृतिनिष्ठाधेयतानिरूपिताधिकरणताशाली   काष्ठं लुनाति पदस्य लक्षणया काष्ठावयवोऽर्थः द्वितीयायाः कर्मत्वमर्थः तच्चात्र कर्मत्वमा
रंभकसंयोगप्रतिद्वंद्विविभागानुकूलक्रियानुकूलकुठारादिव्यापारोऽर्थः लटो वर्त्तमानत्वमर्थः आख्यातस्य कृतिरर्थः काष्ठावयवः आश्रयतासंसर्गेण तादृशविभागे
न्वेति विभागश्च जन्यतासंसर्गेण क्रियायामन्वेति क्रियाजन्यतासंसर्गेण कुठारादिव्यापारेऽन्वेति व्यापारश्च जन्यतासंसर्गेण वर्त्तमानत्वं चाधेयतासंसर्गेण कृतावन्वेति कृतिः
कर्त्तरि प्रकारीभूय भासते तथाच काष्ठावयववृत्तिविभागारंभकसंयोगप्रतिद्वंद्विविभागानुकूलक्रियानुकूलकुठारादिव्यापारानुकूलवर्त्तमानत्वाश्रयकृतिमदभिन्नः
तंडुलं पचति तंडुलपदस्य लक्षणया तंडुलावयवोऽर्थः द्वितीयायाः कर्मत्वमर्थः तच्चात्र कर्मत्वं रूपादिपरावृत्तिर्विक्लित्तिर्वा फलं पचधातोः रूपादिपरावृत्त्यवच्छिन्नो विक्लित्त्यव
च्छिन्नो वा तेजःसंयोगः लटो वर्त्तमानत्वमर्थः आख्यातस्य कृतिरर्थः तंडुलावयवः आश्रयतासंसर्गेण द्वितीयार्थे कर्मत्वेऽन्वेति तच्च कर्मत्वं जन्यतासंसर्गेण वर्त्तमानत्वं चाधे
यतासंसर्गेण तेजःसंयोगेऽन्वेति तेजःसंयोगश्च जन्यतासंसर्गेण कृतावन्वेति कृतिः कर्त्तरि प्रकारीभूय भासते तथाच तंडुलावयववृत्तिरूपादिपरावृत्तिविक्लि
त्त्यनुकूलतदनुकूलवर्त्तमानत्वाश्रयतेजःसंयोगानुकूलकृतिमान्   घटं वेत्ति घटपदस्य घटपदार्थः द्वितीयायाः कर्मत्वं तच्चात्र साध्यताख्यविषयत्वं विदधातोः ज्ञा नं
तिरर्थः लटो वर्त्तमानत्वमर्थः आख्यातस्य आश्रयत्वमर्थः घटपदार्थः आश्रयतासंसर्गेण द्वितीयार्थे विषयत्वेऽन्वेति विषयत्वं च स्वनिरूपितविषयितासंसर्गेण वर्त्तमानत्वं चा ४
धेयतासंसर्गेण कृतावन्वेति कृतिश्च स्वनिष्ठाधेयतानिरूपकत्वसंसर्गेणाख्यातार्थे आश्रयत्वेऽन्वेति तथाच घटवृत्तिसाध्यताख्यविषयतानिरूपितविषयिताशालिवर्त्तमा

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

7

कर्मिकभावनेतिबोधः समानपदार्थविशेष्यकरणकबोधः ओदनकर्मकपाकानुकूलकृतिमांश्चैत्र इति बोध इति नैया
यिकाः द्वितीयार्थकर्मत्वकरणत्वादेः सर्वत्र क्रियायामेवान्वयः सर्वमते लङ्स्तु वाच्यो ह्यस्तनः कालः लुङ्स्तु भूतसा
मान्यं भूतत्वं वर्त्तमानध्वंसप्रतियोगुत्पत्तिकत्वं न तु तादृशध्वंसप्रतियोगित्वमेव चिरोत्पन्नेऽपि पूर्वं घुसभवदिति प्रत्ययापत्तेः न
ष्टद्रव्यादौ नाशोत्तरं न्वयासंभवाच्च उत्पत्तेस्तु ह्यस्तनकालादावन्वयान्न दोषः अभवदित्यादौ धातुनोत्पत्तिः प्रत्याय्यते नष्टद्र
व्यादौ तादृशोत्पत्तिकत्वं प्रत्ययेनेति विशेषः लिट् तु भूतकालः परोक्षत्वमप्यर्थः अहं चकारेत्यादि प्रयोगादर्शनात् नचै
वं णलुत्तमो वेत्यादि ग्रापकत्वेन समध्यमपुरुषस्तत्र न स्यादिति वाच्यं सुप्तोऽहं किल विललाप मत्तोऽहं किल वि
चचारेत्यादौ चित्तविक्षेपेणातत्त्वं भवात् तत्र परोक्षत्वेन तात्पर्यं परोक्षसादृश्ये च तात्पर्यं चक्रे सुबन्धुरिति तु न लिट् प्रयो
गः अपि तु तिङन्तप्रतिरूपको निपातः लृट् लृटोस्तु भविष्यत्कालो भविष्यत्वं तु वर्त्तमानप्रागभावप्रतियोग्युत्पत्तिकत्वं उत्पत्ते
श्चैषा विशेषः कालविशेषस्याधिकरणत्वेनान्वेति गृहे घटो भविष्यतीत्यादौ धातुनोत्पत्तिः प्रत्याय्यते वर्त्तमानप्रागभा
वप्रतियोगित्वमाश्रयत्वं च प्रत्ययेन गृहाधिकरणकाद्यतनवर्त्तमानप्रागभावप्रतियोग्युत्पत्त्याश्रयो घट इति बोधः ना
तो भवने श्वः समुत्पद्यमानं गणोपरस्थे गमिष्यतीति चैत्रे परश्वः आगतो चैत्रो गमिष्यतीति प्रसंगः केचित्तु देशविशेषकालवि
शेषस्य प्रागभावे प्रतियोगिनि चान्वेति परश्वः आगतो मैत्रो भविष्यतीत्यत्र परश्वो वृत्तिः प्रागणवृत्तिर्यः प्रागभावस्तत्प्रतियो
गत्याश्रयः परश्वो वृत्तिः प्रांगणवृत्तिर्मैत्र इति बोधः तेन नोक्तदोषप्रसंगः एतेन श्वो भाविनि घटे भविष्यतीति प्रसंगो निरस्तः लु
नं स्वतीत्यादौ तु वर्त्तमानप्रागभावप्रतियोग्युत्पत्तिकत्वं प्रतियोगित्वं च प्रत्ययार्थः श्वो घटोत्पत्स्यतीत्यादौ श्वो वृत्तिर्वर्तमा

वर्त्तमानध्वंसप्रति
योगित्वं भूतत्वं तू
=भूतत्वं नाशसंभ
वात=७
वर्त्तमानध्वंसप्रति
योग्युत्पत्तिकत्वं

...भिन्नः जन्ता
...भिन्नः जन्ता

करणकत्वं=वि०

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

पक्षान्वयः

त्तैते कमयुक्ता

सन्निर्विशेष्यते चेति नातिप्रसंगः जानाति इच्छति यतते इत्यादौ वर्तमानज्ञानाश्रयत्वादिबोधस्यैवानुभविकत्वात् तत्र लटाश्रयत्वस्य
न त्वे लटा श्रयत्वमाश्रयत्वं बोध्यत इति विशेषः लटा स्वाधिकरणकालोपाधिस्पंदनवत्वर्तमानः प्रत्याय्यते वर्तमानसामीप्ये वे
तेन स्वानधिकरणस्य समीपवर्तिन कालः तत्रापि शक्तिर्लक्षणा चेत्यन्यदेतत् नन्वेकपदोपस्थितयोः कृतिवर्तमानत्वयोः कथमि
थोन्वयः पदजन्यशाब्दबोधे पदार्थान्तरजन्योपस्थितेर्हेतुत्वात् कार्यतावच्छेदिका प्रत्यासत्तिः प्रकारता कारणतावच्छेदिका वि
शेष्यतेति अत्राहुः धर्मियोः दंडेनेत्यादौ करणत्वएकत्वयोर्मिथोन्वयापत्तेः नैवं तन्त्रसदान्यत्वस्यो... प्रवेशात्
कथमन्यथा एवकारार्थयोगव्यवच्छेदयोर्मिथोन्वयः घटो नश्यतीत्यादौ वर्तमानोत्पत्तिकत्वप्रतियोगित्वं च लड
र्थः आद्यं नाशप्रकारः द्वितीयं तु नाशप्रतियोगिनि प्रकारः वर्तमानोत्पत्तिकनाशप्रतियोगी घट इति बोधस्यानुभविकत्वा
त् अत्र तृतीयस्य युगपद्बोधकत्वं सर्वैरेष्टितमम् नाशोत्पत्तिकत्वप्रतियोगित्वयोरर्थयोः युगपद्बोधात् न च ता... शो(
त्पत्तिकत्वमेवार्थोस्तु धात्वर्थस्य नाशस्य घटे प्रातिपदिकार्थे साक्षादन्वयासंभवात् न च प्रतियोगित्वमेवार्थोस्तु चिरवि
नष्टेप्य घटो नश्यतीति प्रतीतिप्रसंगात् एतेनात्र वर्तमानत्वमेवार्थो नोत्पत्तिरित्यपास्तम् केचित्तु नत्वमेवात्र नाशो वर्तमान
तावच्छेदकं न त्वं चोत्पत्तिकत्वं न चैवमपि न हन्ति इयस्य युगपद्बोधकत्वम् अन्यथा दंडेनेत्यादौ करणत्वैकत्वयोर्बोधो न स्यादि
त्याहुः अन्ये तु नश्यतीत्यादौ लटा नाशप्रागभावध्वंसो बोध्यते तेन न नवि नष्टे न नश्यतीति प्रसंगः अत एव विनश्यतां तु विनाशसामग्री
सन्निधिमिति प्रामाणिकाः इत्याहुः आख्यातार्थक्रियाविशेष्यको बोध इति वैयाकरणाः भाट्टास्तु आद्येनैयेतुं धात्वर्थः क्रिया
चैत्रस्तंडुलं पचतीत्यादितः चैत्रकर्तृकस्तंडुलकर्मकः पाक इति धीः अंत्येन यैर्भावनाक्रियाचैत्राद्याधारकः शाब्दिकातंडुल

नाशप्रागभावाभावस्थं... गीकारे ३ यतः नाशप्रागभावो... वलादौ ३

तद्भिन्नसर्वाधारत्वमेव कालस्य तन्न हि तत्सर्वाधारत्वमिति नावृत्तिपदार्थो हेत्वप्रसंगइतिवाच्यम् विनिगमकाभावात् प्रतीतेरुभयत्रा
प्यविशेषात् तस्मात्कालस्य सर्वाधारत्वासंभवे न तत्प्रतीतेः संबन्धविषयकत्वमात्रमंगीकरणीयम् न च तत्संबन्धवत्त्वेन तद्विषयि आकाशादेः सामान्य सर्वसंबन्धे हि न सर्वाधारतापत्तेः ३
करणत्वं सिद्ध्यति अतिप्रसंगात् अपि च सर्वाधारत्वं महाकालस्य क्षणकालस्य वा नाद्यः इदानीमिति प्रतीतेः क्षणकालवि
षयकत्वेन महाकालविषयकत्वाभावात् अन्यथेदानीं घट इति प्रतीतौ घटसाधनतात्पर्येण घटप्रत्यक्षानापत्तेः तज्ज्ञानस्य
विषयत्वेऽपि तत्कालावच्छिन्नत्वेन प्रवर्तमानत्वाद्ग्राहित्वाभावेन विषयस्वानिश्चयरूपत्वाभावात् न द्वितीयः इदानींकालस्य घ
टतदभावोभयाधिकरणत्वे इदानीं काले घटो नास्तीत्यापत्तेश्चेति तस्मात्कालस्य सर्वाधिकरणत्वं वर्णयितां प्राचां परास्तोऽन
लोऽरस्तमः इति कालस्य जगदाधारताखण्डनम् ॐ नमः विद्यानिवाससुतस्य न्यायवाचस्पतेरियं निर्मितिः सरणीं धीराणां च
मीनिमीतु निर्मितिः १ यं थाहरस्मादन्यमनन्यं कदाचित्केचिच्चैवं कुर्वन्ते दुर्विनीताः तेषां मूर्द्धि प्राज्ञसुखे विश्रमुखेर्दत्तोयस्मात्स
तउँ र्वेनाथायथापः २ अथ संक्षेपाल्लकाराणामर्थो निरूप्यते लट् लिट् लुट् लृट् लेट् लोट् लङ् लिङ् लुङ् लृङ् इति दश लकाराः लेट्
तत्र लकारस्य कर्तृकालः संख्या चेत्यर्थत्रयम् तत्र कर्त्रे तिपा तज्ज्ञलाः लः कर्मणि चेति सूत्रस्य चकारेण वर्तमानपरामर्शाद्व्यापार
मीमांसकाः
इति भाट्टाः यत्नइति नैयायिकाः युक्तं चैतत् व्यापारत्वापेक्षया लाघवेन यत्नत्वस्यैव शक्यतावच्छेदकत्वात् शक्ततावच्छेद
कं च दशलकारसाधारणं लत्वमेव भवं तीत्यादौ चाश्रयत्वेनैवान्वयिनीतिरादेशिनो लकारस्यैव स्मरणादन्वयधीः आदेशेषु बहुषु शक्ति चैत्राभिन्नः गन्ता
रसाललत्वेन कल्पने गौरवात् तदर्दस्मरणेच शक्तिभ्रमाद्वैवान्वयधीः चैत्रो ग्रामं गतो ग्राम इत्यादौ सामानाधिकरण्यानुरोधाद्धात्वर्थयः कर्तृकर्म ग्रामाभिन्नः गन्ता
णीकुद्धाचे न चैवं लटः शतृशानचा विज्ञापितनैव न शतृशानचोर्लादेशत्वात्कथं कर्तरि शक्तिः आदेशिशक्त्या निर्वाहे वादेशे शक्ति
कर्तृकर्मणोः कृतिवाच्यत्वेसति

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

प्रकृतिमृगः चैत्रः

2 कल्पनात् चैत्रः पचतीत्यादौ सामानाधिकरण्यस्यादेशितात्वा निर्वाहायत्रादेशे पि शक्तिः ॥ यास्तु विशेषः लत्वेन यत्ने शक्तिः य कत्तमभि
व्याहृतत्र्याख्यातेन परत्वेन फले मैत्रेण गम्यते ग्राम इत्यादौ मैत्रकृतिजन्यगमनफलशाली ग्राम इत्यन्वयबोधात् कृतिश्चात्र तृतीया कृत्यर्थ द्वितीयार्थ
र्थः जन्यत्वं तु संसर्गः मैत्रः कृतौ विशेषणं सा च गमने तच्च फले तच्च ग्राम इति ग्रामं गच्छति चैत्र इत्यत्र तु ग्रामवृत्तिफलजनकगम
नानुकूलकृतिमांश्चैत्र इति बोधः फलं च द्वितीयार्थो जनकत्वादिकं संसर्गः ग्रामश्चात्र फले विशेषणं तच्च गमने तच्च कृ
तौ सा च चैत्र इति विशेष्यविशेषणभावभेदे नैव कर्तृकर्मप्रत्ययस्थलीयबोधयोर्विशेषः तावन्तः पदार्थास्तु भयत्रैव
भासंते मैत्रेण ज्ञायते ऽध्यते क्रियते घट इत्यादौ च वृत्तित्वं तृतीयाया विषयता चाख्यातस्यार्थः मैत्रवृत्तिज्ञाने छा मैत्रेण ज्ञायते मैत्रवृत्तिज्ञान
कृतिविषयो घट इति बोधः घटं जानाति मैत्र इत्यादौ तु विषयता द्वितीयाया आश्रयत्वं चाख्यातस्यार्थः घटविषयकज्ञा विषयो घटः
नाश्रयो मैत्र इति बोधः कालश्चातीतवर्तमानानागतात्मा यथायथं लडादेरर्थः लटो भवतीत्यादौ वर्तमानत्वं लङ् मैत्रेण ध्यायते मैत्रवृत्ति
लुङ् लिटाम भवद् भूद् बभूवेत्यादौ भूतकालः लुट् लृटोर्भविता भविष्यतीत्यादौ भविष्यत्कालः लिङ् लोट् पंचम विषयो घटः
लकाराणां भवेत् भवतु इत्यनयोर्प्यकपालो भवतीत्यादीनां विधिः संख्या च केवलार्थः पंचमलकारस्तु छंदस्येव प्र मैत्रवृत्तिकृति
योगः तत्र दीर्घत्वमविवक्षितत्वेन भवाति भवतीति स्वदेवगदर्शनात् तेन वैदिकबोधकेन लटा वर्तमानत्वं व्यापारादौ विषयो घटः
व बोध्यते पचंतीत्यादितो वर्तमानपाकानुकूलव्यापारवानिति बोधात् एवमन्यत्रापि व्यापारबोधकाख्यातज
न्यवर्तमानत्वप्रकारकबोधे व्याख्यातजन्यव्यापारोपस्थितेर्हेतुत्वकल्पनान्नातिप्रसंगः व्यापारबोधकाख्यातं तथा
तु समभिव्याहृताख्यातजन्यवर्तमानत्वप्रकारकबोधे तु ताहृशधातुजन्योपस्थितिर्हेतुः कार्यकारणतावच्छेदिकात्वत्या गु

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

कालभिन्नाधिकरणे प्रतियोग्यसामानाधिकरण्यविवक्षणे = ४ = सर्वाधिकरणत्व = १

भ्रमत्वं तथा सति द्रव्यत्वः संयोगीति प्रतीतेर्भ्रमत्वापातात् किंतु प्रतियोग्यसमानाधिकरणात्यंताभाववत्तद्विषयकत्वम् तथा च काले सर्वाधिकरण वे

त्वप्रतीतेः प्रतियोगिसमानाधिकरणाभाववत्तिस्वाधिकरणत्वविषयकत्वेन तादृशविशिष्टाभावस्यैव सत्त्वान्न भ्रमत्वापत्तिरिति वाच्यम्

कालस्य सर्वाधिकरणत्वं वस्तुतस्त्वेवमपि प्रतियोग्यसमानाधिकरणाभावाप्रसिद्ध्या लक्षणाप्रसिद्धिः स्यात् न च कालभिन्नाधिकरणे प्र

तियोग्यसामानाधिकरण्यं विवक्षितमतो नोक्तदोष इति वाच्यं एवं सति काले सर्वाधिकरणत्वप्रतीतेर्भ्रमत्वापातात् सर्वाधिकरण

त्वाभावस्य कालभिन्नाधिकरणे प्रतियोग्यसमानाधिकरणत्वात् न च तत्पाप्यारोप्यसंबंधेन प्रतियोग्यसामानाधिकरण्यं विवक्षित

मतो नोक्तदोष इति वाच्यम् एवं सति संयोगीति प्रतीतेर्भ्रमत्वापातात् संयोगाभावस्यावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोग्यसमानाधिक

रण्यं विवक्षितमतो नोक्तदोष इति वाच्यम् एवं सति संयोगीति द्रव्ये [illegible] आरोप्यसंबंधेन प्रतियोग्यसामा

नाधिकरण्यं विवक्षितमतो नोक्तदोष इति वाच्यम् संयोगाभावस्यावच्छेदकसंबंधे प्रतियोगिसमानाधिकरणत्वेपि आरोप्यसंबंधे

न प्रतियोगिव्यधिकरणत्वात् अग्रे संयोगीति प्रतीतेर्भ्रमत्वाभावप्रसंगाच्च संयोगाभावस्य प्रतियोगिसमानाधिकरणत्वात् न च प्र

तियोग्यसामानाधिकरण्यमेव विवक्षितमतो नोक्तदोष इति वाच्यम् एवं सति संयोगीति प्रतीते दुर्ग्रहत्वात् तस्माद्यदवच्छेदेन यद

त्र यत्रास्ति तदवच्छेदेन तद्विषयकत्वमेवाभ्रमत्वं वाच्यम् कालस्य सर्वाधिकरणत्वप्रतीतेर्भ्रमत्वमेव तदवच्छेदेन तद्विषयक

त्वात् अपि च कालस्य सर्वाधारत्वे कार्यकारणभाव एव दुर्ग्रहः स्यात् अतिप्रसक्तत्वेन तादृशावच्छेदकधर्माभावात् समवा

ये नानतिप्रसक्तत्वविवक्षायां च क्रमेयत्वादेरपि नवच्छेदकत्वप्रसंगात् कालिकसंबंधातिरिक्तसंबंधेनानतिप्रसक्तत्वविवक्षायां

कालः प्राप्यनतिप्रसक्तत्वापातात् किंच कालस्य सर्वाधारत्वे वृत्तिपदार्थोच्छेदप्रसंगात् सर्वस्य तद्वृत्तित्वस्यावश्यकत्वात् न

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

1-10

१२

ॐश्रीगणेशायनमः जगदाधारः काल इति प्राञ्चः तच्चिंत्यम् कालस्य जगदाधारत्वे मानाभावात् न चेदानीं जगदिति प्रतीत्या जगदाधारत्वं सिद्धमिति वाच्यम् तादृशप्रतीतेः कालतत्संबंधमात्रविषयकत्वेन तदधिकरणत्वविषयकत्वाभावात् अन्यथा कालस्य सर्वाधारत्वे घटत्वपटत्वाद्यधिकरणत्वेन घटपटादिपदवाच्यत्वप्रसंगात् न च समवायेन तत्तत्पदप्रवृत्तिनिमित्ताधिकरणत्वं तत्तत्पदवाच्यत्वे प्रयोजकमतो नोक्तदोष इति वाच्यम् एवं सति समवायादीनां समवायादिपदवाच्यत्वानुपपत्तेः समवायेन समवायत्वाद्यनधिकरणत्वात् न च तत्तद्व्यापि जगदाधारतानिर्वाहकसंबंधातिरिक्तसंबंधेन तत्तत्पदप्रवृत्तिनिमित्ताधिकरणत्वं तत्तत्पदवाच्यत्वे प्रयोजकमतः समवायादीनां समवायादिपदवाच्यत्वानुपपत्तिः जगदाधारतानिर्वाहकसंबंधातिरिक्तस्वरूपसंबन्धेन समवायत्वाद्यधिकरणत्वात् न च कालस्य घटादिपदवाच्यत्वापत्तिः जगदाधारतानिर्वाहकसंबन्धेन घटत्वाद्यधिकरणत्वादिति वाच्यं एवं सति भूतलादीनामपि घटादिपदवाच्यत्वप्रसंगात् स्वसंयुक्तसमवायसंबंधेन घटत्वाद्यधिकरणत्वात् कालस्यापि कालपदवाच्यत्वानुपपत्तिश्च जगदाधारतानिर्वाहकसंबंधेनैव तस्य कालत्वाद्यधिकरणतया तद्भिन्नसंबंधेन तदनधिकरणत्वात् न च काले कालत्वस्य जगदाधारतानिर्वाहकसंबंधातिरिक्तसंबंधेनापि वृत्तिरस्तीति न तस्य तत्पदवाच्यत्वानुपपत्तिरिति वाच्यं प्रमाणाभावात् एकत्रैवैकस्य संबन्धद्वयानुपपत्तेः कालत्वस्यादर्शनाच्च तथात्वे कालिकसंबंधस्य स्वरूपसंबंधानुपपत्तेश्च संबंधान्तरमंतरा विशिष्टप्रत्ययजनकत्वाभावात् तस्मात् सर्ववच्छेदकसंबंधेन तत्तत्पदप्रवृत्तिनिमित्ताधिकरणत्वमेव तत्तत्पदवाच्यत्वे प्रयोजकमिति कालस्य जगदाधारत्वे सर्वपदवाच्यत्वापत्तिर्दुर्वारैव किंच कालस्य सर्वाधिकरणत्ववर्णनमेव निष्प्रामाणिकं स्यात् काले सर्वाधिकरणत्वस्यैव तदभावाधिकरणत्वस्यापि सत्त्वेन सर्वाधिकरणत्वप्रतीतेस्तदभाववति तद्विषयिण्या भ्रमरूपत्वात् न च तदभाववति तद्विषयकत्वं न

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

द० ६ ३० सर्वाङ्ग चा गायत्री विश्वामित्र ऋषि छंद स्त्वां सवित देवत्यां सवशादवा
मातावृयात् ततः ब्रह्मचारी आचार्याय वरं दद्यात् अद्येह कृत तस्य
गायत्री ग्रहण कर्मणः सांगफल प्राप्तये इदं सुवर्णं अग्निदैवतं आचा
र्य पदास्य ततः कुमारः पितासणनं संध्याविधाय समिधादानं कु
र्यात् तत्रोप कल्पनीयानि इंधनं पंचधा विभक्तं पर्युक्षणार्थे जलं
समिधास्तिस्रः पुनरिंधन वारिणी ततः प्रकृतं कर्म ॐ अग्ने सुश्रवः
सुश्रवसं मा कुरु ॐ यथात्वमग्ने सुश्रवः सौश्रवा ऽअसि ॐ एवं मां
सुश्रवसौश्रवसं मा कुरु ॐ यथात्वमग्ने देवानां यज्ञस्य निधिपा ऽ
असि ॐ एवं महं मनुष्याणां वेदस्य निधिपो भूयासम् उपकल्पितो ६०

13

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

रौप्यले रत्नीवालकहस्तेदला अयसावित्रीदानं अद्येहेत्यादिसंकीर्त्य
अमुकोहं दोदादानलग्नात् अमुकञ्झिस्यानास्यितेन अमुकगृहे
गस्ट चितसकलारिष्टनिवृत्त्यर्थं अमुकग्रहप्रीतये इदं सुवर्ण
अग्निदैवतं ब्राह्मणाय दास्ये तत्सत् एवमन्यान्यपि लग्नदानानि
विधाय ततो दैवज्ञशेषाधिते शुभे लग्ने शंखवादित्रे जायमाने ब्रह्म
चारी गुरोः पादोपसंग्रहणं कुर्यात् गुरुमुदवसमीक्षिताय गुरुणा
पोक्षिताय आचांतोवकायमाणवकाय अग्नेरुत्तरतः स्वदक्षिणतः
प्रत्यङ्मुखोपविष्टाय प्रणवव्याहृतिपूर्विकां ॐ भूर्भुवः स्वः तत्सवि
तुरित्यादिकां प्रथमं एकैकं पादं द्वितीयवारं अर्द्धर्चशः तृतीय

भूयासं ॐ स्वाहा ततः उपकल्पितोऽङ्केन प्रदक्षिणमग्निं पर्युक्ष्य उत्थाय एकां समिधमादधा
ति ३१ अग्नये समिधमाहार्षं बृहते जातवेदसे यथा त्वमग्ने समिधा समिध्यस एवमहमा
युषा मेधया वर्चसा प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन समिंधे जीवपुत्रो ममाचार्यो मेधा।
व्यहमसान्यनिराकरिष्णुर्यशस्वी तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यन्नादो भूयासं ॐ स्वाहा ३।
पुनः अपरेणस्१ ३२ व० यथा त्वमग्ने एवं मा [illegible] ॐ सु अग्रवः यथा त्वमग्ने देवानां० एव
महं मनुष्याणां० या ते अग्ने प्रतपतनन्या जेतस्मि मेधां मे देव सविता अग्नि दधातु अग्नि गा
नि च मा० पुष्पापयतां० अथ दक्षिणाय बकरणं अग्र यथा त्वाभिवादनं अग्नि मुगीतेत।
थेवगुरूनभिवादयेत० ततः परिश्रितस्योगेनस्थितस्यतः कं भानो पुरस्तात् प्रागग्रता।
न हरितान् कुशान् आस्तीर्य तेषु वस्त्रपंचस्यिरोवृद्धसमिवीरीमंत्रः ३० येस्वंतरात्मयः

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

द० उ०
९६ प्रति ष्व गो ह्यो य गो घ्नो म रूपो मनो हास्त वलो विरूद्ध जुसत्तं रू विरिंद्रि पत्मामाति जा।
हा भिषेको रेचन स्त्विमिह ग. न्हा मितेनात्मानं मूर्द्धन्य भि षिंचति तेन पमा मि षिंचा
मि श्रियैय शसे ब्रह्मवर्चसाय पुनर्द्वितीय कुंभात् येष्वतर इति जल मादा
य येना भिषिंचति ॐ येन न्त्र यमहत्सूर्व तां येनावम श्राताथं सुरां येनास्या
वाभिषिंचतां यद्वातदश्विनायशः त्ततीय कुंभात् येष्वतर इति जलमादा
य ॐ आपोहिष्ठामयोभुवस्तान ऽ ऊ र्जेद्धातु नमहेरणाय चद्दसे च
तुर्थात्कुंभात् येष्वंतर इति ॐ यो वः शिवतमो रसस्तस्यभाजयतेह नः उ
शतीरिव मातरः पंचमात्कुंभात् येष्वतर इति जलमादाय तस्मा ऽ अरं
गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ आपो जनयथा च नः एवं त्रिषु कुंभेषु ये राम

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

आज्यभागौ हुत्वा ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये ॐ इंद्राय स्वाहा इदमिंद्राय॰ ॐ अग्नये
स्वाहा इदमग्नये ॐ सोमाय स्वाहा इदं सोमाय अन्वारंभं त्यक्त्वा ॐ पृथिव्यै स्वाहा
इदं पृथिव्यै॰ अग्नये इदम॰ ब्रह्मणे॰ ब्रह्मणे छंदोभ्यः स्वाहा इदं छंदोभ्यः अंतरिक्षाय
स्वाहा इदमंतरिक्षाय ॰ वायवे स्वाहा॰ इदं वायवे॰ ब्रह्मणे॰ इदं ब्रह्मणे॰ छंदोभ्यः इदं छंदोभ्यः
दिवे॰ इदं दिवे॰ सूर्य्याय॰ इदं सूर्य्याय ब्रह्मणे॰ इदं ब्रह्मणे॰ छंदोभ्यः॰ इदं छंदोभ्यः दिग्भ्यः
इदं दिग्भ्यः चंद्रमसे॰ इदं चंद्रमसे॰ ब्रह्मणे॰ इदं ब्रह्मणे॰ प्रजापतये॰ इदं प्रजापतये॰ दे
वेभ्यः इदं देवेभ्यः ऋषिभ्यः इदं ऋषिभ्यः श्रद्धायै॰ इदं श्रद्धायै॰ मेधायै॰ इदं मेधायै॰ सद
सद सस्पतये॰ इदं सदसस्पतये॰ अनुमतये॰ इदमनुमतये॰ अन्वारंभः ॐ भूः स्वाहा इदमग्नये ॐ
भुवः स्वाहा इदं वायवे ॐ स्वः स्वाहा इदं सूर्य्याय ॐ त्वन्नो अग्ने वरुण॰ इदमग्नी॰ स त्वन्नो

द॰उ॰ ऽग्ने॰ इदमग्नी॰ अयाश्चाग्ने॰ इदमग्नये॰ येतेशतं वरुणं॰ इदं वरुणाय सवि
१३ त्रे॰ उदुत्तमं वरु॰ इदं वरुणायादित्यै॰ ओं अग्नये प्रजापतये स्वाहा इदमग्नये
प्रजापतये ओं अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते संश्रवप्राश
नं मौर्ञ्जीनं पवित्रप्रतिपत्तिः प्रणीताविमोकः बर्हिर्होमः ब्रह्मणे पूर्णपात्र
दानं अद्येह अमुको हं एतद्धोमकर्मणः सांगफलप्राप्त्यर्थं अपूर्णपूर्णार्थं
इदं पूर्णपात्रं सदक्षिणं ब्रह्मन् तुभ्यमहं संप्रददे अक्षय्यं कर्मीति मंत्रपाठः
अथाग्निसमूहनं ओं अग्ने सुश्रवः सुश्रवसं माकुरु यथा त्वमग्ने सुश्रवः सौ
श्रवोऽसि ओं एवं मा सुश्रवः सौश्रवसं माकुरु ओं यथा त्वमग्ने देवा
नां यज्ञस्य निधिपा ऽअसि ओं एवमहं मनुष्याणां वेदस्य निधिपो याम
१३

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

19

द० उ० मशरदः शतं शृणुयाम शरदः शतं प्रब्रवाम शरदः शतमदीनास्याम
३ शरदः शतं भूयश्च शरदः शतात् इति सर्वमुदीक्षते अथाचार्यो माणव
कस्य दक्षिणांसोपरि स्वहस्तं नीत्वा हृदयमालभते ओं मम व्रते ते हृदयं
दधामि मम चित्तमनुचित्तं ते अस्तु मम वाचमेकमना जुषस्व बृहस्पति
स्त्वा नियुनक्तु मह्यं अथाचार्यो माणवकस्य निरंगुष्ठं दक्षिणहस्तं ग
गृहीत्वाह को नामासि माणवकस्तु अमुकशर्माहं भो पुनः पृच्छति
कस्य ब्रह्मचारी ॥ श्री पशुपतये नमः असि भवत इति माणवकेनोच्य
माने ओं इन्द्रस्य ब्रह्मचार्यस्यग्निराचार्यस्तवाहमाचार्यस्तवासाव
मुकशर्मन् इति आचार्यः पठेत् अथैनं भूतेभ्यः परिददामि भूतेभ्यो राम०
३

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

जोपशास्त्री स्थविरस्याथं समस्तं अनाहतस्यंव्यसनं जरिष्णुः परिदं वाऽप्याजि
नंदधेहम अथदंडं ददाति ओं यो मेदंडपरापतद्वैहायसोधिभूम्यांतम
हंपुनरादद्दे आयुषे ब्रह्मणे ब्रह्मवर्चसाय आचार्यस्यैव मंत्रपाठः सच
ऽली सामंत्रेण कृपति उकृयस्वनस्पत ऊर्ध्वो माह्य ध्वंहस आस्यपस्यो
दृचः अथाचार्यो माणवकांजलिं रपतिएभिर्मंत्रैः ओं आपोहिष्ठामया
भुवः स्तान ऊर्जे दधातन महे रणाय चक्षसे १ ओं यो वः शिवतमो रस
स्तस्य भाजयते ह नः उशतीरिव मातरः २ ओं तस्मा ऽरंगमाम वो यस्य
क्षयाय जिन्वथ आपो जनयथा च नः ३ अथ माणवका आदित्यमुपती
ष्ठेत ओं तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत् पश्येम शरदः शतं जीवे

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

21

द॰ उ॰ एजपुत्रनामाग्नेर्थ्यामिलितोपचारैः प्रजनमहं करिष्ये प्रतिष्ठा ॐ भूः भु

१२ वः स्वः एजपुत्रनामाग्ने इहागच्छ इह तिष्ठ सुप्रतिष्ठितो वरदो भव ध्या

नं चत्वारिंशिं ज्ञा॰ एजपुत्रनामाग्नये नमः इति ध्यानं आवाहनं॰ आ

सनपाद्यं॰ अर्घ्यं॰ स्नानं॰ आचमनं॰ वस्त्रं॰ वस्त्रांगमाचमनं॰ यज्ञोप

वीतं॰ तदंगमाचमनं॰ गंधं॰ अक्षता॰ पुष्पाणि॰ धूपं॰ दीपं॰ नैवेद्यां

गमाचमनं नीराजनं पूर्वे रेखायां ब्रह्मणे नमः मध्यरेखायां विष्ण

वे नमः उत्तररेखायां इंद्राय नमः श्वेतायै॰ रक्तायै॰ तीव्रायै॰ धूम्रायै॰

ज्वालिन्यै॰ विस्फुलिंगिन्यै॰ अग्निं प्रज्वलितं वंदे॰ भोभो वह्ने॰ ब्रह्म

णा न्वारब्धः मनसा प्रजापतिं ध्यात्वा॰ चतुरंगुलं स्रुवं विहाय आघारावाराम

१२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

कंसंस्थाप्याः सर्षपंस्थालंवस्त्रदधितिलानि नापितः स्नानार्थंवारि औदुंबरं
दंतधावनं उत्सादनीयं चंदनं अहते वाससी पुष्पमाला शिरोवेष्टनं प
रिधानवस्त्राणि कर्णवेष्टकौ दर्पणं अनुलेपनं छत्रं उपानहौ वैणवंदंडं ततो
देभिधानं अग्रेह अमुकोहं समावर्त्तनहोमकर्मणि तत्रप्रजापतिमिंद्रंम
जितं सोमं पृथिवीं अग्निंवसूनां छंदांसि अंतरिक्षं वायुं ब्रह्माणं छंदांसि
दिवं सूर्यं ब्रह्माणं छंदांसि दिशः चंद्रमसं ब्रह्माणं प्रजापतिं देवान् ऋषी
न् श्रद्धां मेधां सदसस्पतिं अनुमतिं आज्येन अग्निं वायुं सूर्यं अग्नीवरुणा
वग्नीवरुणावग्निंवरुणं सवितारं विष्णुं विश्वान्देवान् मरुतः स्वर्कीनु
वरुणामदितिं प्रजापतिं अग्निंस्विष्टकृतं आज्येनाहं यक्ष्ये एतद्धोमकर्मणि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

द॰ ७० इतिपूर्वंगायत्र्याशिखाबंधनंकुर्यात् अथयज्ञोपवीतंब्राह्मणस्यदद्यात्
२ तद्दानअद्येहअमुकोहंयज्ञोपवीतपरिधानार्थंइदंसद्रव्यंयज्ञोपवीतं।
ब्राह्मणायददास्येततःस्वयंपरिधत्ते यज्ञोपवीतमंत्रस्यपरमेष्ठी ऋषिः त्रि।
ष्टुप्छंदः लिंगोक्तादेवतायज्ञोपवीतधारणे विनियोगः ॐयज्ञोपवी
तंपरमंपवित्रंप्रजापतेर्यत्सहजंपुरस्तात् आयुष्यमग्र्यंप्रतिमुंचशुभ्रंय
ज्ञोपवीतंबलमस्तुतेजः यज्ञोपवीतमसियज्ञस्यत्वायज्ञोपवीतेनोप
नह्यामि इतिमंत्रंपठन्ः माणवकस्यदक्षिणबाहुमुद्धृत्यवामस्कंधे
क्षिपति ततोद्विराचमनं अथअजिनंस्वशाखोक्तोमित्रस्यचक्षुरि
ति मंत्रो अजिनधारणेनियोक्तव्यः ॐमित्रस्यचक्षुर्द्धरुणंबलंहीवा राम॰
५

मंगलद्रव्यैस्नापयित्वा पुष्पमालानिष्कालनं कृतं कृतमग्निपरिस्तरणेप
चे अग्नेर्पश्चिमतः स्वदक्षिणतः उदङ्मुखमुपविश्य कुमारमार यं अ
चार्यप्रतिब्रूयात् ब्र[illegible]ह्मचर्यमसानीति असानीति कुमारो ब्रूयात्
अथाचार्यो माणवकं कौपीनं वासः परिधापयति ओं येनेन्द्राय बृहस्प
ति वासः पर्य्यदधादमृतं तेन त्वा परिदधाम्यायुषे दीर्घायुत्वाय बलाय
वर्चसे आचार्यस्यैव मंत्रपाठः अत्र त्रिराचमनं अथ मेखलाबन्धः इयं
दुरुक्तं परिबाधमाना वर्णं पवित्रं पुनती म आगात् प्राणापानाभ्यां बल
मादधाना स्वसा देवी सुभगा मेखलेयम् माणवकस्यैव मंत्रपाठः त्रि
रावेष्ट्य प्रवरसंख्यया ग्रंथिं करोति अस्मिन्नेवावसरे सप्रणवव्या

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

25

द० ५ उ० ष्ठकृते संस्रवप्राशनं मुखं सम्मृज्य पवित्रयोरग्नौ प्रतिपत्तिः ब्रह्मणे पू-
र्णपात्रदानं अद्येह अमुकोहं उपनयहोमकर्मणः सांगफलप्राप्त्यर्थम्
पूर्णपूर्णार्थं इदं पूर्णपात्रं सद्रव्यं ब्रह्मन्तुभ्यमहं संप्रददे अत्र न्वकर्मे-
ति मंत्रपाठः अथैनं शास्ति इति आचार्यः आसानीति कुमारं वाचं अ-
पोशान इत्याचार्यः अश्नानि इति कुमारः कर्मकुरु इति आचार्यः क-
रवाणीति कुमारः सुषुप्था इति आचार्यः न स्वपामीति कुमारः वाचं यच्छे-
त्याचार्यः यच्छामीति ब्रह्मचारी समिधमादेहीत्याचार्यः आददा-
नीति ब्रह्मचारी वाढं इति सर्वत्र ब्रूयात् ततः लग्नाऽऽदर स्वीकारनिमि-
त्तकं गणेशपुष्पांजलिं गुरुं सरस्वतीं प्रणम्य सद्रव्यफलपुष्पं गृहीत्वा रामं०
५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

26

रक्तायै॰ तीव्रायै॰ धूम्रायै॰ ज्वालिन्यै॰ विस्फुलिंन्यै॰ अग्निं प्रज्वलितं॰
मोभोन. हे॰ चतुरंगुलं प्रबंविधाय ब्रह्मणान्वारब्धः मनसा प्रजाप
तिं ध्यात्वा जुहुयात् ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये ॐ इंद्राय स्वाहा
इदमिंद्राय ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये ॐ सोमाय स्वाहा इदं सोमाय
ॐ भूः स्वाहा इदमग्नये ॐ भुवः स्वाहा इदं वायवे ॐ स्वः स्वाहा इदं सूर्या
य ॐ त्वन्नो अग्ने॰ ॐ स इदमग्नीवरुणाभ्यां ॐ सत्वन्नो अग्नेइदमग्नी॰
ॐ अयश्चाग्ने॰ इदमग्नये॰ ॐ येते शतं॰ इदं वरुणाय सवित्रे॰ ॐ
उदुत्तमं वरुण इदं वरुणायादित्यै॰ ॐ अग्नये प्रजापतये स्वाहा इ
दमग्नये प्रजापतये ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्वि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मै॰ विकसेदनासस्तिलिनीदंजनरवादिदंकाममनोजसंग्राममविनोदवमास्यानमय्यदे
१ साश्रमभवाण्डवंथी १ उयमोगाकुलमनुरागारोगभिसंभोगरसप्रनोमिरपोकवाने
११ श्मानसावतिनामालवदेसाहभवा २ श्रमेवानहाचविरजयनेनरवदनेः परिर
म्भलालसाः वकुखंवनहाजेसानसावतिनाभीरसमकवासरता ३ परिरंभण
लोलयारदलनचानेश्वमेनिसत्वं सऊमारतनभेनारमासरवनेन्द्रत्यतिलाट
कामिनी ४ सहीउरावारनावहुनीरनार्तिमकेशपवमेदना उपाविहीनानि
मनोरमानिस्सादक्रकरागोभवाण्डवंथी ५ तिनानकेइतिश्रुतस्मरालयादवनि
वंडखेजचाननाछिरं इतिप्रयोगावनराक्षयेभेषतः प्रकीर्तिताः कोपालराठ
संभवाः ६ ईषद्धासमनोरमाश्चतिनरासाहेयवागिवभ्रमा निर्लज्जाः स्वयलाः ११
कलावऊसालागाटानरागानिताः नार्यः यादलिश्चज्जाश्रीपमहाराहोनहवाः

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

प्रायः संपन्नरागाणामस्पृशित्वनयनान्तसुखमाप्यातेस्यात् कंदर्पभ्रदेशस्थ 28
मत्स्यभावस्त्रिरोणान्तःस्विवनितालभतेश्रीघ्रं द्वितीयेश्चतन्मयि भावाः पुरुषक
मायेविपरीतऽक्रः २ अथरताभिलाषचिह्नानि संगृह्णातिलिकान्मड़।
स्तनऽगवस्तुग्राजनक्षाद्यैव दंतेनाप्यधरं दृष्टेव विरंमत्सेजातलज्जात
ता प्रायश्चुवतिबालकेनिजवक्षःसंभुजनंन्त्रमते २ अथाचापिकृणात्स्वप
श्चतिचरोर्मलेहसमादरात् आलिंगनत्वसखीप्रियंप्रलयतिप्रस्तात्
पृच्छतेप्रयतेन च भाषते स्मितमुखीव्रीडेहयाधारयेन मौजेनेवविले
वनेपञ्चकृत्ते मौलेत्तचकंडूयनेनाभीणासूतन्हहाउधजनेनैयति आवेःस
दा इति श्रीमल्लाऽनवह्लीविनोदायश्रनंगरङ्गो सामान्यधर्मनिरूपणाना
नामचतुर्थःस्थलः अथवनितानांदेशजधर्मोपदिश्यते विचित्रवेषाश्च

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

योनिस्वरूपं योनिरभ्यंतरे कापि पद्मकिंजल्ककोमला कापिस्यात्कुटि
काकीर्णा काचिद्दलितवयाकुला गोजिह्वाभावरस्पर्शा काचिदभ्यंतरे
भवेत पूर्वस्वतवानास्त्रयश्रूत्वेपाविवलतो: २ योनिमध्येस्तिनाभ्यो
काकोमाकजघामसमाहिसा लिंगमलोभितास्येवमदावारितिरत्न का
मानपश्चात्तत्रजतिमसूदर्शनिकोत्पत्ति वयागाश्रा हृदंतनासिकाभ्यद
स्तिनत मन्मथ:कुर्वमितपाकुत्राऽसमदैपिराचये: ८ योनिबंध्यनाति
हृात्सर्गोचडाशितिनाडिका मनोजवारिसंचरणास्त्रीणांतिष्ठतिसर्वदा
नदिस्त्रश्याकुजानारीप्राप्यतेसर्वसूरिभि: ९ अथाल्पसाध्याच्यते रंगादि
श्वानदेहाच्चिरविरुद्धवतीमासमात्रप्रसूतायाभीलस्यानवज्वरशूलनेन।
कामपत्तमानभस्मन्त्रा स्नानाऽध्यावसानेनवर्तिसमयेमधुकालवसंत ९

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

गांच स्त्रया प्रयातिवनितावैराग्यमुक्तैः सदा अथविरक्तालक्षणं नाभि
पश्यतिभर्त्तारं नो नरं संप्रयच्छति वियोगे ह्यवमामोति संयोगे चातिसीद
ति शय्यामुपगताशेते वदने माहितं ब्रवीति तन्निमित्तं ईर्ष्यमानेवं विरक्ता
नाभिवोद्धृति ८ अथप्रीतिरुच्यते नैसर्गिकी विषयजा समा चाभ्यासि।
कीतथा चात्र विधेति विसृष्टेदं पत्यो प्रीतिरुच्यते १ अभ्यासविषयासाध्या
दंपत्योः सहजा तु साध्या निगाडभूता च प्रीति नैसर्गिकी मता २ मालावदन
मोहनाद्यैर्विषयैर्वर्धिता च या प्रीतिर्विषयजा साक्तासमयोगे समास्मृता ३
आलिङ्गदेवसजाहिकेलिस्प्रीतिकमेह अभ्यासयोगाद्याहीदृयाति सा
भ्यासिकी मता ४ अथभोजनादिवस्थाभोजनेहि गणस्त्रीणां भवेद
कामेचनगुणा निस्त्रयः पञ्चगुणाः ध्रुवः कामवेगस्तथाष्टधा ५ अथ

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

शृं० र० २

ह्रासस्त्वाचष्टतत्तं नागासक्तेत्युतिसा स्मृता ६ कृहेतोर्मनि:फलं कर्ण्यान्ते वै संभ्रामये
त्क्रः श्रतितत्त्वथार्तो स्मतत्त्वकामहेतोसो च्यते ७ अमन्तत्त्वपलापासनतो ह्रान।
लोचना हंतस्मरगं स्मृत्वा च का पिसे हि निलोविडः ८ स्वभावज्ञं सत्त्वकामिनि वि
प्रयाणेयवभाषते अपेतस्मगाह्लानादो रोविरसत्वात्स्वसत्त्वात्स्तासम्मता ९ जा
तिसत्वादयोपेतनारीणामत्र भाषिताः अथानाप्रकृतिर्यथा तेषु सर्वेषु प
स्थितेः १० अथस्त्रीणां नाशहेतुरुच्यते पितरस्यनिनिवासः संगतिः कुस्त्री
भिः प्रवसनमपि पत्युः वार्द्धके सेर्ष्यतो विवसतिरथ च विभिः उक्तयोलेख
वपत्यपि रतिनिजहन्ति योषितो नाशहेतवः अथ वैराग्यहेतवः कार्यापा
रतिमानरोगविरहायोगादिपारुष्यतो मालिन्यासनपततादिभयतः शो २
कादौ रिडाद्यधिमत्रेणाननतादिभिः स्त्रवस्त्रपः कौठिन्यतः पाकनादोषा

31

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

यथामरू सद्वर्णाभिसहतेकरिनाम्रथे गोजिह्वाभवस्यशोविभर्तिमद ३२
मालये ८ अथदेवमत्रोदयउच्यते प्रबलवक्रांतैरभोगिसतोषधुका
शुविकर्मदक्षा प्रियंवदाभूरियनाजुनादानागीयमकाकिलदेवमना १
सोगितुलीलाविभिकांतिशांतारमाथिमालादिकवि:शुभाप्तोविलासि
नीतिर्मलचारुवेषाणांयदेवमत्वावलितामदिष्टा: २ अथनलज्ञामयुमोम
सकाप्तीनमस्तैवपक्कगोरदेहारोघानिनासततमोगवाकुमाताकवींद्र:
खलयत्नमल्का ३ अतिप्रसंख्यादिभवदभावानुरागिणीनिर्मलसत्वहृति:
नानाव्रतैर्नित्यमवप्रयाससमेत्रव्यसनायरिकीर्तिनाना ४ उक्षारीतोऊति
नम्रैरिमोज्याहूत्वाप्तिदुष्टापर्तिनमागीत्वर्षांतिहूसामर्विकारवक्रामा
लितपतनेतिपिपासवमत्वा ५ लोकऊलामानशीलामाक्रोहवकूज्रमत नि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

वालमनोहलमानलायैलहृणीमहस्मयमो: हृयेन्नाऽस्यनेप्योदाहृहालालाप
गोरवै: ३ हृयाननवांतदीश्रीतिन्नकेदावहृस्मा स्वविरपतिविधुन्नकामिनी
स्यालाची हृस्तुलननमरीरागोवधुणांववर्वसननस्वतनयोगास्यहृकनाटठा
स्यान् ४ अथ प्रहृननलदणानि श्रुहावलासथहृगेतिथिकलासयमास्त
ना अथ भावाननानवीवहलस्मासयभेरथमहे १ स्पर्शास्यथैतनखेलावनपथ
पुरमामानोन्नताप्रियतमेसहदृष्टानरावा स्वपामाथपुनिमङमामलणस
थाभोक्ताककपहृतिवेववराउवथी २ स्वाभ्निननलानयोरागांयेनाणिलोवन
याणिज्ञा लाप्रकमपमनावुधीनश्रोणीयघोयरा विभजिंग्येमतलिलवि
सांगपिहलुहिका अथकोमवरागीवहृमालामवनमस्त: ४ वानलानवके
टोयागोहृदनकेशीपलापिनी वंवलावहृभोज्यावहृसपगीराजलोचना ५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

गिकाहरुकुचाकैरुकसाध्यारतावंस्यतवइभोजनोवदिनगंपावेवंयसहा 34
विभ्रमैर्ममदोत्रगंथिमपिसाकंदर्पनीरेमदाक्तेयाभानुंगमनांगलीकमद
नावासावुयैहेंमिन्वो ३ तिमितिरिहभेदनाब्धमिश्चारोपिलत्तोश्रमप्धाय।
मत्वेतनसंकार्याह्नुविशेषतः २ इति श्रीमत्काङनवल्लविनोदायमह्लार्केविक
स्मरणाकलविरविनेनेवगेंजातिविशेषएवकस्तुभेदनिरूपणानामष्ट
मोऽधः स्थलः अथनानांसामान्यथमांगिनिरूप्यते यावत्सोऽष्ट्रासंख्यम
हमुद्दिनावालासततहिशतेयावत्स्यानरुणीतिवाणविशवग्रय्यतयावत्स्वत
तापोरतस्थीयतेकविवरेहदानहर्यस्तनागीन्नियाकामकलापविर्विपेउत्याज्याम
दाकामिनधिः १ बालाववीतरुदिनानतमिश्रेसंजायतेयतरुणीमहतिप्रका।
शोषेटाप्रकाशनमसामनयेनिसैस्यहेडानतनक्षवनजीवितरूपिणीसा २

श्रृं
ं
७

ल्पाशनाम्हश्रोणीमव्लांगलोयजपातिश्रंवन्मनाताणीणीजेयाथनेम्मवड्ंगलेः
यशिमिनंगुस्वंवहंनीम्वी श्रयवउवाललतणातिमोलिंनिव्वसन्नमनतेविद।
यतीम्पलजेसाद्देःकवेर्तीलांभोजदलेतणायनगलश्रोजाननाकोमला णी
नश्रोणिणयशायराउभगविनिगंभीरवाभीद्रुराकिचितम्हथ्ययराचमासलम्मजा
तोमारदरीकोपिनी २ वोराणांभोकह्वाहयागिणवरांठिलद्वाम्हभोजाप्रियाणवि
लोणारथनीकहिंचलमनाःकांतेनवागान्तिना कांमाभः यललश्रगपिम्हवि
णम्भोगकालद्ववहित्तयावडवानवागुल्मिमनंगस्वंवहनीवुर्ये २ श्रयक
णालिलतणाति योनश्राणकयोलकणीवलकाम्रस्काद्लवोहिकाभ्यिंगाती
दस्वज्ञयवंनिवहारम्रसुल्मनीलालका ह्रस्वस्थूलकराद्विवाहुयुगलाणभो
दरलसमनाकामालेमननसतीदसारयानाइष्टाचवीनजेया ३ःशीलावला

35
७

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

36

गल्मितंकामांकुशंविभ्रति ॥ अथास्थूलक्षणानि दीर्घंस्थूलशिरोरुहास्थूलहस्त
स्फारदन्तपाक्केभ्यनाभ्रस्तकमदीर्घकंघस्वदक्षोञ्जानतालीभिनः पीनोरुस्थूल
दीर्घबाहुयुगलानिशालवःसालमाः श्रोद्राबक्कनत्तांविजानयुगलासंनीर
संभाषिणः २ यक्षाःस्वउवनेरताश्वतिनांदीर्घांगुलिश्रेष्ठिमेःस्थूलहोरति
लालमाबद्भभ्रजोगन्यातृहष्याल्लिनाः भविताशंविनायिमनमयजलमाया
लयासाकुलाश्वदन्याग्गुलसंमितवक्तवगालिनांसदाविभ्रति २ अथमर।
गीलक्षणानि संहाऊंचितजनलासमगिरास्तनीस्तनगलनीफलदोव।
ल्लोचनालसविवञ्चाराणावनकेसदरी अरक्तायवयाशिखपादयुगलापीतो
रुकामालबाश्रायः कोमलचंचलांजंभुजकाविलीमद्वहनिः २ ३ छ्या।
लःस्वऊस्माभिकापिकरवातंनरनलयदाविभ्रतंजमज्ञागिमदनसंदनया।

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

हिरुच्यते समयश्चमितिप्रभेदतोनवधेयं संवतंसमीरतं १२ चंद्रमध्यममंत्राख्यो
हीनभेदाश्चवद्दलयोः क्रियाचविविधाः प्रोक्तालघुमध्यविरोद्यया. १३ अ
न्याप्यकालभेदेननवधानसमस्तहृयेन समाविंशाविशत्याहिकोर्तितेवर्तितेवैयैः
१४ यवडवोगवहृवोविहरहिः कामाऊलतन्वरनिलोलूलनावस्यात्मरवेगावि
पतितमततनमध्यभावःखल्वमध्यमेव १५ अथवाद्यरूपंनिरूप्यते प्रायःको
मलकंजनलायभद्रस्याः पांनक्षितकृपानाः सत्त्वाग्राशुवयःसर्वतैलमलाक्त
स्ताल्पेरत्नाद्यथा विभ्रांतकारयादजानुजमनग्रीवोनुभस्यामतोयन्याःस्वल्प
ताःसगांपिमदनस्पदाःविनीतःयाशाः १ अथहृषभाःस्तराः प्रोन्मनमोलयो
दठमजाःसप्रोदवक्षस्थलाःरू॰ मंनिभोदराश्रक्रहिनाभ्याग्रान्विताःपी
वरः सोरांनः स्थिरदीर्घवलोवतभरतः हस्वादराः कोलमन्तः स्थिरव्रषभातवा

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

वकं ४ नवस्रयाक्तेस्वरतेममेस्याङुचकैर्विङुःहस्तिनीशाहयंमध्यममेवर्थविधात
नीवयमेन्तुजमध्यातिनीचमन्यनं स्थिकाविभिर्चरेद् ५ क्रमयाकयोर्गन्द्र
वन्हियालङ्मध्योरुवलाःस्तएलवेजनयोनिवलान्तमारनोवद्भकेड्वन्ति।
नाजनस्यने प्रमाणाहीनलिगेनसाकेडूर्नीयषशाम्यति श्रेनानतीवसंभोगे
वहिगंछतिबाधितः ६ वरांगमध्यनारीणामत्यंतकोमलेस्यत श्रतिप्रमा।
णलिंगेननातेःस्नासांमसर्वभवेत् समप्रमाणलिंगेनस्थूलेनसरटनव शमय
न्स्लकेङ्गितसंरयस्त्रमङुमेकुः ७ कामकेलिकलाभिम्नस्वयत् विविधेर्गुणैः
विस्रष्टकामसलिलावशीकुर्यान्मगीदृश्या ८ नारीविस्रष्टऊसमेपुजलाय।
नानेन्तस्यकेशनिवद्भलावनतारेनव वेकल्यमेतिमङ्गलोकतयाहतेचाशाका।
मिनोकिमपिसोडमर्मिप्रयासा ९२ विरुमध्यमशीघ्रसंभवानदनाख्यालविस्र

अं मंडलमन्यकरांगमंदारयनकौलिश कामायनाव्युद्धलिकं भवनकरः संग्यकरतंतुका
रं दर्शौ हरणिति योरवलितः सहनेनकर्यानवेहहलिनी २ इति श्रीमल्लाडनवलाविनो
५ दायमहाकविकल्याणमल्लविरचितेनंगरंगे चंद्रकलातिथ्यर्णानाम द्वितीयः
स्थलः २ अथशशमृगवृषाश्वजातिभेदेन नरनारीभेदेन सुरतभेदान्निरूप्यते आदौ हि
मदसौजन्यस्वरूपज्ञेयाः सदा यस्त्रियो योनीनां परिणाहकेशरमनवादित्यापुली
के: क्रमात जात्यानुनराः शशवृषहयाख्याः तथैव योनागमन्याष्टाविगता
अकल्पिताशाकरस्त्रीपरि सर्वतः २ हरिणीशशयोर्हयवृषयोस्समयोगाः करिणीत्व
श्वयोरभवतीहयरसकहयोरन्तिनराधीनिरतंरामंगरेहरिणीहयवन्नतथास्त्रिका
नवृषाचाद्यमितिकर्यशनेनैश्वशीशशशांकहियोहयवस्वनमताह्नियंतनीचकं २ न
वशीहययोर्योगेरतमत्यद्वकोविदुः हस्तिनीशशयोस्त्राव्यतेरतस्यादरतस्यादतनी।

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

हृयनटेनवेतरतौ यास्वलंमुक्तानंगाजलांस्वकीयवशायोऽऽयान्त्रंरः योविनी
२ वृत्तः कपोलगलकांपदेश्रयकृतप्रायोनखातिपरिम्यहृता स्पपानः
माटविम्रममदनालयमाश्रुमाश्रीसद्भावयन्मरवरः किलममपीड २ पश्चिम
टहयविकुटपिवनाचानरतोवणाके नखरैः परनाविदारयपुमस्ववशाराभ।
नियानयनृप्रिया २ विलपल्लवैः सिरोयशमघनहृस्रजेचोमूमोकृनव
रिचुव्यकपोलमगनाम्लपयेदाशुतियामनोद्भवः अथहलिनौ मदनमद
नमुद्वैमेटयन्ताभिमूले नखविलतिजयागणदेनवासोतिपायमदुनवकाजा
शेः सलिषन्नाश्वदशेकलितऽवरभीनावलभः स्पालवम्या २ नयनेपरि
चुव्यकवयानेवरायानरतः स्वाणलये रवयनकटिकेलिमानयनखवशा
हिपागना २ नानालिननिधुवनानिरवयनप्रायेणानीलानेरवः कवारस्तत

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्री
दे
४

हे मूलाधारस्थ दल्ह्वं द मण्डलकेशरहस्त्नबीजहयं ॐ वं नमो नमः यमं दिवकं दिवक
कोडायितं तु मान समांसास्वाधिके रवतो ॐ वं नितिचि सिया २ कोणां
हस्तनमरन्ययहरुमटनागावे भुकस्यातथ्याकामित्वावि जवाम पाशिका।
मलकान्तः मणलोड यन श्रीवापाशिता हेलिपे स्वधातके शुवनल
लादम्रवा ऊर्ध्वादाशुविस्हवमस्तयजलाद्यामादयाम्पातिथौ ३
गादमस्यनिस्भगाडफलकोत्तुवनदशस्वायपंवकामिश्यागितानवमदा।
नेवसिकः ॐ वं नमो मेघहेशाः मकुण्याद्वि ऊर्ध्वानविलामनवालः तौ।
कामपुत्राप्रिया हादशपालश्याति विद्धलननेन ॐ धीम्नुतौविद्यावितो ४
श्रय सा रिव नाथ्यद्रकला वाङ्मयापविहम्यगाढमयवदमेदधात्विदे।
येदोमेलेलवरपाशाजदननवयपयहननयमेहमरशांसऊं वं नकुलितिजव ४

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

हर्षोत्तिनानं सीत्वाभ्रमरवक्रीभ्रतिपदिनलिनीद्रावयेन्नाविस्मयः २ संत्र
ब्धंदनवसनजव्रनेकपोलेपादहृयस्तनश्रोवनखोतिदमाघाथःभ्रुहृमद
नाभुगलारव्यतिख्याकामीनयनंद्रवदशानलिनीसहयं २ गाढालिंगह
वेकंजवधृगसपोऽप्रदनकृदहणावाप्तरैदयातकलेकपक्षत्तनवोस्याद।
एत दात्तलेसहसामकृपुविनकेऊर्वप्रवनध्यातियोकामसंप्रतिवाथ।
वेष्टकलयाऊर्यातिजायोचनो ३ दष्टापदंतदनयीनऊचोविम्रंवपाय
गावुवकभ्रगपविहुस्वरागान कपास्येरदित्रगाकवेणाविकष्मसंदऊया
सविह्वलननंकिलयंचमोघ ४ भ्रषविविर्गीवदकुला भ्रयपूपरित्रु
व्यक्यत्रामघसगिग्रप्रलरवेर्तिनवकं विलिखननुतमेवविविणीनन्वध
स्याद्रवनानयेत्नरः २ कंदसंपरिवम्पवाकूलनयानाभ्रीन्तिवतपासीतै
42

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्री
२
२

कल्लाकुवोरः स्थलेनाभि श्रोणितवरांगज्ञानविषयेणहके कस्माकसविभा।
गतोमनसिजक्तिहेतक्रमायेयष्विता वामाणेषुयउर्द्धतोर्मिणमतलान्यातस्य
पहहये सोमतेकरजटदोनतयनगउंपिसवृकनदनेनाथरखउनवनौ
लवैः कलासकंठालिखेत श्रोणीवायऊर्चकरेणसहदंगरस्तनेनामोउ
नः सदयातचपटकस्मरहेमानवलीलायते २ ऊर्वोर्हवस्मिनाउनतशा
नकैर्मष्यासकउहिमानज्ञानगुह्यपरधुगल्पविषयेतेगमलोवातन अन्य
चेद्रकलायदीयबविदोग्रगानिनाभोगिनानीमानीयवशोऊरुगनयला।
विटनिसारयापर अथनासामवह्यक्तयाशमिकल्लोच्यते तत्रादौपधिस
सद्रकला कटेसंभिन्नयमाठंमखकरजचयंगउपल्सोनितवहयाघंदरे
वाविदयदयवदेः लंउयनदंतवासः मल्लाङ्गवहृलाटवयुषिज्ञतयततोम

५३

२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तुगंपिरनिजलोयंभरसंमंदमा उःसायाम्हतत्तिम हंववास्तलोपिलाहोत्ति
नो श्रयनलिनीभ्रमरनीमांसवलत्तिथयउथंत वेदाहोउपारश्रमख्यातिथयः
श्रोकाः नलिस्यावतेभोगयादिसेटस्वातंमंत्ख्यतिथिउश्रीतामवद्विविणो हत्ते
भोगियाणामहमनुतिथिउश्रायादवछोलिनी राकादशावलदेशीप्रहमिनाबे
निद्रवहलिनीराजश्वनथेवरानलिनीहवनसयाजिविचरयितायथमेथ
याके श्रीसेन्यनरनीयवरणः खलशालिनीलोनकदिनाहमपिहलिवपत्तता
नो २ हजनीसहनेउयथिनीनमहलयाजितसर्वतः कविन दिवहसिश्रयेपानो।
यिसाविकमत्यवुजनीयुथासवेः ३ इति श्रीमल्लाउ तमल्लविनोदायमहाकक
ल्याणमल्लविवविरचितेनासेयथियमारिजातिवर्णितंनामप्रथमः स्थलः अ
थप्रितीश्रमरनीकासायारणीवद्रकलातिहृष्यवे सीमंतास्यथकपालगालके

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ॐ श्रीगणेशाय नमः अखिलललितविलासं विश्वे नोति वा मे सम मरक्तनविका
मे मौव राम्रौ श्रणाया रतिनयनविरामं मे मंत वाश्रि राम श्रम म विजिन वा मे श
मदं नौ मि काम २ लोरी व शाक्ल माहृ नवि ङ्व नि ता न ज वा षि ष्ण स्तन ष्ट मे
नौ तु वा हि स्य म ल व स्य शो लो ल या सार्विनार्षि: नमज: ख्याति कीर्ते रहमदन।
यत: कामसिद्धान्तविहान ज्ञो याज्ञो ला उ बान: द्विति प नि म ऊटे: छे ह्य दा
रविंट: २ असव कोन कौ नि म्नि न मन राव ग्रय विलास जन वह भ मानवा म
श्रीमान्महान्कौ विविशेषकलाविदग्ध: कल्याणामहल्य निम्नप्रकृतिर्यसा स्वो ३
मतानि ट ष्टाव कृसा मुनी तान मार मादय्य निरूपयामि अनेन गना कौलिक
लान ग्री ग्री हि: मदाय उकैप: सभाया ४ नि: मोजगाति प्रयव सट शासर
ऊर्मी सै सि ट याम कं मोगम्र लं य रास्य ष्ठस्माने टेनन स्नि विडु: नञ्जाम्याटि

45

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

46

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अशोत
रपतोलोके राजसमं मंत्रीत्वादि —

प्रथम – ~~[illegible]~~

अन्तिमा पंक्ति – सुशापवांतस्य भाया।

= देवनागरी

= संस्कृत - भाषा

पृष्ठ = ९५-१२१

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अज्ञात

आकार – २८×१५
पत्र – ५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

94-121 (1)

यथा लोके राजसमं मंत्रीत्यादिवाक्येषु तत्समशब्दस्य किंचिद्दीनेप्रयोगादर्शनान्महतः पात
मि॰ता॰ कस्येतरस्य च तुल्यत्वस्यायुक्तत्वाच्च एवं च सति याज्ञवल्क्येन ब्रह्महत्यासमत्वेनोक्तानामपि ब्रह्मोज्झ
५४ वेदनिंदासुहृद्वधानां मनुना यत्सुरापानसाम्यं ब्रह्मोज्झता वेदनिंदा कौटसाक्ष्यं सुहृ
द्वधः गर्हितान्नाद्ययोर्जग्धिः सुरापानसमानि षडित्युक्तं तत्प्रायश्चित्तविकल्पार्थं एवम
न्येष्वपि वचनेषु विरोधः परिहर्तव्यः यत्तु वसिष्ठेन गुरोरलीकनिर्बंधे कृच्छ्रं द्वादशरा
त्रं चरित्वा सचैलः स्नातो गुरुप्रसादात्पूतो भवतीति लघु [redacted] प्रायश्चित्तमुक्तं तदमतिपूर्वे
सकृदनुष्ठाने च वेदितव्यं ॥ गुरुतल्पातिदेशमाह ॥ पितुः स्वसारं मातुश्च मातुलानीं स्नुषा
मपि । मातुः सपत्नीं भगिनीमाचार्यतनयां तथा ॥ आचार्यपत्नीं स्वसुतां गच्छंस्तु गुरुतल्प
गः ॥ लिंगं छित्वा वधस्तस्य सकामायाः स्त्रिया अपि । पितृष्वस्रादयः प्रसिद्धाः ॥ ता गच्छन्गु
ल्प२ रुत [redacted] गः ॥ लिंगं छित्वा राज्ञा वधः कर्तव्यो दंडार्थं प्रायश्चित्तं तदेव चशब्दा [redacted] च्च प्रव्रजितादी ५४
नां च ग्रहणं ॥ यथाह नारदः ॥ माता मातृष्वसा श्वश्रूर्मातुलानी पितृष्वसा ॥ पितृव्यसखि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

शेषप्रतिपादनात्प्रायश्चित्तगुरुत्वं युक्तं । स्वयोनिर्भगिनी त्वं त्यजा चांडाली सगोत्रा समा
नगोत्रा सुतस्त्रीस्नुषा एतासां गमने प्रत्येकं गुरुतल्पसमा एतच्च रेतःसेकाद्यर्थं वेदितव्यं 2
स्वयोनिस्त्रीत्वेनोक्तानां तु न गुरुतल्पसमत्वं किं तल्पमेव प्रायश्चित्तं रेतःसेकः स्वयोनिषु कुमारी
ष्वंत्यजासु चासरवुः पुत्रस्य च स्त्रीषु गुरुतल्पसमं विदुरिति मानवे रेतःसेक इति विशेषो
पादानात् । सगोत्रागमने वसिष्ठे पुनः सुतस्त्रीगमने प्रायश्चित्तगौरवप्रतिपादनार्थं अ
त्र च ब्रह्महत्यादिसमत्ववचनं गुरुविधिः पादेस्तत्तन्निमित्तप्रायश्चित्तोपदेशार्थं ननु वे
दनिंदादौ दोषस्य लघुत्वात् गुरुतरं ब्रह्महत्यादिप्रायश्चित्तं न युज्यते ॥ नैवं ॥ गुरुप्रायश्चि
त्तोपदेशबलाद्वेदनिंदादौ दोषगुरुत्वावगतेः न च ब्रह्महत्यादिप्रायश्चित्तातिदेशार्थं मेदं वचनं न वे ६
वति किंतु दोषगौरवमात्रप्रतिपादनपरमित्याशंकनीयं । यतस्तावन्मात्रप्रतिपादनप
रत्वे ब्रह्महत्यासममिदमिदं गुरुतल्पसममित्यादिनिर्देशे न तु समत्वाभिधानं नोपपद्यते तत
स्तत्प्रायश्चित्तं समशब्देनोपदिश्यमानं ब्रह्महत्यादिप्रायश्चित्तं न पुनः किंचित्तन्न नमेवोपदि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

सखीदुहिताचपितृष्वसामातुलानीस्वसाश्चभ्रूणंगत्वासद्यःपतेन्नरइति।गौतमेनपुनर ३
न्येषामपिपातकत्वमुक्तं।मातृपितृ[illegible]योनिसंबद्धागस्तेननास्तिकनिंदितकर्माभ्यासि
मि.ता. पतितात्यागपतितात्यागिनःपतिताःपातकसंयोजकाश्चेतितेषांचमहापातकोपपा
तकमध्यपाठात्महापातकात्न्यूनत्वमुपपातकात्गुरुत्वमवगम्यतेतदुक्तं।महापात
९५ कतुल्यानिपापान्युक्तानियानितु।तानिपातकसंज्ञानितन्न्यूनमुपपातकमिति।तथाचां
गिराः।पातकेतुसहस्रंस्यात्महत्सुद्विगुणंतथा।उपपापेतुरीयंस्यात्नरकंवर्षसंख्य
येति।एवंमहापातकानिपरिगणय्योपपातकानिपरिगणयितुमाह।गोवधोव्रात्यता
स्तेयमृणानांचानपक्रिया।अनाहिताग्निताऽपण्यविक्रयःपरिवेदनं॥भृताद्ध्ययनादा
नंभृतकाध्यापनंतथा।पारदार्यंपारिवित्यंवार्द्धुष्यंलवणक्रिया।स्त्रीशूद्रविट्क्षत्रव
धोनिंदितार्थोपजीवनं।नास्तिक्यंव्रतलोपश्चसुतानांचैवविक्रयः।धान्यकुप्यपशुस्तेय ९५।
मयाज्यानांचयाजनं।पितृमातृसुतत्यागस्तडागारामविक्रमः।कन्यासंदूषणंचैवपरि

[illegible] पातकानि ५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

शिष्यपत्नी नप्तृगिनीतत्सुतादीतनुका। दुहिता चार्यभार्या च सगोत्रा शरणागता॥ राज्ञी प्रव्रजि
ता धात्री साध्वी वर्णोत्तमा च या॥ आसामन्यतमां गच्छन् गुरुतल्पग उच्यते। शिस्नस्योत्कर्तना
त्तरनान्यो दंडो विधीयत इति। राज्ञी राज्यस्य कर्तुर्भार्या न तु क्षत्रियैव। तद्गमने प्रायश्चित्ता
न्तरोपदेशात्। धात्री मातृव्यतिरिक्ता स्तन्यदानादिना पोषयित्री साध्वी व्रतचारिणी। वर्णो
त्तमा ब्राह्मणी॥ अत्र मातृग्रहणं दृष्टान्तार्थं। अयं च लिंगच्छेदवधात्मको दंडो ब्राह्मणव्य
तिरिक्तस्य। न जातु ब्राह्मणं हन्यात् सर्वपापेष्ववस्थितमिति। तस्य वधप्रतिषेधात्। वधस्यै
व प्रायश्चित्तत्वात्। अस्य च विषयं गुरुतल्पप्रायश्चित्तप्रकरणे प्रपंचयिष्यामः। अत्र स्नु
षाभगिन्योः पूर्वश्लोकेन गुरुतल्पसमीकृतयोः पुनर्ग्रहणं प्रायश्चित्तविकल्पार्थं। यदा पुन
रेताः स्त्रियः सकामाः सत्यः एतानेव पुरुषान् वशीकृत्योपभुंजते। तदा तासामपि पुरुषव
द्वध एव दंडः प्रायश्चित्तं च। एतानि च गुर्वधिक्षेपादितन्नयाजमैथुनपर्यंतानि महापातका
तिदेशविषयाणि सद्यः पतनहेतुत्वात् पातकान्युच्यंते। यथाह यमः। मातृष्वसा मात

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अदीक्षितविट्क्षत्रवधः ६

मि॰ता॰ ९६

साधिकारत्वाविशेषादाधानस्य प्रयोजिका इति स्मृतिकाराणां मतिः प्राप्तोल्लङ्घन इत्य
दोषः। तथात्र पण्यस्य च लवणादेर्विक्रयः। सहोदरस्य ज्येष्ठस्य तिष्ठतः कनीयसोभ्रा
तुर्दाराग्निसंयोगः परिवेदनं पणपूर्वोध्यायकादध्ययनग्रहणं पणपूर्वाध्यापनं पर
दारसेवनं गुरुदारतल्पसमव्यतिरेकेण। पारिवित्यं कनीयसि कृतविवाहे ज्येष्ठस्य विवा
हराहित्यं। वार्धुष्यं प्रतिषिद्धवृद्ध्युपजीवित्वं। लवणस्योत्पादनं। स्त्रिया वधः स्त्रीणामा
पात्रेयीव्यतिरेकेण। शूद्रवधः। निंदितार्थोपजीवनं मूराजस्यापितार्थोपजीवनं। नास्ति
कोनास्ति परलोक इत्याद्यभिनिवेशः। व्रतलोपो ब्रह्मचारिणः स्त्रीप्रसंगः। सुतानाम
पत्यानां विक्रयः। धान्यं व्रीह्यादि। कुप्यमसारद्रव्यं त्रपुसीसादि। पशवो गवादयस्तेषाम
पहरणं। गोवधो व्रात्यता। तात्स्थमित्यनेन स्तेयग्रहणेनैव सिद्धे पुनर्धान्यकुप्यादिस्तेय
ग्रहणं नित्यार्थमतो धान्यादिव्यतिरिक्तद्रव्यस्तेये नावश्यमेतदेव प्रायश्चित्तमपि तु ततो न्यू
नमपि भवत्येतेन बाधवत्यागग्रहणेनैव सिद्धे पुनः पित्रादित्यागग्रहणं व्याख्यातं।

९६

न्यार

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

विंदकयाजनं।कन्याप्रदानं तस्यैव कौटिल्यं व्रतलोपनं।आत्मनोर्थे क्रियारंभो मद्यपस्त्री
निषेवणं।स्वाध्यायाग्निसुतत्यागो बांधवत्यागएव च।इंधनार्थं द्रुमच्छेदः स्त्रीहिंसौषधजी
वनं।हिंस्रयंत्रविधानं च व्यसनान्यात्मविक्रयः।शूद्रप्रेष्यं हीनसख्यं हीनयोनिनिषेवनं
तथैवानाश्रमेवासः परान्नपरिपुष्टता।असच्छास्त्राधिगमनमाकरेष्वधिकारता।भार्या
उ५ या विक्रयश्चैषामेकैकमुपपातकं।गोवधो गोपिंडव्यापादनं।काले ऽनुपनीतत्वं व्रात्य
ता।ब्राह्मणस्वसुवर्णोत्तमव्यतिरिक्तपरद्रव्यापहरणं स्तेयं।ऋणगृहीतस्य सुवर्णादेरप्र
दानमृणानामनपाकरणं।तथा देवर्षिपितॄणां संबंधिनां ऋणानामपाकरणं च।सत्यधिका
रे ऽनाहिताग्नित्वं।ननु ज्योतिष्टोमादिकाम्यक्रतवः स्वर्गकामानिनिष्पन्नार्थमाधानं प्र ग५
युंजीत इति मीमांसकप्रसिद्धिरतश्च यस्याग्निभिः प्रयोजनं तस्य तदुपायकृताधाने प्रवृ
त्तिर्वा स्यादर्थिनः स्वधनार्जने।यस्य पुनरग्निभिः प्रयोजनं नास्ति तस्याप्रवृत्तिरिति क
थमनाहिताग्नितादोषः।उच्यते।अस्मादेवानस्यावश्यकात् वचनान्नित्यक्रतवोपि
धा

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नं।२ हीनेषु मैत्रीकरणं। अत्र ऋणादानं दारस्य केवलं हि नवगणितादारोपमामने

दृष्टप्रयोजनसिद्ध्यर्थमार्द्रद्रुमच्छेदोनत्वाहवनीयपरिरक्षणार्थमपि। स्त्रियाहिंसयाओ
षधेनच्चजीवनं वर्त्तनं स्त्रीहिंसौषधजीवनं तत्र स्त्रीजीवनं नाम भार्यायां पण्यभावेन प्रयोज
तत्प्रबोपजीवनं। स्त्रीधनोपजीवनं वा। हिंसयाजीवनं प्राणिवधेन जीवनं। औषधजीव
वनं वशीकरणोपि। हिंस्त्रयंत्रस्यापि तिलेक्षुपीडाकरस्य प्रवर्त्तनं। व्यसनानि मृगयादीन्यष्टा
दश। आत्मविक्रयो द्रव्यग्रहणेन परदास्यकरणं। शूद्रसेवनं हीनमित्रं। परपाकर
तित्वं असच्छास्त्रस्य चार्वाकादिग्रंथस्याधिगमः। सर्वाकरेषु सुवर्णाद्युत्पत्तिस्थानेषु रा
ज्ञाज्ञयाधिकारित्वं। भार्याया विक्रयः। चशब्दान्मन्वाद्युक्ताभिचारं मतिपूर्वलशुनादिनद
व्याणां देयप्रदानं। एषां गोवधादीनां प्रत्येकमुपपातकसंज्ञा वेदितव्या। मनुना पुनरन्यान्यपि
निमित्तानि जातिभ्रंशकरसंकरीकरणापात्रीकरणमलिनीकरणसंज्ञानि परिगणि
तानि। ब्राह्मणस्य रुजः कृत्वा घ्रातिरघ्रेयमद्ययोः। जैह्म्यं पुंसि च मैथुनं जातिभ्रंशकरं स्मृ
तं। खराश्वोष्ट्रमृगेभानामजाविकवधस्तथा। संकरीकरणं ज्ञेयं मीनाहिमहिषस्य च

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अयाज्यानां जातिकर्मदुष्टानां शूद्रव्रात्यादीनां याजनं। पितृमातृसुतानामपतितानां त्यागो
गृहाग्निःकासनं। तडागस्यारामस्य चोद्यानोपवनादेर्विक्रयः। कौंपीयाद्दूषणा मंत्रसुत्या
दिनायोनिविदारणां न तु संभोगस्तस्य सदिकन्यायो कुमारीष्विति गुरुतल्पसमत्वस्योउ
२८ क्तत्वेल्पविंदकयाजनं तस्य च कन्याप्रदानं। कौटिल्या गुरोरन्यत्र गुरुतु विषयस्य तु कौटि
ल्यस्य सुरापाणसमत्वमुक्तं। पुनर्व्रतलोपग्रहणामव शिष्टप्रतिषिद्धे पि हरिचर
णाकमचेन्हणात्प्राक्तां बूलादिकं नन्नद्वायामीत्येवं रूपेषु प्राप्नर्थं न तु स्नातकव्रतलोपे वप्रा
यश्चित्तमन्नोजनं इति मनुना लघुप्रायश्चित्तस्य प्रतिपादितत्वात्त थात्मार्थं पाकलक्षणक्रि
यारंभः। अघं स केवलं भुंक्ते यः पचत्यात्मकारणादिति तस्यैव प्रतिषिद्धत्वात्। क्रियामा
त्रविषयत्वे तु प्रतिषेधकल्पना यां गौरवं स्यात्। मद्यपायाः स्त्रियाज्ञायायायात्रपिनिषेवणा
मुपसंयोगः। स्वाध्यायत्यागो व्याख्यातः। अग्नीनां चश्रौतस्मार्तानां त्यागः। सुतत्यागः संस्का
राद्यकरणं। बांधवानां पितृव्यमातुलादीनां त्यागः सति विभवे अपरिरक्षणं। पाकादि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मि·ता·
५८

जा

नं समुत्कर्षे रागामिच पैशुन्यं गुरोः अलीकनिर्बंधो वेदनिंदा अधीतस्य त्यागोऽग्निपितृ
मातृसुतदाराणां त्यागः चान्ननोऽपाणां च भक्ष्याणां परस्वापहरणं परदाराभिगमनं याज्यानां मर
चयाजनं व्रात्यतानृतकाध्यापनं वृत्तायापनाद्दानं सर्वाकरेष्वधिकारो महायंत्रप्रवर्त
नं द्रुमगुल्मलतौषधीनां हिंसया जीवनं अभिचारमूलकर्म मैथुनं च शूद्रवृत्तिरात्मार्थं क्रि
यारंभः नास्तिकताग्निताद्देवर्षिपितॄणामृणानपाक्रिया असच्छास्त्राभिगमनं नास्ति
कता कुशीलवता मद्यपस्त्रीनिषेवणमित्युपपातकानि ब्राह्मणस्य रुजः करणमघ्रेय
मद्ययोर्घ्रातिः जैह्म्यं पशुषु पुंसि च मैथुनाचरणमिति त्यज्या जातिभ्रंशकराणि ग्राम्या
रण्यपशूनां हिंसनं संकरीकरणानि निंदितेभ्यो धनादानं वाणिज्यं कुसीदजीवनमस
त्यस्य भाषणं शूद्रसेवनमित्यपात्रीकरणानि पक्षिणां जलचराणां च [redacted] घातनं
कृमिकीटवधातनं मद्यानुगतभोजनमिति मलावहानि। यदनुक्तं तत्प्रकीर्णकमिति। ५८
कात्यायनेन तु महापातकसमानं विष्णुनानुपातकत्वेनोक्तानां पातकसंज्ञा दर्शि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

निंदितेभ्यो धनादानं वाणिज्यं शूद्रसेवनं। अपात्रीकरणं ज्ञेयं असत्यस्य च भाषणं॥ कृमिकी
टवयोहत्या मद्यानुगतभोजनं। फलैधःकुसुमस्तेयमधैर्यं च मलावहमिति। अतोन्यन्नि
मित्तजातं प्रकीर्णकं कथ्यते॥ बृहद्विष्णुना समस्तानि प्रायश्चित्तनिमित्तनिमित्तान्युत्तरोत्त
रलघीयांसि दृष्टपृथक्संज्ञान्येव निदर्शितानि। ब्रह्महत्या सुरापानं ब्राह्मणसुवर्णापह
रणं गुरुदारगमनमिति महापातकानि तत्संयोगश्च। मातृगमनं दुहितृगमनं स्नुषा
गमनमित्यतिपातकानि। यागस्थस्य क्षत्रियवध्ये वैश्यस्य च रजस्वलायाश्चान्तर्वत्न्याश्चात्रि
गोत्रायाश्चाविज्ञातस्य गर्भस्य शरणागतस्य च घातनं ब्रह्महत्यासमानि। कौटसाक्ष्यं सु
हृद्वध इत्येतौ सुरापानसमौ। ब्राह्मणभूमिहरणं सुवर्णस्तेयसमं। पितृव्यमातामह
मातुलनृपपत्न्यभिगमनं गुरुदारगमनसमं। पितृष्वसृमातृष्वसृगमनं श्रोत्रियर्त्विगु
पाध्यायमित्रपत्न्यभिगमनं च स्वस्रुः सख्याः सगोत्राया उत्तमवर्णाया रजस्वलायाः शरणा
[redacted] गतायाः प्रव्रजिताया निक्षिप्तायाश्च गमनमित्येतानि तान्यनुपातकानि। अनृतवच

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मि॰ता॰ ९२

शोधयितुमाह॥ शिरःकपाली ध्वजवान्भिक्षाशी कर्म वेदयन्। ब्रह्महा द्वादशाब्दानि मित
भुक्शुद्धिमाप्नुयात्॥ शिरसः कपालमस्यास्तीति शिरःकपाली। तथा ध्वजवान् कृत्वा श
वशिरोध्वजमिति मनुस्मरणात्। अन्यच्छिरःकपालं दंडाग्रसमारोपितं ध्वजशब्दवा
च्यं गृह्णीयात्। तच्च कपालं स्वव्यापादितब्राह्मणशिरःसंबंधि ग्राह्यं। ब्राह्मणो ब्राह्मणं
घातयित्वा तस्यैव शिरःकपालमादाय तीर्थान्यनुसंचरेदिति। शातातपस्मरणात्।
तदलाभे अन्यस्य ब्राह्मणस्यैव ग्राह्यं। एतच्च द्रुमयं पाणिनैव ग्राह्यं। खट्वांगं कपालपा
णिरिति गौतमस्मरणात्। [redacted] ॥खट्वांगशब्देन दंडारोपितशिरःकपाला
त्मको ध्वजो गृह्यते। न पुनः खट्वैकदेशः महोत्तरः खट्वांगं गंधर्वमुरित्यादिष्वपवादेषुत
त्रैव प्रसिद्धेः। एतच्च कपालधारणं चिह्नार्थं पुनर्भोजनार्थं भिक्षार्थं वा। मृन्मयकपा
लपाणिर्भिक्षार्थं ग्रामं प्रविशेदिति गौतमस्मरणात्। तथा वनवासिना च तेनं ज वि ९२
तव्यं ब्रह्महा द्वादशाब्दानि कुटीं कृत्वा वने वसेदिति मनुस्मरणात्। ग्रामसमीपा

ने२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ता। महापापं चातिपापं तथा पातकमेव च। प्रासंगिकं चोपपापमित्येवं पंचको गणः। इति
न न्वूपपातकादीनां कथं पातकत्वं पतनहेतुत्वाभावात्। यद्वितेषामपि पतनहेतुत्वं त
पितृहिंमातृयोनिसंबन्धागमनत्यादिपरिगणनमनर्थकं। अथैवमुच्यते यद्यपि महापात 12
कत्वस्मेष्विवसद्यः पातित्यहेतुत्वं नास्ति। तथाप्यभ्यासापेक्षया पातित्यमविरुद्धमि
दितकर्माभ्यासीतिगौतमवचनादिति। मैवं। अभ्यासस्यानिरूप्यमाणत्वाद्विःशतकृत्वो
वा चेति। तत्रैवविशेषे संगीक्रियमाणे योषिद्धिर्दिवास्वपिति यः शतकृत्वो वा गोवधं क
रोति तयोरविशेषेण पातित्यं स्यात्। अन्यच्च। यत्रार्थवादे प्रत्यवायविशेषः श्रूयते
प्रायश्चित्तं वा कृतं वा तस्मिन्निन्दितकर्मणि यावदभ्यस्यमाने महापातकतुल्यत्वं भवति ता
वानभ्यासः पातित्यहेतुः। दिवास्वप्नादौ तु सहस्रकृत्वोप्यभ्यस्यमाने न महापातकतुल्य
त्वं भवति इति न तत्र पातित्यमतोयुक्तमुपपातकादेरभ्यासापेक्षया पतनहेतुत्वं।।। एवं
संव्यवहारार्थं संज्ञानेदसङ्कितं प्रायश्चित्तनिमित्तपरिगणनं कृत्वा नैमित्तिकानि प्रद

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मि·ता· १०७

चर्यादियुक्तेनचतेनन्नवितव्यं।खट्वांगकपालपाणिर्द्वादशसंवत्सरान्ब्रह्मचारी
भिक्षायैग्रामंप्रविशेत्कर्माचक्षाणः।यथोक्तःपक्रमेत्संदर्शनादार्यस्यस्थानासनाभ्यां
विहरन्सवनेषूदकोपस्पर्शीशुद्ध्येदितिगौतमस्मरणात्।ब्रह्मचारीग्रहणाचवर्जये
न्मधुमांसगंधमाल्यदिवास्वप्नांजनाभ्यंजनोपानच्छत्रकामक्रोधलोभमोहहर्षनृ
त्यगीतपरिपरिवादनभयानीतिब्रह्मचारिप्रकरणोक्ताविरुद्धधर्मप्राप्त्यर्थंअतएव
शेषः।स्थानवीरासनाभ्यांमौंजीदंडकमंडलुः॥भिक्षाचर्याभिक्षार्थंचकूष्मांडीभिःसदा
जयइतितस्यानवेक्षितिशेषः।अत्रचसवनेषूदकस्पर्शीतिस्नानविधानात्तदंगभूतमंत्रादि
प्राप्तिरवगम्यते।तथाशुचिनाकर्मकर्तव्यमितितस्यसर्वकर्मसाधारणत्वात्व्रतच १००
र्यांगभूतशौचसंपत्त्यर्थंस्नानवत्संध्योपासनमपिकार्यं।तस्यापिशेषोपादनद्वारेण
सर्वकर्मशेषत्वात्तथाचदक्षः।संध्याहीनोऽशुचिर्नित्यमनर्हःसर्वकर्मसु।यदन्यत्कि
रुतेकर्मनतस्यफलभाग्भवेत्इति।नचद्विजातिकर्मण्योहानिः।पतनमिति।वचना

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

दोर्वा कृतवापनो वा निवसेत् ग्रामांते गोव्रजेपि वा । आश्रमे वृक्षमूले वा सर्वभूतहिते रत
इति । तेनैवोक्तत्वात् । कृतवापनो वेति विकल्पात् । घ्राणाज्ज टीव्रतिं गमाते । अत एव
संवर्त्तः । ब्रह्महा द्वादशाब्दानि वालवा जटी ध्वजीति । तथा भिक्षाशनशीलश्चनैवास्मि
न्नान्च लोहितकेन मन्मयखंडशरावेण ग्राह्या । लोहितकेन खंडशरावेण ग्राममस्मि
न्नायेप्रविशेदिति । आपस्तम्बस्मरणात् । सप्तागारापवादमष्टं लभ्यते । तत्र नैत्यैव मसंक गा५
ल्पितानि भिक्षार्थं प्रविशेत् । सप्तागाराण्यपसंकल्पितानि चरेद्भैक्ष्यमिति वसिष्ठस्मर
णात् । तथैककालएव सा ग्राह्या । एककालाहारस्स्यादिति तेनैवोक्तत्वात् । तथैव मेन्द्रब्राह्मणा
दिवरोधेवकार्यं चातुर्वर्ण्यं चरेद्भैक्ष्यं वक्रांगी संयतः पुमानिति संवर्त्तस्मरणात् । तथा
ब्रह्महास्मीति स्वकर्म ख्यापयन् द्वारि स्थितो भिक्षां याचेत । वेश्मनो द्वारि तिष्ठा भिभि
क्षार्थी ब्रह्मघातक इति पराशरस्मरणात् । स्वयं चक्नैदाप्रित्वनियमो वन्यैर्जीवनाश
क्तौ द्रष्टव्यः । भिक्षायै प्रविशेद्ग्रामं वन्यैर्यदि न जीवतीति संवर्त्तस्मरणात् । तथा ब्रह्म

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मि॰ ता॰ १०९

मंते। ब्राह्मणहत्यादशाब्दानीत्यत्रब्राह्मणशब्दस्यैकस्मिन्नप्युभयोर्बहुषुसाधारणत्वादेकस्मि
न्ब्राह्मणवधेप्रायश्चित्तं। तदेवद्वितीयेतृतीयेपि। तत्रैकब्राह्मणवधनिमित्तेकप्राय
श्चित्तानुष्ठानेसतीदंकृतमिदंनेतिनशंक्यतेवक्तुंदेशकालकर्तृसंप्रयोगानुवंध
भूतानामन्येद्युर्गृह्यमाणविशेषत्वात्तंत्रानुष्ठानेनैवपापक्षयलक्षणकार्यनिष्प
त्तियुक्ता यथातंत्रानुष्ठितैः प्रयाजादिभिराग्नेयादिषुतंत्रेणानेकोपकारलक्षणा
कार्याणांनिष्पत्तिः। नचैवंवाच्यं। द्वित्रिब्राह्मणवधेपापस्यगुरुत्वादेनसिगुरूणिगुरूणि
लघुनिलघूनिइतिवचनादावृत्तमेवप्रायश्चित्तानुष्ठानंयुक्तंविलक्षणकार्ययोस्तंत्रे
णनिष्पत्त्यनुपपत्तेरिति। यतोनेदंवचनमावृत्तिविधायकंकिंतूपदिष्टानांगुरुलघुक
ल्पानांव्यवस्थाप्रतिपादनपरं। नचद्वितीयब्राह्मणवधेप्रायश्चित्तस्यगुरुत्वंप्रमाणा
न्तरावगतं। यच्चमनुदेवलाभ्यामुक्तं। विधेःप्राथमिकादस्मात्द्वितीयेद्विगुणंचरेत्तृ
तीयेत्रिगुणंप्रोक्तंचतुर्थेनास्तिनिःकृतिरितितदपिप्रतिनिमित्तिकंनैमित्तिकस्या १०९

15

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

गार्ग्येन हारितवचनस्य चरितार्थत्वात् इयं च मन मानवर्ल्कस्य येन मासिप्रतिपादिता द्वादश ४

16

संध्योपासनायाश्च द्विजातिकर्मत्वाद्दशाब्दिरिति इष्टां कनीयं । यस्मात्पतितसंयेव व्रतचर्योय
देशांतदंगतद्येवसंध्योपासनादिप्राप्नोति अतो द्विजातीनामध्ययनमिज्यादानं ब्राह्मणस्या
धिकाः प्रवचनयाजनप्रतिग्रहा इत्यादीनामेव द्विजातिकर्मणां व्रतचर्या न गम्भूतानां
हानिर्नसर्वेषां । तावन्मात्रं वार्षिकव्रतचर्यैकवेन पुनर्भिक्षापरस्परसायेद्गत्वादविरो
धीच्चातथा हि भिक्षाशीकमेवद्यन्नितुकेभिक्षापात्रं केषांवा गृहेषु वेत्याकांक्षाजा
येते वा तत्र लोहितकेन खंडशरावेण त्वा पस्तवादिवचनैः परिहरनमविरुद्धं । अतः
सर्वैरेककर्त्र्योपदेशाद्घत्के श्रुदुक्तो मनुगौतमाद्युक्तेति कर्तव्यता याः परस्परसापे
क्षत्वे पि विकल्प इति तदनिरूप्येवोक्तमिति मन्तव्यं । एवं द्वादशवर्षाणि व्रतचर्या मा
वेत्य ब्रह्महा शुद्धिमाप्नुयात् । इयं चाकामकृतब्रह्मवधविषया । इयं विशुद्धिरुदिता
प्रमाप्य कामतो द्विजं । कामतो ब्राह्मणवधे निःकृतिर्न विधीयते इति मनुस्मरणात् । अत्र
इष्टचिंतनीयं । किं द्विजब्राह्मणवधेप्रायश्चित्तस्यातं अत्यमुतास्विरितितत्र केचिन्म

द्वि २

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मि.ता.
९२

भिसंधाय पापं कर्म सकृत्कृतं तस्येयं निःकृतिर्द्वितीयं धर्मविद्भिर्मनीषिभिरिति । न च विल
क्षणयोर्गुरुत्वलघुत्वदोषयोः स्वयमेव निःपद्यते । अत एवंविधेषु दोषगुरुत्वेन कार्यवै
लक्षण्यापादकप्रवृत्तिनिमित्तेन नैमित्तिकस्याहत्तियुक्ता । स्वामवत्यादिषु पुनः कार्यस्य वै
लक्षण्यापादकत्वं स्वभावतस्तावत्प्रपंचेन । यश्चेदं चतुर्थो नास्ति निःकृतिरिति तदपि म
हापातकविषयं पापस्यातिगुरुत्वेन प्रायश्चित्ताभावप्रतिपादनपरत्वात् । अतः शू
द्रान्नसेवादौ बहुशोऽभ्यस्ते तत्तद्गुरुप्रायश्चित्ताद्वृत्तिः कल्पनीया । न पुनः प्रायश्चि
त्ताभावः । अत एवोक्तं मनुना । पूर्वोचानसानस्थांतु कृत्वा व्रतं चरेदिति ॥ इदं च द्वा
दशवार्षिकं व्रतं साक्षाद्धन्तुरेव ब्रह्महेति तस्यैवाभिधानात् । अनुग्राहकप्रयोज
कादेस्तु तत्तद्दोषानुसारतः प्रायश्चित्ततारतम्यं कल्पनीयं । तत्रानुग्राहको यत्प्राय
श्चित्तभाजं पुरुषमनुगृह्णाति । तत्प्रायश्चित्तं पादोनं कुर्यात् । अतस्तस्य द्वादशवार्षि ९२
केन नववार्षिकी प्रयोजकस्त्वर्द्धेन षड्वार्षिकं कुर्यात् ।

स्वमावर्त्तत इति न्यायेन द्विजब्रह्मवधगोचरं नैमित्तिकशास्त्रं तत्समनुवादेन चतुर्थे त
दन्नावविधिपरं न पुनर्द्वितीयब्रह्मवधे प्रायश्चित्तानुष्ठाने द्वैगुण्यविधिपरमपि वा
कल्पेद् प्रसंगात्। तस्मात् द्विजब्राह्मणवधेपि सकृदेवा द्वादशवर्षानुष्ठानं युक्तं। त
थाग्नये क्षामवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेदित्यादिग्रहदाहादिनिमित्तेषु वोदि
तानां क्षामवत्यादीनां युगपदेनेकस्य पिग्रहदाहादिनिमित्तेषु सकृदेवानुष्ठानमा
म्नायते। न हि वचनविरोधे न्यायः प्रभवति। वचनं च विधेः प्रायश्चित्तादिकं द्वि
जब्राह्मणवधे प्रायश्चित्तानुष्ठानावृत्तिविधिपरं एवं सति न्यायलब्धं तंत्रानुष्ठानं बा
धे नावृत्तिविधाविदं वचनं प्रवृत्तिविशेषकरं स्यात्। इतरथा शास्त्रतः प्राप्तानुवादक
लेनानर्थक्यं स्यात्। तच्च वाक्यभेदः॥ चतुर्थादिब्रह्मवधपर्युदासेनेतरत्राहत्य प्राय
श्चित्तविधानेनैकार्थ्यत्वात्॥ किं च॥ चतुर्थे नास्ति निष्कृतिरिति लिंगदर्शनात् अन्यमा
न प्रमाणासंख्योत्कर्षे दोषगौरवमवगम्यते। तथा देवलादिवचनात् ग्राह्यत्वादन

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

प्रोत्साहकादीनामपि दंडप्रायश्चित्ते कल्पनीये यथाह पैठीनसिः। हंता मंतोपदेष्टा च तथा सं-
मि॰ता॰ प्रतिपादकः। प्रोत्साहकः सहायश्च तथा मार्गानुदेशकः। आश्रयः शस्त्रदाता च भक्त-
दाता विकर्मिणां। उपेक्षकः शक्तिमांश्च दोषवक्तानुमोदकः। अकार्यकारिणां तेषां प्रा-
९२ यश्चित्तं प्रकल्पयेत्। यथाशक्त्यनुरूपं च दंडं चैव प्रकल्पयेदिति। तथा बालवृद्धादी-
नां स्त्राद्याकत्त्वलेपार्द्धमेव वा। आशीतिर्यस्य वर्षाणि बालो वाप्यूनषोडशः। प्रायश्चि-
त्तार्द्धमर्हंति स्त्रियो रोगिण एव च। तं गिरःस्मरणात्। तथाङ्गि॰ द्वौ कुर्याद्दशाद्दूर्द्ध्वं दशी-
ते तूर्द्धमेव वा। अर्द्धमेव भवेत्तुंसां तुरीयं तृतीयो षितामिति। तथा अनुपनीतस्यापि
बालस्य पादमात्रसेच प्रायश्चित्तं द्विगुणं महद्भ्यः प्रदातव्यं वृद्धानां योगिनां तथा पादो वा-
ले षु दातव्यः सर्वपापेष्वयं विधिरिति तिथ्युमस्मरणात्। अतश्च यच्छंखे। ना ऊनेका- ९२
दशवर्षस्य पंचवर्षात्परस्य च। प्रायश्चित्तं चरेद्भ्राता पिता वान्यः सुहृज्जन इति। प्रतिपा-
द्यो तं। अतो बालतरस्य स्वनापराधीन पातकं। राजदंडो न तस्यास्ति प्रायश्चित्तं न विद्य-

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

वार्षिकं। प्रयोजकस्तत्र द्वैवार्षिकं कुर्यात्। अनुमंता पुनः सार्द्धपादं सार्द्धं च तुर्थं वा
र्षिकं। निमित्ती लेकपादं त्रैवार्षिकं। अत एव वक्ष्यमंतुः। तिरस्कृतो यस्तु विप्रो हत्वात्मा
नं मृतो यदि। निर्गुणाः सहसा क्रोधात् गृहक्षेत्रादिकारणात्। त्रैवार्षिकं व्रतं कुर्यात् प्रति
लोमां सरस्वतीं। गत्वापि विष्णुं ह्यर्थतत्त्वा पस्पोति निश्चितं। अत्यर्थं निर्गुणो विप्रो ह्य
त्यर्थं निर्गुणोपरि। क्रोधाद्वेष्टि पतेयस्तु निर्निमित्तं तु जन्तितुः। वत्सरं ...
...निर्गुणोपरि र तत्तत्र यं कुर्यान्नरः कृच्छ्रं विशुद्धये इति। यदा पुनर्निमित्तं तं
त गुणावान आत्मा घाती वा त्यंत निर्गुणाः स्तदैक वर्षमेव ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यात्। के
शश्मश्रुनखादीनां कृत्वा तु वपनं वने। ब्रह्मवृक्षे चरन्ति प्रोवर्षे सौ केषु उत इतितेनो प ४
वो तात्पात्। अनयैव दिशा अनुग्राहक प्रयोजकादीनां येनुग्राहक प्रयोजककृत्स्तेषामपि प्रा
यश्चित्तं कल्प्यं। अस्यां च कल्पनायां प्रयोजयितानुमंता कर्त्ता चेति स्वर्गनरकफलेषु क
र्मसु नागिन्प्रयोज्य ... आस्ते तस्मिन् फलविशेष इत्यापस्तंबीयं वचनं मूलं। तथा

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मि·ता·
६.४

र्थं स्वर्गार्थं वानुष्ठितैराग्नेयादिभिर्नित्यनियोगनिष्पत्तिस्तद्वदत्राप्युपायश्चित्तस्यापि कार्य

सिद्धिः। यत्तु नमेधामीगिरोवचनं। गवां सहस्रं विधिवत्पात्रेभ्यः प्रतिपादयेत्। ब्रह्महा वि

प्रमुच्येत सर्वपापेभ्य एवं वदेति। तत्सवनस्थगुणवद्ब्राह्मणविषयं। एतच्च द्विगुणं सवनस्थे तु

ब्राह्मणे व्रतमादिशेदित्येतद्वाक्यविहितद्विगुणद्वादशवार्षिकव्रतचर्याशक्तस्य वेदित

व्यं। प्रायश्चित्तस्यातिगुरुत्वात्। न त्वनावृत्तद्वादशवार्षिकविषयं। तत्र हि द्वादशाब्दा दश

दिनान्येकैकप्राजापत्यमिति गणनायां प्राजापत्यानां षष्ट्यधिकशतत्रयं भवति। यद्यपि

प्राजापत्यप्रत्यास्मांतेच्यहं ऽपवासि कृत्त्वाप्यत्रवनं वासम्भावे पोकैकस्य द्वादशाहस्य

प्राजापत्यतुल्यत्वं तत्तत्प्रप्राजापत्यक्रियाशक्तौ धेनुं दद्यादिति चहन्नगणः। गवामन्नावेदात

व्यं तन्मूल्यं वा न संशयदत्यनेन न्यायेन प्रतिप्राजापत्यमेकस्यां धेन्वां दीयमानायां षट्चैन्नूना

मपि षष्ट्यधिकं शतत्रयं भवति। न पुनः सहस्रमतो यथोक्त एव विषयो युक्तः। यदपि शंखव

चनं। प्रमाप्य द्वादश संवत्सरान् षट्द्वीन्सार्द्धं संवत्सरं च व्रतान्यादिशेत्तेषां मतेगोस्स

२१

कामजटाधा
रणं वन्याह
रादिरूपत
पोषि...
पूर्वे...
६.४

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तद्वति। तदपि संपूर्णप्रायश्चित्तान्नावप्नोति पादेनापरं न पुनः सर्वात्मना तद्दशावप्नोति पावन
परं। आश्रमविशेषनिरपेक्षत्वाच्छ्रूयमाणेषु ब्राह्मणो न हंतव्यस्तस्मात्क्षत्रियो राजन्यो वैश्य
श्च न सुरां पिबेदित्येवमादिष्व नपेक्षितवयोविशेषस्यैवाधिकारात् तच्छ्रुतदी
यमपि प्रायश्चित्तं पित्रादिभिरित्येवं वरणीयं। पुत्रानुत्पाद्य संस्कृत्य वेदमध्याप्य वृत्तिं विद
ध्यादिति तस्यैव पुत्रहिताचरणेऽधिकृतत्वात्। यत्र पुनः कस्मिंश्चिद्ब्रह्मवधे प्रयोजककर्तृत्व
वमापन्नस्यान्यस्मिन्साहाय्यकर्तृत्वे गुरुलघुप्रायश्चित्तसन्निपातस्तत्र द्वादशवार्षिका
दिगुरुप्रायश्चित्तं। ततः पातिनः प्रयोजकसंबंधि लघुप्रायश्चित्तस्य प्रसंगात्कार्यसिद्धिः। नन्वे
वं सत्यविशेषाल्लघुकल्पेन महतोपि सिद्धिः स्यादित्याशंकनीयं। अत्र वदंति। ततः पातितयानु
ष्ठाने विशेषानवगमात्प्रसंगात्कार्यसिद्धिरुच्यते। तच्च लघुतः पाती महान्कल्प इति कु
तः प्रसंगाशंका। नन्वेवं चैत्रवधजनितकल्मषक्षयार्थमनुष्ठितेन कथं विष्णुमित्रवधोत्था
घपापनिवृत्तिरिति वाच्यं। चैत्राद्युद्देशस्यातंत्रत्वात्। अतो यथाकामनियोगनिःश्वात्

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

न।

धर्मस्यपरिहरत्वात्। अत्रोच्यते। नतावद्द्वादशवार्षिकंसेतुदर्शनादीनांविषमकल्पानां
मि.ता. विकल्पोऽवकल्पते विकल्पेऽप्रयासेनगुरुकल्पानामनुष्ठानासंभवेनानर्थक्यप्रसंगात्।
प्रा.५ नचषोडशिग्रहणाग्रहणवद्विषमयोरपिविकल्पोपपत्तिरितिवाच्यं। यतस्तत्रापिस २३
तिसंभवेग्रहणमेवेतियुक्तंकल्पयितुं। यद्वाषोडशिग्रहणानुगृहीतेनातिरात्रेणाग्नि
ष्टोमस्वर्गादिसिद्धिरितिशयितस्यवास्वर्गःस्यादितिकल्पनीया। इतरथाग्रहणविधेरान
र्थक्यप्रसंगात्। नापिसमुच्चयः उपदेशातिदेशप्राप्तिमंतरेणसमुच्चयोनसंभवति।
उपदेशावगतनैरपेक्ष्यस्यबाधप्रसंगात्। नचाङ्गाङ्गिभावः नक्षत्रादिविनियोजकाना
मभावात्। श्रुतिलिंगवाक्यप्रकरणस्थानसमाख्यानिविनियोजकानि। अतःपरस्प
रोपमर्द्दपरिहारार्थंविषयव्यवस्थाकल्पनेवोचिता। साचजातिशक्तिगुणाद्यपेक्षया
कल्पनीया। जातिशक्तिगुणापेक्षंसकृद्बुद्धिकृतंतथा। अनुबंधादिविज्ञायप्रायश्चित्तंप्र प्रा.५
कल्पयेदितिदेवलस्मरणात्। पूर्वोक्तस्यब्रह्महत्याप्रायश्चित्तस्यनैमित्तिकसमाप्रविधि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

हत्वं तदर्द्धं तत्स्यादूर्ध्वं च रद्यात्स्व वैश्यावर्णानामाराणु पूर्वेरोति । द्वादशवार्षिकाणेस्तह् न्य
योः समुच्चयविधिपरत्वदाचार्यादिहनने विषयं दृष्टवां तस्मात्तिगुरुहत्वात्तात यावदस्तः । स
ममवाप्तप्तर्णोदाने द्विगुणं त्राम्यतोषु आचार्ये शतसाहस्रं सोदर्यो दत्तमद्रय मितिप्र
तिपादितं तत्वान्यासमर्द्विगुणसाहस्रमानं तपत्रय थाक्रमदाने फलविशेषः स्यात् । हिंसा
यां तद्धदेवहि । तथापत्तं वेन द्वादशवार्षिकमुक्तो क्रमस्मिन्नेव विषये गुरुं हत्वा श्रोत्रि
यं वा एतदेव व्रतमोतमा [illegible] चरेदिति तत्र जातजीवमावत्स्मानेव्रतं यदा चैगु
रापि वा संजाव्यते तदा तत्रास मर्थस्य बहुधनस्य पदानतपसोः समुच्चयो दृष्टः । द्वादशवा म
र्षिकव्यतिरिक्तानां तु सुमन्तु [illegible] पराशराद्युक्तानां प्रायश्चित्तानामुक्त स्त्वव्यवस्थां वक्ष्या
मः । ननु कथं द्वादशवार्षिकादिकल्पानां व्यवस्था कुतो वसिता न तावत्स्वद्वादशवार्षिकादिविधा
यकवाक्येरितियुक्तं । तत्राप्रतीतेः । न च वाच्यं प्रमाणवगतगुरुलघुकल्पानां बाधो माप्रसां
द्वीति व्यवस्था कल्प्यत इति विकल्प समुच्चयांगांगित्वानामनुपपत्तमाश्रयणो नापि वा

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मि·ता· १६

हणां मग्निष्टुन्मेधानां पंचदशरात्रादिक्लृप्तंतराणां अग्निष्टुत्समाप्तिकानां वा सर्वमेधा

दीनां उपलक्षणं । अश्वमेधावभृथे वा आत्मयज्ञेप्यग्निष्टुदंतमेति गौतमस्मरणात् । अयं

च प्रक्रांतद्वादशवार्षिकस्य कथंचिद्ब्राह्मणाश्वमेधादिकं कुर्वतो व्रतसमाप्त्यवशि

ष्यते । यथा सारस्वतसत्रे स्नातं पुष्करं प्राप्योत्थानमवभृथे कृशातानां वा ग्रावास्ते हस्ता 25

वे सर्वस्वज्यायस्त्वं गृहपतिमरणे चेति । न पुनः स्वतंत्रं प्रायश्चित्तांतरं । यथाह प्रचेताः । द्वा

दशे वर्षे शुद्धिमाप्नोत्यन्तरा ब्राह्मणं मोचयित्वा गवां वा द्वादशानां परित्राणात् सद्य एवाश्व घ.

मेधावभृथस्नानाद्वा पूतो भवतीति । अत एव मनुना कृतवापनो वा निवसेदिति द्वाद

शवार्षिकस्य गुणविधिं प्रक्रम्य ब्राह्मणार्थे गवार्थे वा सद्यः प्राणान्परित्यजन्मुच्यते

ब्रह्महत्याया इत्यादिना मध्ये ब्राह्मणत्राणादिकमभिधाय एवं दृढव्रतो नित्यं ब्रह्मचा १६

री समाहितः । समाप्ते द्वादशे वर्षे ब्रह्महत्यां व्यपोहति । इति द्वादशवार्षिकमेवोपसं

हृतं न तु ब्रह्महत्यायाः शुद्धिमवाप्नुयादिति ब्राह्मणत्राणादीनां द्वादशवार्षिकेण स

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

पातो ब्राह्मणस्य परित्राणाद्गवां द्वादशकस्य। तथाश्वमेधावभृथस्नानाद्वा शुद्धिमाप्नु २८
यात्। यश्चोरव्याघ्रादिभिर्व्यापाद्यमानस्य ब्राह्मणस्यैकस्यापि व्यापत्प्राणानंतरेणत्वा प्रा
णत्राणं करोति। गवां द्वादशकस्य वा परिपूर्णेऽपि द्वादशवार्षिके शुध्येत्। यद्यपि प्रा
णत्राणोद्यतस्तदकृत्वैव म्रियते तथापि शुध्यत्येव। अत एव मनुना। ब्राह्मणार्थे गवार्थे
वा सद्यः प्राणान्परित्यजन्। मुच्यते ब्रह्महत्याया गोप्ता गोब्राह्मणस्य चेति। ब्राह्मणरक्षणं
तदर्थमरणं पृथुगुणात्वं। तथा परकीयाश्वमेधावभृथारव्यकर्मांतस्नानसमये स्व
यमपि स्नात्वा ब्रह्महत्यायाः शुद्धिं प्राप्नुयात्। स्नानं च स्वकल्मषं विख्याप्य कुर्यात्। तथा
कृ च मनुः। शिष्ट्वा वा भूमिदेवानां नरदेवसमागमे। स्वमेनोऽवभृथस्नातो हयमेधे विमुच्यत
इति। भूमिदेवा ब्राह्मणास्त्विजस्तेषां नरदेवेन राज्ञा यजमानेन समवाये स्वीयमेनः
शिष्ट्वा विख्याप्याश्वमेधावभृथे स्नात्वा शुध्येत यद्यपि तौरगुणो तो न भवति अश्वमेधावभृ
थे ज्ञात्वा तत्रानुज्ञातः स्नातः सद्यः पूतो भवतीति शंखस्मरणात्। अश्वमेधावभृथग्र

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मि.ता. प्र.७

24

धिविप्रःसमाहितः।ब्रह्महत्याकृतंपापंव्यपोहत्यात्मवित्तथेति।अतोग्निप्रवेशादीनां
स्वातंत्र्यमेवयुक्तं।अतश्चब्राह्मणत्राणादेरप्यैकफलत्वान्नांगत्वमितिउच्यते।परिहृत
मेतदंतराब्राह्मणंमोचयित्वेत्यादिनाशंखवचनेनांगत्वावगमात्।अंगस्यैवसतःप्र
धानाद्वारेणफलसंबंधः।नचप्रधानविरोधः।यतोब्राह्मणत्राणादधिकस्यैवव्रतानुष्ठान
स्यफलसाधनत्वंविधीयतइतिनविरोधः॥किंच॥दीर्घतीव्रामयग्रस्तंब्राह्मणंगामथापिवा
दृष्ट्वापथिनिरातंकंकृत्वातुब्रह्महाशुचिः।दीर्घेणबहुकालव्यापिनातीव्रेणदुःसहेनाम
येनकुष्ठादिव्याधिनाग्रस्तंपीडितंब्राह्मणंगांवातथाविधांपथिदृष्ट्वानिरातंकंनिरुजंकृ
त्वाब्रह्महाशुचिर्भवति।ननुब्राह्मणस्यपरित्राणादित्यनेनयदुक्तंब्राह्मणरक्षणंतदेवकि
मर्थंपुनरुच्यतेब्राह्मणंगामथापिवेति।सत्यमेवं।किंत्वात्मप्राणपरित्यागेनाधःस्तनवा
क्येब्राह्मणरक्षणमुक्तमधुनापुनरौषधदानादिनेतिविशेषः।अमुमेवाभिप्रायेणोक्तंमनु
ना।विप्रस्यतन्निमित्तेवाप्राणलाभेविमुच्यतइति॥किंच॥आनीयविप्रसर्वस्वंहृतंघा

प्र.७ वा.२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ऽऽहिकफललाभगमात्स्वातंत्र्यमेव युक्तं न पुनरंगत्वं। किंच प्रधानविरोधित्वादपि नांगत्वं
प्रधानं तावन्नुग्रहैकहोमं गम्भवति न च प्रारब्धद्वादशवार्षिकस्यैतद्विधानं येन तत्कार्ये विधा
नं गम्यते। यथा सत्रायागूर्ये विश्वजिता यजेतेति सत्रप्रयोगप्रवृत्तस्य तत्परिसमापना
द्दोमस्य विश्वजिद्विधानमतोपि स्वातंत्र्यमेव युक्तं। तथाग्निप्रवेशलक्षणभावादीनां न
चतेषामपि द्वादशवार्षिकोपक्रमोपसंहारमध्यपठितत्वेन तदंगत्वमिति शंकनीयं।
यतः सत्यपि मध्यपाठे निर्ज्ञातप्रयोजनत्वे न प्रयोजनकांक्षाविरहान्न परस्परमंगांगित्वं
युक्तं। तथा सामिधेनीप्रकरणमध्यवर्तिनां निविंत्पदानामग्निसमिंधनप्रकाशनत्वेन सा
मिधेनीभिः सहैककार्यातां सामिधेन्यंगत्वं नैवैकं तत्तोग्निप्रवेशादीनां द्वादशवार्षि
कमध्ये पाठः। वसिष्ठगौतमादिभिरेषां द्वादशवार्षिकप्रक्रमात्प्रागेव पठितत्वादिद
मेव च स्वातंत्र्यं प्रकटयितुं मनुना लक्ष्म्यं शास्त्रकृतौ वास्यात्प्रास्यैतमानमग्नौ वेति प्र
तिवाक्यं वा शब्दः पठितस्तथा प्रतिप्रायश्चित्तमेवोपसंहृतं। अतोन्यतममास्थाय वि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मि· ता·
९.८

तेस्वाहाकारं पठित्वा ते मंत्रैर्जुहुयात्। ते च हूयमानद्रव्याणां लोमत्वङ्लोहितमांसमेदः
स्नाय्वस्थिमज्जानाम् अष्टसंख्याकत्वाद् अष्टौ मंत्रा भवन्ति। तथा च वसिष्ठः। जूणा होमिमृत्युं समा
धाय तु जुहुयात् लोमानि मृत्युं वाशय इति प्रथमा। त्वचं मृत्योर्जुहोमि त्वचा मृत्युं वासय इति
द्वितीयं। लोहितं मृत्योर्जुहोमि लोहितेन मृत्युं वाशय इति तृतीयं। मांसानि मृत्योर्जुहो
मि मांसै मृत्युं वासय इति चतुर्थी। मेदो मृत्योर्जुहोमि मेदसा मृत्युं वासय इति पंचमी। स्ना
युनि मृत्योर्जुहोमि स्नायुभिर्मृत्युं वासय इति षष्ठं। अस्थीनि मृत्योर्जुहोमि अस्थिभि
र्मृत्युं वासय इति सप्तमी। मज्जां मृत्योर्जुहोमि मज्जाभिर्मृत्युं वासय इति अष्टमीमिति।
अत्र च लोमप्रभृति तनूं जुहुयादिति लोमादीनां होमद्रव्यत्वावगमाद्धोमकल्पः स्यादिति
सत्यपि चतुर्थीनिर्देशे लोमादीनां न देवतात्वं कल्प्यते द्रव्यप्रकाशनेनैव मंत्राणां सा
धनोपपत्तेः। किंतु लोमभिर्मृत्युं वासय इत्यादिवा(क्यैः) मंत्रपर्यालोचनया मृत्योरेव हविः
संबंधावगमाद्देवतात्वं कल्प्यते। अतश्च लोमादीनि सामर्थ्यात् त्वधिगतिनावदाय मृत्यूद्देशे

29

हो·म·२
९.८

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तितरववा।तन्निमित्तं द्वातः शास्त्रैर्जीवन्नपि विशुध्यति। विप्रस्यापहृतं सर्वस्वं तथा यावसीदत:
संबंधि द्रव्यं तस्मिन् एवमादिकं चौरैर्हृतं साकल्येनाहृत्य स्वामिनः यः करोति विशुध्यति। आनयने
प्रवृत्तः स्वयं चौरैर्घातितो वा यदि वा तन्निमित्तं ब्राह्मणस्य सर्वस्वानयनार्थं तत्र युध्यमानः श
स्त्रैः हतो मृतकल्पो जीवन्नपि विशुध्यति। शस्त्रैरिति बहुवचनं हतत्वबहुत्वप्रदर्शनार्थं। अत
एव मनुना॥ अवरं प्रतिरोद्धा वा सर्वस्वमवजित्य वेति अवरं ग्रहणं कृतं एतस्य श्लोकद्व
योक्तं व्यापंचकं अपब्राह्मणस्य रक्षणारूपत्वेनांतरा वा ब्राह्मणं मोचयित्वेतरेण शरीरव्यय
मेनक्रोडीकृतत्वात्। द्वादशवार्षिकस्य मासस्य वधित्वेन विनियोगात्स्वातंत्र्यं॥ ॥प्रायश्चि
त्तांतरमाह॥ ॥लोमभ्यः स्वाहेत्येवं हि लोम प्रभृति विवेत्तनु। मज्जांतां जुहुयाद्वापि मंत्रै
रेभिर्यथाक्रमं। लोमभ्यः स्वाहेत्येवं हि लोम मज्जांसां तनुं जुहुयात्। इति शब्दः करणा
ब्दनिर्देशार्थः। एवं शब्दप्रकारसूचनार्थः। हि शब्दः प्रसिद्धं तर प्रसिद्धमांसादीनां प्रवृत्तिश
ब्देनाक्षिप्यमानानां द्योतनार्थः। ततश्च लोमादीनि लोम मज्जा त्वा चतुष्पाणि निर्दिष्टानि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मि॰ता॰ मतो महापापं नरः कुर्यात्कथंचन। न तस्याशुद्धिर्निर्दिष्टा भृग्वग्निपतनादृत इति। एतच्च प्रा
यश्चित्तं स्वतंत्रमेव न ब्राह्मणत्राणादिवत्। द्वादशवार्षिकां तन्मृत्युमित्युक्तं प्राक्॥ ॥ किंच॥ सं
९९ ग्रामे वा हतो लक्ष्यभूतः शुद्धिमवाप्नुयात्। मृतकल्पः प्रहारार्त्तो जीवन्नपि विशुध्यति॥ अयमर्थः 31
संग्रामे युद्धभूमावुभयबलप्रेरितशरसंपातस्थाने लक्ष्यभूतो मृतः शुद्धिमवाप्नुयात्। गाढ
मर्मजनितप्रहारतीव्रवेदनो मृतकल्पो मूर्छितो जीवन्नपि विशुध्यति। लक्ष्यभावश्च प्राय श्चप्राय
श्चित्ताभ्युपगममित्येवं विदुषां धनुर्विद्याविदां संग्रामे स्वेच्छया कर्त्तव्यो न तु राज्ञा बलात्कारयित
व्यः। यथाह मनुः। लक्ष्यं शस्त्रभृतां वा स्याद्विदुषामिच्छयात्मनः इति। इदं च मरणांतिकत्वा
त्साद्धात्कर्तुः क्षत्रियस्य कामकारविषयं। अपि च अश्वमेधादिना विशुध्यति। यथाह
मनुः। यजेत वाश्वमेधेन स्वर्जिता गोसवेन वा। अभिजिद्विश्वजिद्भ्यां वा त्रिवृताग्निष्टुतापि ९९
वा इति। अश्वमेधानुष्ठानं च सार्वभौमक्षत्रियस्यैव। यजेत वाश्वमेधेन क्षत्रियस्तु मही
पतिरिति। पराशरस्मरणात्। नासावश्वमेधं यजेत तस्य सार्वभौमस्य प्रतिषेधदर्शनात्। इदं

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ताग्निहोत्रमानकृतांते तनुप्रच्छिपेत्। अतो यत्किंचिदुक्तमनादिष्टद्रव्याबादाज्यहविष्का होमा
इति तदग्निरूपेवोक्तमित्युपेक्षणीयं यजुकुर्यादिति। अनाग्नौ सिद्धेन्द्रशाग्निमुपसमाधाये
त्ति पुनरग्निग्रहणात् लौकिकाग्निप्राप्त्यर्थं पुनः चैतद्विताग्नीनां प्रतिपत्तिविधानात्। आहिता
ग्निस्तु यो विप्रो महापातकवान् भवेत्। प्रायश्चित्तेन शुद्धो ततदाग्नीनां तु का गतिः चेता न प्रा
न्नि पत्नी येशालाग्निं शमयेद्बुध इति। अशानमरणात्। तथा महापातकसंयुक्तो दैवात्स्या
दग्निमान्यदि। पुत्रादिः पालयेदग्नीन युक्तस्त्वा दोषसंक्षयात्। प्रायश्चित्तं न कुर्याद्यः कुर्वन्
वाग्नियते यदि। गृह्यं निर्वापयेत्क्रोतमर्पयेत्स परिक्लेदमिति कात्यायनस्मरणात् तनुप्रच्छे
पञ्चौत्पात्यो स्यात् पवित्रं धोमुखेन कर्तव्यः। यथाह मनुः। प्रास्येदात्मन मग्नौ वास मिद्धे चिरवा
कुशिरा इति। गोतमेनापव विशेषोदर्शनं तथा च काठकश्रुतिः अनप्राशनेन कर्षितो सिमा
रोहेदिति छंदश्च मरणान्तिकप्रायश्चित्तं कामकारविषयं। यथाह मांगिराः प्राणान्तिकं
च यत्प्रोक्तं प्रायश्चित्तं मनीषिभिः तत्कामकारविषयं विज्ञेयं नात्र संशय इति। तथा। यः का
प्रायश्चित्तं न मंडैनांशा [illegible] स्विरव धीतस्येति [illegible] नकर्ते [illegible]

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

उ

कार्यंरूविघ्नमनुग्वानुचरत्वतिस्तोतःसरस्वतीमितिमंस्मरणात्।अयंचवेदतपोविदुषो
मि.ता. हंतुंनिर्द्वन्द्वमसौतंतगुणावतोनिर्गुणाच्चापादनेप्रमादकृते द्रष्टव्यः।सरस्वतीगमनंतु 33
तादृशएवविषयेविद्याविरहिणोद्रष्टव्यं।निमित्तिनश्रुतिरस्मृतेर्यद्वाविप्रानिर्गुणोनि
११.. यतेयदीतिस्मृतंवचनस्पदर्शितत्वात्।यत्तुनर्मनुवचनंजपित्वात्रपतमंवेदंयोजना
नाशातंब्रजेदिति।तदपरापेनियतोऽजयेतत्पवविषये।शाकुस्यद्रष्टव्यं।।।।वित्त।।।।या
त्रेंधनंवापयासंदत्वाशुद्धिमवाप्नुयात्।आदानकृविशुद्ध्यर्थमिष्टिर्वैश्वानरीस्मृता।
रा न!विद्ययाकेवलयेतुलब्धोरा पात्रेगोमूत्रहिरण्यादिकंजीवनाययपोहंसमर्थेयधनंदत्वा
शुद्धिमवाप्नुयात्।तद्धनंयःप्रतिगृह्णातितस्यैवैश्वानरदेवतेष्टिःशुद्ध्यर्थेकर्त्तव्या।एत
ज्ञाहिताग्निविषयंत्रनाहिताग्नेतद्देवत्यश्चरुर्भवति।यएवाहिताग्नेर्द्धर्मःसएवोपासनि
कस्येतिगृह्यकारवचनात्।वाप्राद्यात्सर्वस्वं।सपरिच्छदंवागृहंदद्यात्।यथाहमनुः।स ११०
र्वस्वंवावेदविदेब्राह्मणायोपपादयेत्।धनंवाजीवनायालंगृहंवासपरिच्छदमितिद्व

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

र्वं एवमेधानुष्ठानं सावन्तो मस्य कामकारकृते मरणांतिवस्थाने दृष्टव्यं महापातककर्त्तार

श्चत्वारो मतिपूर्वकं। अग्निं प्रविश्य प्रवृद्धो तिस्थिलावा महतिकृता विंतियमेनं मरणफला

ग्निप्रवेशतुल्यतया महाक्रतोरश्वमेधस्य निर्दिष्टत्वात्तस्य वर्जितादयस्त्रैवर्णिकस्याहिता

ग्निरिष्टप्रथमयज्ञस्य द्वादशवार्षिकेणा सहविकल्प्यतो न च स्य वर्जिता यथ माधानं प्रथमम

ह्यानुष्ठानं वा कार्यं। पतितस्य द्विजातिकर्म: स्वनाधिकारान्न च संध्योपासनवदविरोध इति

युक्तं। आधानादेःक्रतुरक्रतुशेषत्वानावात्। तेन च दक्षिणाणान्नूनाधिकाश्रयतो न द्वादशवार्षि

कत्रैवार्षिकादिषुस्तद्वादशवादिषु व्यवस्थापनीया:। किंच। अरत्ये नियतो ऽरण्या विवेवे

दस्य संहितां शुद्धिनचामितमशीत्वा प्रतिस्रोत: सरस्वती। अरण्ये निर्जने प्रदेशे नियतो नि

यताहार:। जपे द्वानियताहारद्वतिमनुस्मरणात्। त्रिवारं मंत्रब्राह्मणात्मकं वेदं जपित्वा शु

द्धतिसंहिताग्रहणापदकं मनुदासार्थं। यद्वामिताशनो न्त्वाभ्यां द्वा त्रयश्च वा ऽ दारभ्य

पश्चिमोदधेः प्रतिस्रोतः स्रोतः प्रतिसरस्वतीमित्वा गत्वा शुद्ध्यति। अशनं च हविष्येण

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मि.ता.
११

वर्णात्तपोवनविहारी स्यात्। स्थानवीरासनी संवत्सरे पूर्णे हिरण्यमणिगोधान्यतिलभूमि
सर्पींषि ब्राह्मणेभ्यो दद्यात्ततः पूतो भवतीति तदहत्वा सर्वस्य घनवतो जातिमात्रव्यापादने द्रष्ट
व्यं। यत्पुनर्वसिष्ठवचनं। द्वादशरात्रमब्भक्षो द्वादशरात्रमुपवसेदिति तन्मनसाध्यवसि
तब्राह्मणहत्यस्यास्वत एवोपरतजिघांसस्य वेदितव्यं। यत्पुनः षंढं तु ब्राह्मणं हत्वा शूद्रह
त्या व्रतं व्रतेत्। चांद्रायणं च कुर्वीत पराकद्वयमेव चेति षट्त्रिंशन्मतवचनं। तदप्रत्यानेय
पुंस्त्वस्य सप्रत्ययवधे द्रष्टव्यं। अत्रैव विषये अप्रत्ययवधे द्वहस्यातिरात्र अरुणायाः सरस्व
त्याः संगमे लोकविश्रुते। शुद्ध्येत्त्रिषवणस्नायी त्रिरात्रोपोषितो द्विजः। एवमन्यान्यपि स्मृ
तिवचनान्यन्विष्य विषमाणां व्यवस्था समानानां तु विकल्पः। एतानि च द्वादशवार्षिकादि
धनदानपर्यंतानि ब्राह्मणस्यैव। क्षत्रियादेस्तु द्विगुणादिकं यथाहांगिराः। पर्षद्या ब्रा
ह्मणानां तु सा राजन्ये द्विगुणा मता। वैश्यानां त्रिगुणा प्रोक्ता पर्षद्वच्च व्रतं स्मृतमिति। एवं १.११
च ब्राह्मणानां येन हतत्व हन्यमानगतगुणविशेषेणायं प्रायश्चित्तविशेषो व्यवस्थितः स ए

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

देयं च पात्रे च न दानं। निर्गुणस्याधनवतो हि तु निर्गुणस्यापादने दृष्टव्यं। तत्रैव विषये अवि
द्यमानानां च यस्य सर्वस्वदानं सा न यस्याल्पसोपस्करगृहदानमिति व्यवस्था॥ यदपि परा श
रेणोक्तं। चातुर्विद्योपपन्नस्तु विधिवद्ब्रह्मघातके। समुद्रसेतुगमनं प्रायश्चित्तं विनिर्दि
शेत्। सेतुबंधपथे भिक्षां चातुर्वर्ण्यात्समाहरेत्। वर्जयित्वा विकर्मस्थांश्छत्रोपानद्वि
वर्जितः। अहं दुष्कृतकर्मा वै महापातककारकः। गृहद्वारेषु तिष्ठामि भिक्षार्थी ब्रह्मघात
कः। गोकुलेषु च गोष्ठेषु ग्रामेषु नगरेषु च। तपोवनेषु तीर्थेषु नदीप्रस्रवणेषु च। एतेषु ख्या
पयन्नेनः पुण्यं गत्वा तु सागरं। ब्रह्महा विप्रमुच्येत स्नात्वा तस्मिन्महोदधौ। ततः पूतो गृ
हं प्राप्य कृत्वा ब्राह्मणभोजनं। दत्वा च सर्वं पवित्राणि भूतानां प्रविशेद्गृहं। गवां वापि
शतं दद्याच्चातुर्विद्याय दक्षिणां। एवं शुद्धिमवाप्नोति चातुर्विद्यानुमोदितः इति। तदपि पात्रे
धनं च पर्याप्तमित्यनेन समानविषयं। यत्तु मनुवचनं। ब्रह्महा संवत्सरं कृच्छ्रं चरेदधः
शायी त्रिषवणी कर्मावेदको भैक्ष्याहारो दिव्यनदीपुलिनसंगमाश्रमगोष्ठपर्वतप्रस्र

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

दर्शनादिति। शौचवदिति। एतच्चोक्तं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणां। त्रिगुणं तु वन
स्थानां यतीनां च चतुर्गुणमिति वचनाद्यथा ब्रह्मचर्यादीनां शौचं द्विगुणादिक्रमेण
वर्द्धते तथा शोधनं प्रायश्चित्तमपि वर्द्धत इत्यर्थः। ब्रह्मचारिणस्तु प्रायश्चित्तं द्विगुणं षो
डशवर्षादूर्ध्वमेव। अर्वाक् पुनर्बालो वाप्यूनषोडशः। प्रायश्चित्तार्द्धमर्हतीति षोडशव
र्षादर्वाचीनस्यार्द्धप्रायश्चित्ताभिधानात्। न च द्वादशवार्षिकं चतुर्गुणं त्रियमाणं मध्ये
विपत्तिशंकया समाप्त्यनुपपत्तेः प्रवृत्तिरेव नोपपद्यत इति शंकनीयं। यतः प्रक्रान्तप्रा
यश्चित्तस्य मध्ये विपत्तावपि पापक्षयो भवत्येव। यथाह हारीतः। प्रायश्चित्ते व्यवसिते क
र्ता यदि विपद्यते। पूतस्तदहरेवासाविह लोके परत्र वेति। व्यासोप्याह। धर्मार्थं यतमा
नस्तु न चेच्छक्नोति मानवः। प्राप्नोति भवति तत्पुण्यमत्र मे नास्ति संशय इति॥ ॥ अधुनानि
मित्तान्तरेषु ब्रह्महत्याप्रायश्चित्तस्यातिदेशमाह॥ यागस्थक्षत्रविड्घाती चरेद्ब्रह्मह
णि व्रतं गर्भहा च यथावर्णं तथात्रेयीनिषूदकः। दीक्षणीयायामुदवसानीयापर्यन्ते सोम

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

वतद्गुणाविशिष्टक्षत्रियादौ हंतरि द्विगुणाः त्रिगुणा वेदितव्याः। अनये वदि शाक्षत्रिय
वैश्यपादावपीहनेनोत्कृष्टवधे दोषगौरवात्। प्रायश्चित्तस्यापि द्वैकगुणानि द्विकल्प्यानी
यं। दोषगौरवं चदंड गौरवाद्बृहस्पते यश्चक्रू प्रतिलोमापवादेषु द्विगुणा त्रिगुणो दमः
वर्णानामानुलोम्ये च तस्मादर्द्धार्द्ध हानितः इति। यत्तु चतुर्विंशति मतवचनं प्रायश्चित्तं य
दाम्नातं ब्राह्मणस्य महर्षिभिः। पादोनं क्षत्रियः कुर्यात् अर्द्धं वैश्यः समाचरेत्। शूद्रः स
माचरेत्पादमशेषेष्वपि पापसु। इति तत्प्रातिलोम्यानुष्ठितचतुर्विधसाहस व्यतिरिक्त
विषयं। तथा मूर्द्धावसिक्तादीनामप्यनुलोमोत्पन्नानां दंडवत्प्रायश्चित्तमूहनीयं। दर्शि
तं च दंडतारतम्यं। दंडप्रणयनं कार्यं वर्णजात्युत्तराधरैरिति। तत्र मूर्द्धावसिक्तस्य
ब्राह्मणवधे ब्राह्मणादतिरिक्तं क्षत्रियान्न्यूनं नवार्द्ध द्वादशवार्षिकं भवति। अनये वदि
शापप्रतिलोमोत्पन्नानामपि प्रायश्चित्तं गौरवमूहनीयं। तथा अभिरणमप्यंगिरसा विशे
षो दर्शितः॥ गर्हस्यो कानि पापानि कुर्वंत्या अभिरोयदि शौच चक्रोर्धनं कुर्युर्वा ब्राह्मणानि

६

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तः स्त्रीपुंनपुंसकत्वेनाविज्ञातेपिब्राह्मणगर्भेप्यामात्रप्रयुक्तेब्रह्महत्याव्रतंकुर्यादित्यर्थः यद
त्रिदेवलवचनंउपात्तंतत्तुस्त्रीपुंसादिविशेषव्यंजनेयथातथमेवप्रायश्चित्तं।यश्चात्रेयीघाति
मि·ता· शूद्रकोब्राह्मणःसोपितथाव्रतंचरेत्।हन्यमानात्रेयीवर्णानुरूपंव्रतंचरेदित्यर्थः।आ
त्रेयीशब्देनचेहमत्युच्यते।रजस्वलामृतुस्नातामात्रेयीमाहुरत्रह्येषभवत्यपत्यमितिव
११२ सिष्ठस्मरणात्।अत्रिगोत्रजाच।अत्रिगोत्रांवानारीमितिविष्णुस्मरणात्।एतदुक्तंभ
वति।ब्राह्मणगर्भवधेब्राह्मणपात्रेयीवधेचब्रह्महत्याव्रतं।क्षत्रगर्भवधेक्षत्रियात्रेयीव
धेचक्षत्रहत्याव्रतमेवमन्यत्रापीति।चशब्दात्मत्यागोनृतवचनादिष्वपियथाहमनुः।उक्त्वा
चैवानृतंसाक्ष्येप्रतिरुध्यगुरुंतथा।अपहृत्यचनिक्षेपंकृत्वाचस्त्रीसुहृद्वधमिति।य
च्चव्यवहारेअसत्यवचनेनवर्णिनांवधप्राप्तिस्तद्विषयमेतत्।प्रायश्चित्तस्यातिगुरुत्वा
त्।प्रतिरुध्यक्रोधावेशः।निक्षेपश्चब्राह्मणसंबंधी।स्त्रीचाहिताग्निपत्नीपतिव्रतात्वा ११२
दिगुणयुक्ताइष्यते।सुहृन्नस्याच।यथाहांगिराः।आहिताग्नेर्द्विजाग्र्यस्यहत्वापत्नीम

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

यागप्रयोगे वर्त्तमानौ क्षत्रियवैश्यौ यो वा घातयत्यसौ ब्रह्महा स्यात् पुरुषत्वे यद्व्रतमुपदिष्टं द्वा
दशवार्षिकादि तत्रैव तत्र यद्यपि यागशब्दः सामान्यवचनस्तथापि आत्रेयो मया गम्यते
सवनगतौ च राजन्यवैश्याविति वसिष्ठे सवनत्रयसंपाद्यस्य सोमस्यैव निर्दिष्टत्वात्। अ
त्रैवर्णिकलघूनि तानां द्वादशवार्षिकादिव्रतानि हत्यावृत्तानां यातिशक्तिगुणाद्यपेक्षया प्राय
श्चित्तव्यवस्था वेदितव्या ॥ ९ ॥ कर्म वाच्यादिष्वपि स्मरणं तिकं तु नातिदिश्यते तत्र प्रकरणात् अ
तः कामतो यागस्थक्षत्रियादिवधे व्रतस्यैव द्वैगुण्यं ॥ तच्च व्रतं संपूर्णमेव कर्तव्यं पूर्वयोर्व
र्णयोर्वेदाध्यायिनं हत्वेति प्रक्रमात् पूर्णं वेदितव्यं दशवार्षिकाभिधानात्। गर्भे च विज्ञातेऽसंस्कृ
तं हत्वा यथा वर्णं यद्व्रतमुक्तं तद्वधे प्रायश्चित्तमुक्तं तदेव गर्भवधे तस्यैतदेतत्त्वानुप
जातस्त्रीपुंनपुंसकव्यंजनगर्भविषयं। हत्वा गर्भमविज्ञातमिति मानवे विशेषदर्शनात्।
अत्र च यद्यपि ब्राह्मण्या गर्भस्य ब्राह्मणत्वादेव च निमित्तकृत प्रायश्चित्तं तथापि स्त्रीत्वस्या
पि संभवात् स्त्रीशूद्रविट्क्षत्रवधस्तूपपातकत्वे न तत्प्रायश्चित्तं प्रायश्चित्तमपि स्याद्

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

व्रतंचरेत्तथाचगौतमः॥स्त्रीशूद्रविट्क्षत्रवधेऽस्त्र हत्वापीति ननु हनने तदभावे चैकप्राय

मि॰ता॰ श्चित्तत्वानुपपत्तेः।सत्यमतएवोपदेशिकेष्वप्यन्यूनत्वादातिदेशिकानांपादोनान्येवब्रह्मह

१५८ त्यादिव्रतानिद्वादशवार्षिकादीनिभवंति।एतच्चप्रपंचितंप्राक्॥किंच॥द्विगुणंसवनस्थे

तुब्राह्मणेव्रतमादिशेत्।यस्तुसवैसंपार्थेसोमयागमनुष्ठितंब्राह्मणंव्यापादयतितस्मि

न्द्वादशवार्षिकादिव्रतंद्विगुणंसमादिशेत्।तेषांचव्रतानांगुरुलघुभूतानांजातिशक्ति

गुणाद्यपेक्षयासत्यपिसवनस्थत्वरूपविशेषेसर्वत्रदेवव्यवस्थावगंतव्या।ब्रह्महत्यास

मानानांलघुगुरूर्ध्वधिक्षेपादीनांअतिदेशिकेष्वपिन्यूनत्वादर्द्धोनंद्वादशवार्षिकादिप्रायश्चित

मित्युक्तं॥ ॥इतिब्रह्महत्याप्रायश्चित्तप्रकरणं॥ ॥अथक्रमप्राप्तंसुरापानप्रायश्चित्तंप्रक्रमते नद्यपा॰

सुरांबुघृतगोमूत्रपयसाममिसंनिभं।सुरापोन्यतमंपीत्वामरणाच्छुद्धिमृच्छति॥सुरादीनां

मध्येन्यतममग्निसंनिभंक्वाथ्यपादितमग्निस्पर्शादहशक्तिकंकृत्वापीत्वासुरापोमरणाच्छु ११८

द्धिंप्राप्नोति।गोमूत्रसाहचर्यात्गव्येएवघृतपयसीग्राह्ये।घृतपयःसाहचर्याच्चगोमूत्रम

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

निंदितां। ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यादात्रेयीघ्नस्तथैव चेति। सवनस्थां स्त्रियं हत्वा कृतं चरेदिति पराश
रस्मरणात्। एवं च सवनस्थाग्निहोत्रिणात्रेयीवधे ब्रह्महत्याप्रायश्चित्तातिदेशी तच्छ्रुतिरि
तःस्त्रीवधस्यास्त्रीशूद्रविट्क्षत्रवधस्तूपपातकमध्यपाठादुपपातकत्वमेव। ननु ब्राह्मणो ५२
न हंतव्य इत्युक्त्वा निषेधेनुपादेयगतत्वेन लिंगवचनयोरविवक्षितत्वाद्ब्राह्मणजातेश्च स्त्रीपुं
सयोरविपर्ययात्तदतिक्रमनिमित्तप्रायश्चित्तविधेरभेदाद्द्वादशाब्दानीत्यस्यानुयत्नप्रा
प्ततत्वात्किमर्थं तथात्रेयीनिषूदकइति अतिदेशवचनं। उच्यते। सत्यपि ब्राह्मणत्वे अना
त्रेय्या वधस्य मुख्यपातकप्रायश्चित्तनिराकरणार्थमतस्तस्योपपातकमध्यपाठादुपपा
तकप्रायश्चित्तमेव। अतिदेशिकेषु च प्रायश्चित्तस्यैवातिदेशो न पातित्यस्यातः पतितत्या
गादिकार्यमत्र न भवति। किं वा चरेद्व्रतमत्यापि धातार्थं चेत्समागतः। यथावर्णमित्य
नुवर्तते। ब्राह्मणादिहनने कृतनिश्चयस्तद्वधार्थं संप्रयागतः शस्त्रादिप्रहारे कृते
कथंचित्प्रतिघातादिप्रतिबंधवशाद्यो न मृतस्तदा अहत्वापि यथावर्णं ब्रह्महत्यादि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ब्राह्मणादि प्रति मद्यमात्रे सुराशब्दस्य रूढिं मन्यते ४
मद्यमात्रे सुराशब्दप्रयोगो गौण इत्यपि ४

मि॰ता॰
१२५

तदप्युक्तं। पानसं द्राक्षमाधूकं खार्जूरं तालमैक्षवं मधूकं मैरं मारिष्टं मैरेयं नारिकेरजं। समानानि विजानीयान्मद्यान्येकादशैव तु। द्वादशं तु सुरामद्यं सर्वेषामधमं स्मृतमिति पुलस्त्येन मद्यविशेषत्वेन सुराया निर्दिष्टत्वात्। अतश्च मद्यमात्रे सुराशब्दप्रयोगो गौणः॥ अतो पुनः पैष्ट्यां तथा हि कुत्रचनादित्यमिति संदेहे गौडी माध्वी च पैष्टी च विज्ञेया त्रिविधा सुरेति मनुवचनात्। गुडमधुपिष्टविकारेष्वनादित्वनिर्धारणात् तत्रैव मुख्यत्वं युक्तं। न चानेकत्र शक्तिकल्पना दोषः। मदशक्त्युपाधित्वाश्रयतो न तस्यास्तु परिहरत्वात्। न च तालादिरसेष्वप्युपाधेर्विद्यमानत्वादतिप्रसंगः। पंकजादिशब्दवद्योगरूढप्रयोगात्। अतश्च यथैवैका तथा सर्वा न पातव्या द्विजोत्तमैरिति प्रतिषिद्धानां सुराणां समानदोषत्वप्रतिपादनपरं न पुनरसुरयोर्गौडीमाध्व्योः पैष्टीसुरासमत्वप्रतिपादनपरं द्विजोत्तमग्रहणं द्विजात्युपलक्षणार्थं तदप्युक्तं। द्वादशं तु सुरामद्यं सर्वेषामधमं स्मृतमिति पुलस्त्यवचने गौडीमाध्व्योरपि सुरामद्यस्य व्यतिरेकदर्शनात्। तथा सुरा वै मलमन्नानां पाप्मा च मल १२५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

वर्गो मन्त्रं। एतच्चार्द्रवाससा कार्यं। सुरापश्चार्द्रवासा अग्निवर्णां सुरां पिबेदिति पैठीनसिवचना
त्। तथा लोहेन पात्रेण सुरापोऽग्निवर्णां मायसेन पात्रेण ताम्रेण वा पिबेदिति प्रचेतःस्मरणात्।
एतच्च सकृत्पानमात्रे। सुरापानं सकृत्कृत्वा पाग्निवर्णां सुरां पिबेदिति अंगिरःस्मरणात्। य
त्तु वसिष्ठवचनं। अभ्यासे तु सुरापाः अग्निवर्णां तां पिबेत् द्विज इति। तत्सुराव्यतिरिक्तमद्य
पानविषयं। एतच्च कामकारविषयं। सुरापानं कामकृतं ज्वलंतीं तां विनिक्षिपेत्। मुखे तया
या विनिर्दग्धे मृतः शुद्धिमवाप्नुयात्। इति बृहस्पतिस्मरणात्। यत्तु सुरां पीत्वा द्विजो मोहा
दग्निवर्णां सुरां पिबेदिति मनुना मोहग्रहणं कृतं तत्कामतोर्थो पारिज्ञानाभिप्रायेण। अत्रे
दं चिंतनीयं। किं सुराशब्दो मद्यमात्रे रूढ उत तिसृष्वेव गौडी माध्वी पैष्टीषु लोके त्वितो ह्या
मेवेति। तत्र केचित् मद्यमात्रे रूढ इति वर्णयंति। अभ्यासे तु सुराया इति वासिष्ठे पि ह्या द्वि
तयं व्यतिरिक्तेऽपि मद्यमात्रे सुराशब्दप्रयोगदर्शनात्। न चासौ गौणप्रयोग इति शंकनीयं
मदजननशक्तिमत्त्वोपाधिकतया सर्वत्र मुख्योपपत्तौ गौणत्वकल्पनाया अन्याय्यत्वात्। र

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मिता॰ प्रा॰
११९

बौदृष्टौ मे केशवार्जुनाविति ॥ एवं ब्राह्मणस्य संबंधित्वेन मद्यमात्रनिषेधे सत्यपि गौडी माध्वी च
पैष्टी च विज्ञेया त्रिविधा सुरा ॥ यथैवैका तथा सर्वा न पातव्या द्विजोत्तमैरिति । गौडीमाध्व्योः
प्रतिषेधवचनं दोषगुरुत्वेन सुरासमत्वप्रतिपादनपरं ॥ अयं च सुरानिषेधो
ऽनुपनीतस्यारूढायाश्च कन्याया भवत्येव ॥ तस्माद्ब्राह्मणराजन्यौ वैश्यश्च न सुरां पिबेत् ॥ ४५
इति जातिमात्रावच्छेदेन निषेधात् ॥ अज्ञानात्सुरां पीत्वा द्विजो मोहादिति प्रायश्चित्तविधिवा
क्ये मनुनापि द्विजग्रहणं कृतं । तत्कर्तृत्रयोपलक्षणार्थं । निमित्तभूतनिषेधसापेक्षत्वा
न्नैमित्तिकविधेर्निषेधे च वर्णमात्रस्यानवच्छेदकत्वात् ॥ यथा यस्य हविर्निरुप्तं पुर
स्ताच्चंद्रमा अभ्युदेतीति निमित्तलौकिकहविर्मात्राभ्युदयस्य निमित्तत्वाव [illegible]

राम
११९

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

96

चान्नेतकृतत्वमित्यादि पुष्टीह्यादिविकारस्य च सुराशब्दस्य ।

मुच्यते ॥ तत्रान्नविकारस्यैव सुरात्वनिर्देशात् अन्नशब्दस्य स्वरूपत्वात्पैष्टीचसुरा मुख्योच्यते ॥ इतरयोस्तु सुराशब्दो गौणः ॥ यत्तूक्तं मनु ॥ गौडी माध्वीति मनुवचनात्त्रिस्त्रः एवोत्पत्तिकत्वं निर्दिश्यते गौणत्वं नदपवृत्तौ ॥ यत्तोक्तं मास्तु तु शासनवच्छक्त्यार्थसंबंधानादित्वप्रतिपादनपरं ॥ किंतु कार्यप्रतिपादनपरं ॥ अतो गुरुप्रायश्चित्तनिमित्ततया तयो गौडीमाध्व्योर्गौणः सुराशब्दप्रयोगः ॥ एवं च नानेकशक्तिकल्पनादोषो नापूपाद्याश्रयणं कृतं ॥ न चात्र त्रित्वोक्तमसङ्गृहणस्योपलक्षणत्वं ॥ यत्तस्मात् सुरा वै मलमन्नानां पाप्मा च मलमुच्यते ॥ तस्माद्ब्राह्मणराजन्यौ वैश्यश्च न सुरां पिबेदिति ॥ एवं पैष्ट्याः सुरात्वं वर्णत्रयसंबंधित्वेन निषेधः ॥ गौड्यादीनां तु मद्यानां ब्राह्मणसंबंधित्वेनैव निषेधः ॥ न क्षत्रियवैश्ययोः ॥ यच्च दक्षः पिष्टा चान्नं मद्यं मांसं सुरासवं ॥ तद्ब्राह्मणेन नात्तव्यं देवानामश्नता हविरिति ॥ मानवब्राह्मणेनेति विशेषोपादानात् ॥ बृहद्विष्णुनापि ब्राह्मणस्यैव मद्यप्रतिषेधो दर्शितः ॥ माध्वकमैक्षवं मैरं तालं खार्जूरपानसं ॥ मद्यस्यैव माध्वीकं मैरेनालिकेरजं ॥ अमेध्यानि दशैतानि मद्यानि ब्राह्मणस्य त्विति ॥ बृहद्याज्ञवल्क्येनापि क्षत्रियवैश्ययोर्दोषाभावो दर्शितः ॥ कामादपि हि राजन्यो वैश्यो वापि कथंचन ॥ मद्यमेव सुरां पीत्वा न दोषं प्रतिपद्यते ॥ इति ॥ आसेवापि तयोर्माध्वीपानमनुज्ञातं ॥ उभौ मध्वासवक्षीबावुभौ [illegible] नचर्चितौ ॥ एकपर्यङ्कश

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

षिप्रायश्चित्तमुक्तं। अनुपेतस्तु यो बालो मद्यं मोहात्पिवेद्यदि। तस्य कृच्छ्रत्रयं कुर्यान्माता भ्राता
तथा पितेति। अतो गौतमवचनं सुराव्यतिरिक्तमद्यपर्युषितादिविषयं। कुमारवचनं तु
स्वल्पदोषत्वापनयनपरं। अत एव प्रागुपनयनात्कृतदोषस्यापनयनमेव प्रायश्चित्तमित्युक्तं
मनुना। गार्भैर्होमैर्जातकर्मचूडामौंजीनिबंधनैः। वैजिकं गार्भिकं चैनो द्विजानामपमृज्यत
इति। अयमत्रार्थः। त्रैवर्णिकानामुत्पत्तिप्रभृति पेयप्रतिषेधः। शूद्रस्य तु न सुराप्रतिषेधो
नापि मद्यप्रतिषेधः। प्रायश्चित्तांतरमाह। बालवासा जटी वापि ब्रह्महत्याव्रतं चरेत्। पिण्याकं
वा कणान्वापि भक्षयेत्त्रिसमा निशि। [illegible]गादि[illegible]लो मर्मितबस्य प्रायव्रतः। बालवासोग्र
हणं चीरवल्कलयोरुपलक्षणार्थं। सुरापानकृतत्वेनो चीरवल्कलवाससो। ब्रह्महत्याव्र
तं चरेद्यावज्जीवमिति प्रचेतःस्मरणात्। जटित्वग्रहणं मुंडत्वनिराकरणार्थं। ब्रह्महत्याव्रतं चरेदि
त्यनेनैव सिद्धे यद्वालवसनादिकं ग्रहणं तदन्यत्र संनवंश्रूयमाणासंबंधिस्वयंमारितशिरः
कपालादिनिवृत्त्यर्थं। इदमकामतो जलबुद्ध्या गौडीसुरापिबतो [illegible] तद्विषयं। इयं विशुद्धि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ध्रु।

गतौ तत्सापेक्षत्वेनेमिति कवाकोच्छ्रयमाणामपित्रे तंडुलान्विनजेदिति तंडुलग्रहणं तंडुलादि
रूपस्य विमोत्त्रा पलक्षणार्थं। इयांस्तु विशेषः। पादोवालेषु दातव्यः सर्वं पापेष्वयं विधिरिति। वचना
त्काममकारेपिन मरणांतिकं। किंतु पादमेव द्विगुणीकृत्य षड्वार्षिकं देयं। विहितं यदकामा
नां कामान्तु द्विगुणं त्वेरदित्यंगिरःस्मरणात्। एवं [illegible]धातुरादिष्वपि योऽत्पात था तद्बालत्वेन
मार्ह्वं यदैनी मश्नता हविरिति। मद्यस्यापि जातिमात्रावच्छेदेन निषिद्धत्वादनुपनीतेन न पेयं
ननु कथमनुपनीतस्य दोषः। प्रागुपनयनात्कामचारवादभक्ष इति गौतमवचनात्तथाभ
घम्नस्त्वपुरीषाणां भक्षणे नास्ति कश्चन दोषस्तत्वा पंचमाद्वर्षादूर्ध्वं पित्रोः सुहृद्गुरोरिति कुमा
रवचना[illegible] दोषस्याभावावगतेः। उच्यते। सुरामद्ययोर्निषेधवाक्ये जातिमात्रस्यावच्छेदकत्व
श्रवणादप्रतिहतैव निषेधप्रवृत्तिः। अत एव स्मृत्यंतरे निषेधवचनं। सुरापाणं निषेध
स्तु जात्याश्रय इति स्थितिरिति। अतः पादोवालेषु दातव्यः सर्वपापेष्वयं विधिरिति। सर्वपा
पेषु सुरापाणादिष्वपीति वचनाद्वालादेरपि सुरापाने प्रायश्चित्तं। तथा जातूकर्णेन मद्यपाने

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तदुभयमपि पिण्याकं वा कणान्वेति ॥ अनेन विषयं ॥ यद्वा विधानेन प्रायश्चित्तद्वयं तत्र ॥ बृहस्पतिमतेनै
ष्ठाश्रमापेक्षासमाः पुनः ॥ समतत्त्वब्राह्मणो गोहत्यादित्येकादशैरिति श्रुतिः ॥ भूमिप्रदानं यः कुर्यात्सुरां पी
त्वा द्विजोत्तमः ॥ पुनर्न च पिबेत्तां तु संस्कृतः स विशुध्यति ॥ इति तदुभयमपि पूर्वेण सहैकविषयं ॥ यदा त्व
तिप्रिन्नदक्षिणाकल्पाप्रयणात् द्वादशवार्षिकेन सह विकल्पते ॥ अत्रापि बालवृद्धादीनां सार्द्धकवर्षी
यः अनुपनीतानां तु नवमासिकमिति ॥ एवं कल्पना कार्या ॥ यत्तु मनुवचनं ॥ कणान्वा भक्षयेदब्दं पिण्याकं
वा सकृन्निशि ॥ सुरापानापनुत्त्यर्थं बालवासा जटी ध्वजी ॥ इति ॥ तत्तालुमात्रसंयोगे सुराया अबुद्धिपू
र्वो द्रष्टव्यं ॥ ननु वैदिकवद्बुद्ध्यस्याभ्यवहरणं पानमित्युच्यते ॥ अभ्यवहरणं च कण्ठस्याधोनयनं ॥ न ता
ल्वादिसंयोगमात्रमतः कथं तत्र पाननिमित्तं प्रायश्चित्तमुच्यते ॥ येन तात्वादिसंयोगेन विना पान
क्रिया न निर्वर्तते ॥ सापि पानक्रियाप्रतिषेधेन प्रतिषिद्धा ॥ अतो यद्यपि मुख्यापानाभावान्न महापातक
त्वं ॥ तथापि तत्प्रतिषेधेन तदंगभूताव्यभिचारिताल्वादिसंयोगस्यापि प्रतिषेधोऽवन्नदो

गे
पा
राम
१८

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

कृदितप्रमाप्याकामतो द्विजन्मिन्यकामतो पाधिक्ये द्विहितस्यैव न द्वादशवार्षिकातिदेशात् ॥ अत्र च सुरापानस्य
महापातकत्वात् । मत्यापि अतिदेशकल्पे संपूर्णमेव द्वादशवार्षिकं कुर्यान्न पादोनं ॥ अत एव वृद्धहारीतः ॥ द्वा
दशभिर्वर्षैर्महापातकिनः शुध्यंते इति ॥ अथवापि पिण्याकं पिंडितं समावर्षत्रयं रात्रौ भक्षयेत ॥ कणांस्तंदुलकणान्वा
स्नाला पूर्ववद्भक्षयेत ॥ एतच्च सकृदेव कार्यं । कणान्वा भक्षयेदब्दं पिण्याकं वा सकृन्निशि । इति मनुस्मरणा
त् ॥ अस्य च पिण्याकादिभक्षणस्य भोजनादिकार्यविहितत्वात् ॥ अशनानंतरं परिग्रहः । एतच्चोदकं गुड्यासुर
पानेच्छेदतोनरे कालेवेदितव्यं ॥ एतदेवव्रतं कुर्यात् न्यायपः छेदनेरुते ॥ पंचगव्यं तस्योक्तं प्रत्यहका च
यशोधनं ॥ इति आसस्मरणात् ॥ न च सुरासंस्पृष्टे यदुपलभ्यमानतद्गंधरसोदकपानविषयमिद
मिति अतिसंदरं ॥ संसर्गपि सुरास्पर्शेन नपाने । यथाज्यलक्ष्य एवमद्यान्त्ये गतएवाज्यपा इति निगमाः
कार्यान एवमतत्त्वात् इत्येवमुक्तं न्यायविद्भिः ॥ यत्तु नरापस्तंबवचनं ॥ स्तेयं कृत्वा सुरां पीत्वा गुरुदार
गत्वा ब्रह्महत्यां च कृत्वा चतुर्थकाले मितभोजनोऽपोऽभ्युपेयात् सवनानुकल्पं स्थानासनाभ्यां विहर
न्त्रिभिर्वर्षैः पापं अपनुदतीति । यच्चांगिरसोवचनं ॥ महापातकसंयुक्तो ब्रह्मसुः तिते त्रिभिरिति

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मि·ता·
१२५

पःसुराजाज्ञनस्यामद्यभांडस्थितास्तथा पंचरात्रं पिबेत्पीत्वा शंखपुष्पीसृतं पयइति। यत्तु वि
ष्णूक्तं अपःसुराभाजनस्थाः पीत्वा सप्तरात्रं शंखपुष्पीसृतं पिबेदिति तन्मतिपूर्वके पाने ज्ञा
नतोऽभ्यासे तु द्रष्टव्यम् आह। सुराभांडस्थितं तोयं यदि कश्चित्पिबेद्द्विजः। सकुद्दशाकंक्षीरेण
पिबेद्वा शंखपुष्पिकामिति। सुरापस्य मुखगंधघ्राणे तु मानवं। घ्राणात्सुरापस्य गंधमाघ्रा
यसोमपः प्राणानप्सु त्रिरायम्य घृतं प्राश्य विशुध्यतीति। तच्चामत्याज्ञानएव। मतिपूर्वेम
तिपूर्वे तु द्विगुणम् अपीतसोमस्य तु कल्प्यं साक्षात्सुरागंधघ्राणस्य तु घ्रातिरत्रेयमपयो
रिति। जातिभ्रंशकरत्वात् जातिभ्रंशकरं कर्म कृत्वान्यतमम् इच्छया। चरेत्सांतपनं कृच्छ्रं
प्राजापत्यमनिच्छयेति मनूक्तं द्रष्टव्यं। एवं मुख्यसुरापाणे प्रायश्चित्तमुक्त्वा मद्यपाने प्रायश्चि
त्तमाह। अज्ञानात्तु सुरां पीत्वा रेतो विण्मूत्रमेव च। पुनःसंस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातय
ति। यः पुनरज्ञानादुदकबुद्ध्या सुरां मद्यं वा ब्राह्मणादयः पिबंति। ये च ब्राह्मणादयो रेतो विण्मू
त्राणि प्राश्नंति ते त्रयोपि द्विजातयो वर्णास्तप्तकृच्छ्रपूर्वकं पुनरुपनयनं प्रायश्चित्तमर्हन्ति। १२५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

वस्याविद्यमानत्वात्। नवत्पेय प्रायश्चित्तं चरेद् ब्रह्ममम् हत्वापि ब्राह्मणार्थं चेत्तत्रागत इति यथा
तत्र न प्रतिषेधे न तदंगत्वेनानुवसायादेरपि प्रतिषिद्धत्वात् प्रायश्चित्तं विधानं। यत्तु बौधायनी
ये मासिकं ब्रतमत्पा सुरापाणे कृछ्राद्दपादं चरित्वा पुनरुपनयनमिति। यच्च यामं सुरां पीत्वा
द्विजो हत्वा उक्तं हत्वा द्विजन्मनः संयोगं पतिते गत्वा द्विजश्चांद्रायणं चरेदिति। यदपि वार्हि
स्पत्यं गौडीमाध्वीं सुरां पैष्टीं पीत्वा विप्रः समाचरेत्। तप्तकृच्छ्रं पराकं च चांद्रायणमनुक्रमा
दिति। तत्त्रितयमप्युन्मत्तौषधसाध्यव्याधुपशमार्थं पाने वेदितव्यं प्रायश्चित्तस्याल्पत्वात्। यदा ल
तु सुरासंसृष्टं शुष्कं रसमेवान्नं नद्यायति तदा पुनरुपनयनं। यथाह मनुः। अज्ञानात्प्राश्य
विण्मूत्रं सुरासंसृष्टमेव च। पुनःसंस्कारमर्हंति त्रयो वर्णा द्विजातय इति। यदा च शुष्क सुरा
भांडस्योदकं पिबति। तदा शातातपोक्तं कुर्यात्। सुराभांडोदकपाने षडहं घृतप्राशनमह
होरात्रोपवासश्चेति। यत्तु बौधायनीयं सुरापात्रस्य सुराभांडे षपः पर्युषिता पिबेत् शंखपु
ष्पीपक्कं क्षीरं सर्पिः पिबेत्त्र्यहमिति। तत्पर्युषितत्वादधिकं। अकामतोऽभ्यासे पुनर्मनुनोक्तं। अ

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मि·ता·

ति। मुखमात्रप्रवेशे तु मद्यस्यायस्तं...यं चद्रात्रं। अमत्यापानमपेयानाममेध्यानां च
मद्यानां। रेतोमूत्रपुरीषाणां प्रायश्चित्तं कथं भवेत्। पद्मोदुंबरबिल्वानां पलाशस्य कुशस्य
च। एतेषामुदकं पीत्वा षड्रात्रेण विशुध्यतीति। एतच्च तालादिमद्यविषयं गौडीमाध्वीः
१२ पुनरज्ञानतः पाने सुरायाश्चाज्ञानघृतिवसिष्ठोक्तः कृच्छ्रातिकृच्छ्रसहितः पुनःसंस्कारो
घृतप्राशश्च द्रष्टव्यः। तयोर्मतिपूर्वपाने तु पिपासाकं वा कर्त्तान्वेति। त्रैवार्षिकं। कामत
स्तु तत्पानाभ्यासे अभ्यासे तु सुरायाः अग्निवर्णां सुरां पिबेत् मरणात्पूतो भवति। वासिष्ठम
रणांतिकं द्रष्टव्यं। नात्र सुराशब्दः पैष्ट्यामेव प्रायः। तस्याः सकृत्पानेपि मरणांतिकं। मद्यदर्शि
तत्वात्। मद्यवासितस्य पक्वांडस्थोदकस्याज्ञानतः पीते ह.रु.चा मनोक्तं। मद्यभांडस्थि
तं तोयं यदि कश्चित्पिबेद्द्विजः। कुशमूलविपक्केन त्र्यहं क्षीरेण वर्तयेदिति। अज्ञानतोभ्या
सेतु वसिष्ठेनोक्तं। मद्यभांडस्थितं तोयं यदि कश्चित्पिबेद्द्विजः। पद्मोदुंबरबिल्वानां पला १२
शस्य कुशस्य च। एतेषामुदकं पीत्वा त्रिरात्रेण विशुध्यतीति ज्ञानतः पानेस्तु विष्णूक्तं म

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अत्र मद्यपाने योयं पुनःसंस्कारः स ब्राह्मणस्यैव ज्ञात्रियविशोस्तदनानुज्ञानस्याद्दर्शित
त्वात्। सुराशब्दश्चात्र मद्यपरः। प्रायश्चित्तस्यातिलघुत्वात्। अज्ञानतो मुख्यसुरापाणे द्वाद
शवार्षिकस्य विहितत्वाच्च। अत एव गौतमेनात्र मद्यशब्दः प्रयुक्तः। अमत्या मद्यपाने पयो
घृतमुदकं वायुं प्रतित्र्यहं तप्तानि पिबेत स तप्तकृच्छ्रस्ततोस्य संस्कारो मूत्रपुरीषकुणप
परेतसां प्राशने चेति। यद्यप्यस्मिन्नेव विषये मनुनोक्तं। अज्ञानाद्वारुणीं पीत्वा संस्कारेणैव वि
शुद्ध्यतीति। तदपि तप्तकृच्छ्रपूर्वकमेव। गौतमवाक्यानुरोधात्। पुनःसंस्कारश्च पुनरुपनय
नं। तच्चाश्वलायनाद्युक्तक्रमेण कर्तव्यं। यथोक्तं। अथोपेतपूर्वस्य कृताकृतं केशवपन
यनं। तच्चाश्वलायनाद्युक्तक्रमेण कर्तव्यं यथोक्तं। अथोपेतपूर्वस्य कृताकृतं केशवपनं मे
धाजननं चानिरुक्तं। परिदानं कालश्च तत्सवितुर्वृणीमह इति सावित्रीमिति॥ मतिपूर्वे
मद्यपाने वसिष्ठोक्तं द्रष्टव्यं। मत्या मद्यपाने त्वसुरायाः सुरायाश्चाज्ञाने कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ घृ
तप्राशः पुनःसंस्कारश्चेति। चांद्रायणं वा। शंखोक्तं। असुरां मद्यपायी च चांद्रायणं चरेदि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मि॰ता॰

१११ स्य मद्यं शरीरस्य पतति । पतितस्य च नार्यो यस्मादर्धं शरीरस्य निःकृतिर्न विधीयत इति । तस्मा
द्द्विजातिभार्यया सुरा न पातव्या । तस्माद्ब्राह्मणराजन्यौ वैश्यश्च न सुरां पिबेदिति । प्रतिषेधविधौ
लिंगस्याविवक्षितत्वेन वर्णत्रयजातीयानामपि प्रतिषेधे सिद्धे पुनर्वचनं द्विजातिभार्यायाः शूद्रा
या अपि सुराप्रतिषेधप्राप्त्यर्थं । अतो द्विजातिभार्याभिः सुरापानप्रायश्चित्तस्यार्धं कार्यं । शूद्रभा
र्यायास्तु शूद्रायाः शूद्रवदेव न प्रतिषेधः ॥ सुरापानसमेषु तु निषिद्धभक्षणादिषु सुरापानप्रा
यश्चित्तार्धमित्युक्तं प्राक् ॥ ॥ इति सुरापानप्रायश्चित्तं ॥ ॥ क्रमप्राप्तं सुवर्णस्तेयप्रायश्चित्तमाह ॥ ॥ ब्रा
ह्मणस्वर्णहारी तु राज्ञे मुशलमर्पयेत् । स्वकर्मख्यापयंस्तेन हतो मुक्तोऽथवा शुचिः ॥ ॥ ब्राह्मण
स्वामिकं सुवर्णं योऽपहरत्यसौ सुवर्णस्तेयं मया कृतमिति एवं स्वकर्म ख्यापयन् राज्ञे मुशलं स
मर्पयेत् । मुशलसमर्पणस्य दृष्टार्थत्वात्तेन मुसलेन राजा तं हन्यात् तेन राज्ञा हतो मुक्तो वा शु
द्धो भवति । अपहरणानन्तरं समन्तं पर्येत्य वा ब्राह्मणस्तेयेन वाक्याद्दिहत्वे विना ग्रहणं मुच्यते । १११
मुसलं समर्पयेदिति यद्यपि सामान्येनोक्तं तथापि तस्य हननार्थत्वात्तत्समर्थस्यायोमय्या

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

घलौडस्थितंतोयंपीत्वापंचरात्रंशंखपुष्पीसृतंपयःपिबेदितिज्ञानतोभ्यासेतुशंखवोक्तम
घलौडस्थितंतोयंपीत्वासप्तरात्रं[illegible]गोमूत्रयावकंपिबेदिति।अत्यंताभ्यासेतुहारीतो
क्तः।मद्यभांडस्थितंतोयंयदिकश्चित्पिबेद्द्विजः।द्वादशाहंतुपयसापिबेद्ब्राह्मींसुवर्चलामिति
एषुचवाक्येषुद्विजग्रहणाद्ब्राह्मणस्याभिप्रायंक्षत्रियवैश्ययोरप्यतिदेशादितिदर्शितंप्राक्।इदं
चगौडीमाध्वीभांडस्थजलपानविषयंपुरुषत्वात्प्रायश्चित्तस्यतालादिमद्यभांडोदकपानेतु
५६ कल्प्यं।द्विजातिभार्यात्वापतिलोकंनसायातिब्राह्मणीयासुरांपिबेत्।इहैवसाशुनीगृध्री
सूकरीचोपजायते।याद्विजातिभार्यासुरांपिबतिसाकृतपुराणापिसतीपतिलोकंनयाति
किंत्विहैवलोकेशुनगृध्रशूकरत्वंत्वितांतिर्यग्योनिंक्रमेणप्राप्नोति।ब्राह्मणीग्रहणंचात्रति
स्त्रोर्णायानुप्रदर्शनार्थंतिन्यायेनयस्यद्विजातेर्याभवंत्योभार्यास्तासामुपलक्षणार्थं।अतएवमनुः।प
तत्यर्द्धशरीरस्य(यस्य)भार्यायासुरांपिबेत्।पतितार्द्धशरीरस्यनिःकृतिर्नविधीयतइति।धर्मार्थका
मेषुसहाधिकारःदंपत्योरेकशरीरत्वमिव।तोयस्याद्विजातेर्भार्याप्यसुरांपिबतितस्यभार्या

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

57

क्रमेणाकृष्णमृदकेनाभ्युक्ष्य वा ततः पवित्रच्छेदनार्थं कुशत्रयं पवित्रार्थम
नन्तर्गर्भिनिःसाग्रं कुशपत्रद्वयं प्रोक्षणीपात्रार्थं महत्पात्रं आज्यस्थाली पायसार्थं चरु
स्थाली स्थालीचरुवं संमार्जनार्थं कुशत्रयं । उपयमनार्थं वेणीरूपकुशत्रयं । प्रा
देशमितपलाशसमिधस्त्रयं । स्रुवः आज्यं तंडुला दुग्धमेव माषा घृतं पूर्ण
तः पात्रं सिद्धमेव । विशिष्टमंत्र वरस्तु ब्रह्मदक्षिणार्थं पूर्णपात्रं होतृदक्षिणार्थं व
रः एवं यदवर्णितं सर्वमभ्युपकल्पयेत् । ततो वाग्यतः प्रादेशादिना कुशपत्रद्वयमा
दाय पवित्रच्छेदनकुशैः । प्रादेशमात्रे संसाद्य छित्त्वा तानपहाय पवित्राभ्यां
प्रणीतोदकं चोक्षणीपात्रं पवित्रकरणं प्रणीतोदकेन प्रोक्षणीं निधाय । उदग्र
पवित्रे अग्रकहस्तयोरंगुष्ठानामिकाभ्यां उत्तराग्रे धारयन् मध्येन प्रोक्षण्युदकं
त्रिरुत्प्लाव्य पवित्रे प्रोक्षण्यां निधाय । तत्याज्यं दक्षिणहस्तेनादाय पवित्राभ्यां
निधाय । दक्षिणहस्तानामिकांगुष्ठाभ्यां तत्र किंचिदूर्ध्वमुत्क्षिप्य । प्र

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

गं
५

णीता जलेन प्रोक्षणीमभिषिंच्य तज्जलेन यथासादितं द्रव्यं प्रोक्षणं कृत्वोदकप
वित्रसंक्षित जलसहित पात्रं प्रणीताग्न्योर्मध्ये नरे ॥ निधाय आज्यस्थाल्यां ।
माज्यं निरूप्य चरुस्थाल्यां तंडुलान्निरूप्य प्रणीतोदकेन त्रीन्प्रक्षाल्य त
त्र प्रणीतोदके तंडुलं च प्रक्षिप्य स्वयं चरुं आज्यं ब्रह्मा गृहीत्वा ॥ प्रदक्षिणीकृ
त्याग्निं पूर्वेण नीत्वा दक्षिणतः आज्यमग्न्युत्तरतः ॥ पायसं चरुं च नार्थं पुनरपदक्षि
णे निधाय स्त्रुवं केसह हविषाग्ने ॥ प्रदक्षिणं भ्रामयित्वा ॥ तत्रैव दक्षिणतः प्रा
गग्रस्य प्राक्स्रुवं संमार्ग्य नातिप्रतप्तं तत्र स्रुवसंमार्जनं कुशाग्रैः प्रागग्रैः
तप्तं तं मध्ये मध्यतः पवे मूलेन वा मूलतो मध्यतोऽग्रतः पर्यंतं ॥ उद्धार्य संमार्जनं प्र
णीताद्भिरभ्युक्ष्य पुनः प्रतप्य ॥ आज्यं तत्र हविः स्रुवपूर्णः ॥ प्रागग्रस्य स्थापनं
विधाय पात्रे चरुं स्रुवमाज्यं मुक्त्वा ॥ अग्नि पश्चिमेन नीत्वा ज्यातः ततो निधा
य ॥ स्रुवं ततः ॥ तस्मात् आज्यं तंदुत्तरतश्चरुं निधाय ॥ प्रोक्षणीतः पवित्रे समादा

58

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

प आज्यप्रोक्षणीसंस्तवनं पवित्रे प्रोक्षण्यां निधाय॥ आज्यमवेक्ष्य स्रुवमुत्पवदुक्षेता।
निरस्य प्रोक्षण्यास्तवनं निधाय॥ पायसं चरुं होमः पूर्वेस्थितं पिष्टकं चरुं विधाय
हाममसमाप्तिपर्यन्तमुपग्रहार्थं कुशौ वामहस्ते॥ उपग्रहे विधाय प्रजापतिं विवि
नमन्त्रं तिष्ठन्॥ प्राणग्रहणात्मसमिद्धं प्रदीप्य पवित्रे प्रोक्षण्यन्त्रक्षि॥ सहविके
मन्त्री प्रणीतास्वग्रहस्तेवर्षुदस्य॥ पवित्रे प्रणीतासु निधाय प्रोक्षणीपात्रे स्रु
स्थाने निधाय॥ ततो ब्राह्मणान्वारब्धो दक्षिणं जानुं नमयित्वा संस्रु
वेविने वाज्यमजस्रहस्ताय॥ स्वाहाहोतो होमः इदमग्नये इति त्यागः ओं इहमति स्वाहा
इदमग्नये॥ ओं इन्द्राय स्वाहा इदमग्नये ओं इहधृतिः स्वाहा इदमग्नये ओं इहस्व
धृतिः स्वाहा इदमग्नये॥ ओं वसुजं धरुणं मातरं धयन् स्वाहा॥ इदमग्न
प ओं रायस्पोषमस्मासु धीरयन् स्वाहा इदमग्नये॥ ततः प्राक् भज्यतमन्वदिति
ह्यभागाभ्यां नमः ओं प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये॥ अग्नेरनेन होमभागाभ्यां प्राक् ओं

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्रीः

५

द्रायस्वाहा इदमिंद्राय नमम उत्तरपूर्वार्द्धे ओं अग्नये स्वाहा इदमग्नये दक्षिणपूर्वार्द्धे
ओं सोमाय स्वाहा इदं सोमाय इत्याघारावाज्यभागौ संस्रवं हित्वा पात्रे संस्रवमे
कमादाय सामिद्धत्वाग्नौ संस्रावं विनैव पात्रे संस्रवं ... ओं अग्नये स्वाहा इदमग्
नये ओं रुद्राय स्वाहा इदं रुद्राय ओं सर्वाय स्वाहा इदं सर्वाय ओं पशुपतये स्वाहा इ
दं पशुपतये ओं उग्राय स्वाहा इदमुग्राय ओं अशनये स्वाहा इदमशनये ओं भ
वाय स्वाहा इदं भवाय ओं महादेवाय स्वाहा इदं महादेवाय ओं ईशानाय स्वाहा इदमी
शानाय इति हुत्वा पिष्टकेन ओं रूपयागाष्टकेन ... तु ... पूर्वार्द्धे तानुस्वेत ...
नान्तरः स्वाहा इदं ... ततः वायस पिष्टकाभ्यां ... ओं अग्न
ये स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते अग्ने मध्यभागे वाज्येन ओं भूः स्वाहा इ
दं भूः ओं भुवः स्वाहा इदं भुवः ओं स्वः स्वाहा इदं स्वः ओं त्वन्नो अग्ने वरुणस्य विद्वान् दे
वस्य हेडो अवयासिसीष्ठाः यजिष्ठो वह्नितमः शोशुचानो विश्वा द्वेषांसि प्र
मुमुग्ध्यस्मत् स्वाहा इति ... ओं स त्वन्नो अग्ने ... ती वेदि ...
वमो भवा

५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

स्वा ३ सस्तोव्या शोभ्रवयत्सतोवसूनांधूं रत्नाको श्रीद्धिमान्ध्यीकांऊं स्वहव्याननयेधिस्वाहा इदमग्नीष 61
सूतांधूं ॐ अयाश्चाग्नेऽस्यनभिशस्तिपाश्च सत्यमित्वमयाऽसि अयानोयज्ञं वहास्यया
नोधेहि भेषजं स्वाहा इदमग्नये ॐ येते शतं वरुण ये सहस्रं यज्ञियाः पाशा वितता महान्तः
तेभिर्नो अद्य सवितोत विष्णुर्विश्वे मुञ्चन्तु मरुतः स्वर्काः स्वाहा इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे
विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यः ॐ उदुत्तमं वरुण पाशमस्मदवाधमं वि मध्यमं श्रथा
य अथा वयमादित्य व्रते तवानागसो अदितये स्याम स्वाहा इदं वरुणाय ॐ प्रजापतये स्वाहा
इदं प्रजापतये इति मनसा एवं कृत्वा संस्रवप्राशनाचमने कृत्वा पवित्राभ्यां शिरः प्रमा
र्जनं ॐ सुमित्रिया न आप ओषधयः सन्त्विति मन्त्रेण ॐ दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तु योऽस्मान्द्वे
ष्टि यं च वयं द्विष्मः इति मन्त्रेण प्रणीतास्वैशान्यां निक्षिपेत् ततः पत्न्यान्वितयजमानेन ॐ मूर्धा
नं दिवो अरतिं पृथिव्या वैश्वानरमृत आ जातमग्निं कविं सम्राजमतिथिं जनानामासन्ना
पात्रं जनयन्त देवाः स्वाहा इदमग्नये वैश्वानराय इति यजमानः हि होता पूर्णाहुतिं कुर्यात् ततस्त
त्कर्मणा वह्निं हुत्वा आज्येनाभिघार्य ॐ देवा गातुविदो गातुं वित्त्वा गातुमित मनस

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

१२

६ स्पत इमं देवयज्ञꣳ स्वाहा वातेधाः स्वाहा ॥ इदं वरुणाय इति चतुर्भिर्होमं कुर्यात् ततो यज
मानः कुशाक्षतयवतिलजलान्यादाय ॐ अद्य कृतैतत्कर्मणः साङ्गतासिद्ध्यर्थं कृताकृतावेक्षणरूपब्रह्म
कर्मप्रतिष्ठार्थमिदं पूर्णपात्रं प्रजापतिदैवतं अमुकगोत्रायामुकशर्मब्राह्मणाय दक्षिणां तु
भ्यमहं संप्रददे इति ब्राह्मणे दक्षिणां दद्यात् स्वस्तीति प्रतिवचने यजमानेन तत्परितो
षार्थं किंचिद्दातव्यं ततो वरस्थपात्रस्य वर्हिः कांस्यान्युपनीय कुशादीन्यादाय ॐ अद्य कृतै
तत्कर्मणः साङ्गतासिद्ध्यर्थं होमप्रतिष्ठार्थमेतान्निवरपुरःस्थितकांस्यान्निरुहस्यान्नं च हि
रण्यदैवतं अमुकगोत्रायामुकशर्मब्राह्मणाय होत्रे दक्षिणां तुभ्यमहं संप्रददे इति होत्रे
दक्षिणां दद्यात् स्वस्तीति प्रतिवचने ततो ध्यायं जपित्वा कर्मकारमाहूय वरस्य मंकयोर
स्य चाग्निमध्याद्दक्षिणपार्श्वे चर्मणोपश्चिमपादं वाममपार्श्वे विमुच्य नरक्षमंकयोः त
तो वरस्त्री वरवधू पसहितं रक्षमं कुशजलेन स्नापयेत् तत्र मन्त्रः ॐ हिरण्यवर्णाः
शुचयः पावका यासु जातः कश्यपो यास्विन्द्रः या अग्निं गर्भं दधिरे सुवर्णास्ता न आ
पः शं स्योना

६

62

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

णःशंस्योनाभवंतु ॐ यासांराजावरुणोयातिमध्येसत्यानृतेअवपश्यन्जनानांयाअ
ग्निंगर्भंदधिरेसुवर्णास्तानआपःशंस्योनाभवंतु ॐ यासांदेवादिविकृण्वंतिभक्षंयाअं
तरिक्षेबहुधाभवंति याअग्निंगर्भंदधिरेसुवर्णास्तानआपःशंस्योनाभवंतु ॐ शिवेन
माचक्षुषापश्यतापःशिवयातन्वोपस्पृशतत्वचंमेघृतश्चुतःशुचयोयाःपावकास्ता
नआपःशंस्योनाभवंतु ॐ शन्नोदेवीरभीष्टयआपोभवंतुपीतयेशंयोरभिस्रवंतु
नःइति ततोलोहघटिकान्तःकनकपट्टिकादिभिःपंचाव्लेकृत्यात्रिवीमघमर्ष
णंकृत्वानदुःखस्मेर्के यद्देवादेवहेडनंइत्यादिमंत्रंपठेत्जपेत् ततोदृष्टमस्य द
क्षिणेकरेः ॐ पितावत्सानांपतिरघ्न्यानामथोपितामहतोगर्भराणांवत्सोजरायुप्रति
धुक्पीयूषआमिक्षाघृततद्वस्यरेतः ॐ रुद्रोहिमन्वानधर्मकृत्प्रादुःप्रकीर्तितः
वृषोभिलभते...सर्वतः इतिमंत्रद्वयंपठित्वा कुशाग्रयवतिलजलान्यादा
य ॐ अद्यशोचांतद्वितीयेहनिअमुकगोत्रस्यपितुरमुकप्रेतस्यमातृकामारुद्रदेवतं

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्री

ऋषभमेनं पतिं वो ददामि तेन क्रीडंतिश्चरथ प्रियेण मा नाहाः प्रजनुषा अभगा रायस्पोषेण

समिषा मादेमेत्युक्त्वा ॥ लोहितो यस्तु वर्णेन मुखे पुच्छे च पांडुरः श्वेतः खुरविषाणाभ्यां

स नीलो वृष उच्यते नीलवृषे नीलवदपुत्सर्पः कार्त्तिक्यां वृषोत्सर्गनिमित्तकमाभ्युद

यिकं कृत्वा ॐ अद्य कार्त्तिक्यां रुद्रदेवत्यमात्मानाहमिमान् युवान् विष्णुदेवतानमुक

गोत्रायामुकप्रमितप्राणस्य तुभ्यमहं संप्रददे इति पूर्ववत्संकल्प्य ब्राह्मणाय दद्यात् द

क्षिणां च दद्यात् ॐ कार्त्तिक्यां ... अमुकगोत्र ... अमुकप्रेतस्य ... रुद्र

दैवतं ऋषभमेनं युवानं पतिं वो ददामि तेन क्रीडंते चरथ प्रियेण मा नः साप्त जनुषा

सुभगा रायस्पोषेण समिषा मदेम ... एतयैव ... पितामह ...

नान् ... देवता ... पतिं ... मिते

युवानं ... ददामि ... तेन ... क्रीडंतो ...

... मा नः ... विषय ...

... जन्म ... केन

65

एषा गृह्णेनवं द्रुसमदेम हृग्राभवेमकुश्मसा लोकस्यत्रियाइति ततईशानीदिशायंचापिचाल्व
येत पूजयेत् एषोघः ॐसोपकरणवत्सतरी चतुष्टयसहितवृषभाय नमः इदमनुलेपनं
ॐसोपकरणवत्सतरी चतुष्टयसहित इतिपुष्पे एतानि धूपदीपतांबूलानिनिवेद्यानि
ॐसोपकरणवत्सतरी चतुष्टयसहितवृषभाय नमः ततोवत्सतरी चतुष्टयमध्यगतंवृ
षममभिमंत्रयेत तत्रमंत्रः ॐमायोभूरभिमाम्बौहि स्वाहा मूरुतासि मरुतां गणः
मि शंभूर मयोभूरभि माबाहि स्वाहा वेसूरसि दुवस्वान्खं रमायोभूरभि माबाहि स्वाहा
ॐयाऽऽस्मिन् स्वर्णेदिवमानलं निरस्मभिः ताभिर्ब्रह्य घस्वर्णमीशच्छेजनायनसाकृ
घि यावोदेवाः सूर्ये रुचो गा ... यारुच इंद्राग्निताभिः सर्वाभीरुचन्नोधत्तबृहस्पतये
१५० रुचेंब्रोत्रहिब्राह्मणोरुच राजांस मस्कृधि रुचंहमानयाप्रमप्राप्तीः स्वर्णार्धमीस्वाहा ६७
स्वर्णार्कः स्वाहा स्वर्णज्योतिः स्वाहा स्वर्णसूर्य्यास्वाहा ततःकृतापहुत्वोदत्ताग्रमुत्सर्ग
मानेत्पातयित्वा ॐयवतिलपुष्पमोदकाद्दीन्यादाय तांस्यपात्रादितामंत्रसंपकलसंदिश्य
२८
विशेषश्रूद्रेषु सधिधे दिरुचारुचं तत्वा पामि ब्रह्मणा वंदमानस्
शास्ते पजमानो हविर्भिः ... मानो व रुणोस्ते वोधय रपा ... प्रमोषी

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्रे
८ मलित्रयेणतर्पयेत् ॥ अनेन मंत्रेण ॐ स्वधा पितृभ्यो मातृभ्यो बंधुभ्यश्चाप्यायितृप्तये त्वं 66
गालवहाश्चये केचिद्ये चान्ये पितृपक्षजा गुरुश्वशुरबंधूनां ये कुलेषु समुद्भवाः ये प्रेतभा
वमापन्नाये चान्ये श्राद्धवर्जिताः वृषोत्सर्गेण ते सर्वे लभंतां प्रीतिमुत्तमां इति ततः कर्म
प्र० कारमाहूयाभिमंत्रितेन तस्मै दद्यात् ॐ ब्रह्मा ब्राह्मणान् स्माभवयेत् यत्किंचिद्धिमयो जले
त्सपिंनदन्यान्नयेत् ॥ अथ कपिलादानं ॐ सोपकरणायै सवत्सकपिलगवे नमः
ॐ ब्राह्मणाय नमः इति देयब्राह्मणौ त्रिः संपूज्य इमां सोपकरणां सवत्सां कपिलां
दास्यामीति द्विजकरे जलदानं जलेन देय देयद्रव्याभिषेचनं कुशा तिलान्यादाय ॐ अद्येत्या
वांतद्वितीये तिथौ अमुकगोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य स्वर्गप्राप्तिकाम इमां कपिलां हेमशृं
गीं रौप्यखुरां वस्त्रयुगाच्छादितां कांस्योपदोहां मुक्तालांगूलविभूषितां सवत्सां रुद्रदैवतां
अमुकगोत्रायामुकशर्मणे ब्राह्मणाय तुभ्यमहं संप्रददे इति दद्यात् ॐ स्वस्तीति प्र
तिवचनं ततो दक्षिणां द्रव्यादिकमादाय ॐ अद्य कृतैतत् सोपकरणसवत्सकपिला
गवीदानप्रतिष्ठार्थं इदं हिरण्यमग्निदैवतं अमुकगोत्रायामुकशर्मणे ब्राह्मणाय दद् ८
नवा ... तं नन्दीरूपा त... केनचिन्नक वित्त ततो रुद्राग्रे बद्ध सर्पिं के
पायसं ... जयेत् ...

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

क्षिणां तुभ्यमहं संप्रददे इति दद्यात्। ततः प्रतिगृहीत्वा स्वस्तीत्युक्त्वा गोपुच्छग्रहणं यथाशाखं कामस्तुतिं च कुर्यात् ततः ॐ
कादात्कस्मा अदात् कामोदात् कामायादात् कामो दातः कामः ततः प्रतिगृहीता काम एतत्ते इति यजुर्वेदे ॐ कइ
दं कस्मा अदात् कामः कामायादात् कामो दाता कामः प्रतिगृहीता कामः समुद्रमाविशत् कामेन त्वां प्रतिगृह्णा
मि काम एतत्ते इति सामवेदे कामस्तुतिः यथोक्तकपिलालाभे केवलामपि दद्यात् तत्र पूजादि पूर्ववत् ॐ अद्या
शौचांत द्वितीयेऽह्नि अमुकगोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य स्वर्गप्राप्तिकामः इमां कपिलां गां रुद्रदैवतां अमुकगोत्रायामु
कशर्मणे ब्राह्मणाय तुभ्यमहं संप्रददे इति दद्यात् स्वस्तीति प्रतिवचनं ततो दक्षिणां द्रव्यादिकमादाय ॐ
ऽद्य कृतैतत्कपिलगवीदानप्रतिष्ठार्थमिदं हिरण्यमग्निदैवतं अमुकगोत्रायामुकशर्मणे ब्राह्मणाय दक्षि
णां तुभ्यमहं संप्रददे इति दक्षिणां दद्यात् ॐ स्वस्तीति प्रति गोपुच्छग्रहणं कामस्तुतिं च पूर्ववत् ततो महान
द्यादिषु सर्वेष्वेवमन्यतीर्थानि मनसा ध्यात्वा तज्जलेनात्मानमभ्युक्ष्य उत्तरेत् ॥ अथैकादशाहश्राद्धप्रयोगः
सवास्वगतिमापानानुसारेण लिख्यते तत्र पूर्वेद्युर्वा निमंत्रणं संभवेत् तस्मिन्नेवाह्नि वा श्राद्धवेलायां मंडला
द्बहिः शुचिराचांतः शुक्लद्विवासा गोमयोपलिप्तायां भूमौ अपसव्यो वत् कृतगोमूत्रमंडलायां भूमौ
ॐ भूम्येन नमः इति त्रिः पृष्ट्वा ततः पूजितायां दर्भकुटिलहस्तेन पात्रवासनं यजमानसदर्भेनाहूतं स्नात
मावांते स्वागतमस्ति इति पृष्टे ॐ स्वागतं इति तेनोक्ते उभावप्युपविशतः ततः श्राद्धकर्ता ॐ इदं ते पाद्य

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मिति पाद्यमुपनीय विसृजेत् मन्त्र पुनः पुनरभिनव्य पात्रब्राह्मण पादौ प्रक्षाल्यापसव्यादिकं कृत्वा जलाक्षत तिल गंध पुष्प
प्रेतार्घपात्रमादाय मोटकत्रिलजलान्यादाय ॐ अद्यामुकपितरमुकप्रेतश्राद्धे श्राद्धे एष पात्रार्घस्ते मया दीयते
तवोपतिष्ठतामिति पादार्घं दद्यात् शिरसोऽभिवंद्य जानुनी विश्राव्य ॐ इदं ते आचमनीयमित्याचमनीयोदकं ब्रा
ह्मणाय दद्यात् ततः स्वयं पादौ प्रक्षाल्याचम्य अपसव्यादिकं कृत्वा पुष्पचंदन ताम्बूलानि ब्राह्मणाय दत्वा ब्राह्मणद
क्षिणजानुं स्पृष्ट्वा ॐ अद्यामुकगोत्रपितरमुकप्रेतस्याद्यश्राद्धकरणाय भवंतं ब्राह्मणमहमामंत्रये ॐ आ
मंत्रितोऽस्मीति प्रतिवचनम् ॐ अक्रोधनैः शौचपरैः सततं ब्रह्मवादिभिः भवितव्यं भवतामयाच श्राद्धका
रिणा ॐ सर्वायास विनिर्मुक्तैः कामक्रोधविवर्जितैः भवितव्यं भवतानो द्यतनैः श्राद्धकर्मणि इति ब्राह्म
णो नियमान्श्रावयेत् ॐ भवितव्यमिति तेनोक्ते अर्घं परिकल्प्य मोटकादिकं चादाय ॐ अद्यामुकगोत्रपि
तरमुकप्रेतश्राद्धे एष पादार्घस्ते मया दीयते तवोपतिष्ठतामिति पादार्घं दद्यात् ततः शिरसाभिवंद्य जा
नुनी विश्राव्य ॐ इदं ते आचमनीयमित्याचमनीजलं ब्राह्मणाय दद्यात् ततस्तिलजलैः तेन पात्रब्राह्मणपादौ
वा अभ्यंजयेत् ततः स्वयं पादौ प्रक्षाल्याचम्य पात्रब्राह्मणमाचम्याग्रे कृत्वा स्वदेशमागत्योपविश्य ताभिप्रा
येण सिद्धमिति पृष्ट्वा दत्तं तेनैक कुशासहितेन पालकवल्ला द्यात् श्र्के ब्राह्मणो पवेशनायासनमुपकल्प्य

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

जिनतुगण लेमा विभ

सनं स्पृशन् ओं श्रात्रालमे देवराजा [illegible] नातो विश्वमपतो छिन्न ध्याद्गृहा
न् प्रसादये त्वामहं गुह्यम्मत्र नानाग्नि पूजेन कर्मार्चि विप्र इति पठित्वा पात्रस्थान्
गंधादिकं हस्तेन दत्वा दर्भ खम्म उपवेशयेत् ततः पात्रस्य पादयोः तत्ते दक्षि
णम् कुशत्रयं दद्यात् आसनस मीपे वर्त्तितैले नतिलाज्य श्राद्धदे
येत् कावनुम्केराम श्राद्धं कृत्वा पात्रं स्थापयेत् ततः पूर्वाभिमुख कुशान् दक्षिणे ओं
अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोऽपि वा यः स्मरेत् पुण्डरीकाक्षं स बाह्याभ्यन्तरः
शुचिः इति पठित्वा ओं पुण्डरीकाक्षः पुनातु इति पुण्डरीकाक्षं स्मृत्वा आत्मानं
द्रव्याद्यन्यात्मानं वसिंचेत् ततः कुशत्रयं तिलजलान्यादाय ओं अद्य ...
तोत्र स्य पितुरमुक गोत्रस्य प्रेतत्वविमुक्तिकामो ... दिव्य पाकात्ते षोडश श्रा
द्धान्यहं करिष्ये इति संकल्प्य एकादश मासाभ्यन्तरे धिक मासाद्यन्ते ...

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्री
८

पश्चात्तेनसुवर्णखण्डं पृथक् तं पुनः कुशतिलजलान्यादाय ॐ अद्यामुक 10.
गोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य प्रेतत्वविमुक्तिहेतवे षोडशश्राद्धान्तर्गताद्यश्राद्धमहं
करिष्ये इति संकल्पयेत् ॐ कुरुष्वेति ब्राह्मणप्रतिवचने ॐ गायत्रीजप
महं करिष्ये इति पृष्ट्वा ॐ कुरुष्वेति ब्राह्मणानुज्ञातः द्विगायत्रीं जपेत्
सन्ध्याहुतिकालत्रये वा वाचजपनीया गायत्री ततः ॐ देवताभ्यः पितृभ्यश्च
महायोगिभ्य एव च नमः स्वाहायै स्वधायै नित्यमेव नमो नमः गायत्रीं त्रि
जपेत् ततोपसव्यं कृत्वा दक्षिणाभिमुखः पातितवामजानुः मोटकादाय
य ॐ अद्यामुकगोत्र पितरमुकप्रेत आद्यश्राद्धे दशमासिके तेनयादीयते नेवो
पतिष्ठतामिति मोटकारूपमासनं तिलजलप्रादित दक्षिणाग्रमेव ... न त
तः सव्यं कृत्वा प्राङ्मुख उपविश्य ॐ कृत्वाय नमः ॐ ब्राह्मणाय नमः इति द
यब्राह्मणेभ्यः संपूज्य इदं चैतद्दाति इति द्विजपने जलदाने दत्वामुकम

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अमुकगोत्र

मभिषिंच्य कुशतिलजलान्यादाय ॐ अद्यामुकगोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य वरुणलोकातपद्वंद्वछत्रं अमु-
त्तानांगिरिसंदैवतम् अमुकगोत्रायामुकशर्मणे ब्राह्मणाय तुभ्यमहं संप्रददे इति दद्यात्
ॐ स्वस्तीति प्रतिवचनम् ततः तिलजलकुशान् दक्षिणाद्रव्यं चादाय ॐ अद्य कृतैत-
च्छत्रदानप्रतिष्ठार्थमिदं हिरण्यमग्निदैवतं अमुकगोत्रायामुकशर्मणे ब्राह्मणाय
तुभ्यमहं संप्रददे इति दक्षिणां दद्यात् ततः प्रतिगृहीत्वा ॐ स्वस्त्युक्त्वा छत्रं दे-
हे न धारयेत् ततः ॐ उपानद्भ्यां नमः ॐ ब्राह्मणाय नमः इति द्वय ब्राह्मणौ त्रिः संपूज्य
ॐ इमे उपानहौ ददानीति द्विजकरे जलदानं उपानहामभिषिंच्य कुशादीन्यादाय
ॐ अद्यामुकगोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य तप्तवालुकाहिकंटकित मार्गोत्तरणका-
म इमे उपानहौ वृत्तानांगिरोदैवते अमुकशर्मणे ब्राह्मणाय तुभ्यमहं संप्रददे इति
दद्यात् ॐ स्वस्तीति प्रतिवचनम् ततः कुशादीन् दक्षिणां चादाय ॐ अद्य कृतैतदु-
पानत्प्रतिष्ठार्थमिदं हिरण्यमग्निदैवतं अमुकगोत्रायामुकशर्मणे ब्राह्मणाय तु-

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्री

११ स्मान्हं संप्रदद्ये इति वदेत् ततः प्रतिगृहीता ॐ स्वस्तीत्युक्त्वा उपानहौ धारयेत्
ततः अपसव्यं कृत्वा दक्षिणाभिमुखः पातितवामजानुः ॐ अपहता असुरा रक्षांसि
वेदिषद इति वामावर्त्तेन श्राद्धदेशे तिलान्विकीर्य ॐ आयंतु नः पितरः सोम्यासो
ऽग्निष्वात्ताः पथिभिर्देवयानैः अस्मिन्यज्ञे स्वधया मदंतोधिब्रुवंतु ते वंत्वस्मान् इ
ति जपेत् ततोर्घपात्रोपरि अन्तर्निहितं दक्षिणाग्रं पवित्रं धृत्वा ॐ शन्नो देवीरभी
ष्टय आपो भवंतु पीतये शंयोरभिस्रवंतु नः इति मंत्रेणार्घपात्रे जलं दद्यात् ॐ तिलोसि
सोमदैवत्यो गोसवो देवनिर्मितः प्रत्नमद्भिः पृक्तः स्वधया पितॄन्लोकान्प्रीणाहि
नः स्वाहेति तिलान्प्रक्षिप्य गंधपुष्पं तूष्णीं तत्र दद्यात् अर्घपात्रं वामहस्ते कृत्वा पवित्रं
विप्रकरे उत्तराग्रं धृत्वा तदुपरि किंचिदुदकांतरं दत्वा ॐ या दिव्या आपः पयसा संब
भूवुर्या अंतरिक्षा उत पार्थिवीर्याः हिरण्यवर्णा यज्ञियास्ता न आपः शिवाः शं स्योनाः
सहवा भवंतु इति पठित्वा मातृकादीन्यादाय ॐ अद्यामुकगोत्र पितरमुक शर्मन् तस्मा
द्घश्राद्धे एष हस्तार्घस्ते मया दीयते तेन वा पातित्वा मिति ब्राह्मणकरे पवित्रोपरि दद्य

72

१२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

रुतेजुहोमिस्वाहा इतिजपेत् ॐइदंविष्णुर्विचक्रमेत्रेधानिदधेपदं॥ समू
ढमस्यपांसुरे इतिपठन्नन्नतामनंगुष्ठविनिवेश्य ॐकृष्णकव्यमिदंरक्षमदीय
मितिपठित्वा ॐइदमन्नं ॐइमाआपः ॐइदमाज्यं ॐइदंहविरितिविप्राणांक्रम
णांगुष्ठमन्नजलघृतान्नेषुनिवेश्य ॐअपहताअसुरारक्षांसिपिशाचावे
दिषद इति ॐ... तिलान्विकिर्य मोदकादीन्याधाय ब्राह्मण
पाणिनापात्रमालभ्य जपेत् ॐअद्यामुकगोत्रपितरमुकप्रेतश्राद्धे इदं
मन्नंसोपकरणंतेमयादीयते तवोपतिष्ठतामित्युत्सृजेत् ततोभवान्प्राश
यत्विति विप्राय पोशनं दत्वा सप्रणवां व्याहृतिकां गायत्रीं ॐमधुवातार
त्यादिऋचं ॐमधु मधु मधु इति च जपित्वा ॐअन्नहीनं क्रियाहीनं विधि
हीनं च यद्भवेत् तत्सर्वमच्छिद्रमस्त्विति पठित्वा यथासुखं जुषस्वेति ब्रा

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्रा॰
स्त्री॰
२३

74

स्यैकं प्रतिकुर्यात् श्राद्धश्च वर्मिन पात्रिणा पात्रमत्यजत् ॐकारं पूर्वमेवं गी
तसंज्ञ यादिभयप्रार्थनं न कुर्यात् श्राद्धकर्त्ता सर्वं ब्राह्मणेन सप्रणवव्याहृती
कां गायत्रीमथवा नाऽत्यादिऋचं ॐ मधु मधु मधु इति च जपेत् गायत्रीश्रा
व्यंतं श्रावयित्वा ॐ कृष्णश्च वाज इत्यादीन् कृत्वा ध्यान् मंत्रान् पठित्वा स्वस्ति
तिलैर् गृह्णीयात् ब्राह्मणान् भावित रूपतया ध्यायेत् ततः उदीच्यतामित्यादिकि
न् मंत्रान् ॐ सहस्रशीर्षा इत्यादि पुरुषसूक्तं ॐ आशुः शिशानो इत्यादिकि
र्यमन्त्रादीनि शान्तये पठित्वा प्रभृति विविधानि सूक्तानि च पठे
त् ततः ॐ नमस्त्र्यंबकाय विरूपाक्षाय नमस्तेनेकचक्षुषे नमः पिनाकहस्ताय व
ज्रहस्ताय वै नमः इति श्लोकमपि पठेत् ततो ब्राह्मणाधिकं स्नानं पूर्वं यव वंज
नादि गुणान्वितेन ततस्तत्र यद्दोपतम्येत् ततः उपस्पृशेत् मंदं मंदं भो

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

जयेत्। ततस्तत्पृष्टं ज्ञात्वा उच्छिष्टसन्निधावास्तृतदक्षिणाग्रकुशत्रयां भूमिं प्रोक्ष्य सर्वप्र
कारकमन्नं तिलघृतसहितं जलेनाप्लाव्य गृहीत्वा ॐ अग्निदग्धाश्च ये जीवा ये प्र
दग्धाः कुले मम। भूमौ दत्तेन तृप्यन्तु तृप्ता यान्तु परां गतिमिति मन्त्रेण मन्त्रस्य फलमुद्दिश्य
कुशोपरि तदन्नं विकिरेत्। ततः सव्यं कृत्वा ऽऽचम्य हरिं स्मृत्वा ऽपसव्यं कृत्वा दक्षिणाभि
मुखो ब्राह्मणाय जलगण्डूषमिदं ते प्रतिपादयामीति दत्वा ॐ स्वदितमिति ब्राह्मणं पृच्छे
त्। स्वदितमिति तेनोक्ते ॐ पिण्डमहं करिष्ये। इति पृच्छेत्। ॐ कुरुष्वेति ब्राह्मणानुज्ञात
उच्छिष्टसन्निधौ चतुरस्रं हस्तैकप्रमाणं दक्षिणाप्लवं चतुरङ्गुलोच्छ्रितं स्थानं निर्माय। तन्मध्ये
वामहस्तेन दर्भपिञ्जूलीमादाय तन्मूलेन वामान्वारब्धदक्षिणकरेण प्रादेशमात्रं ॐ अप
हता असुरा रक्षांसि वेदिषद इति मन्त्रेण रेखामुल्लिखेत्। दर्भपिञ्जूलीमुत्तरस्यां दिशि क्षि
पेत्। तदुपरि ॐ ये रूपाणि प्रतिमुञ्चमाना असुराः सन्तः स्वधया चरन्ति। परापुरो निपु
रो निपरा ये भरन्त्यग्निष्टाँल्लोकात्प्रणुदात्यस्मादिति उल्मुकं भ्रामयित्वा रेखाद्द

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्रा°
स्त्री
२४

मानः क्षिपेत् ॥ तदुपरि उपमूलं समकूर्चं कृत्वा कुशान् दक्षिणाग्रानास्तीर्य सव्यं कृ
त्वा ॐ देवताभ्य इति त्रिर्जपेत् ॥ ततोऽपसव्यं कृत्वा पत्रपुटकादिकमेकं तिलजल
गंधपुष्पयुतं वामहस्ते कृत्वा दक्षिणहस्तेन मोटकादिकमादाय ॐ अद्यामुकगो
त्रपितरमुकप्रेत श्राद्धश्राद्धार्घं अस्यानेजनं अवनेनिक्ष्व ते मया दीयते तवोपतिष्ठता
मिति कुशोपरि स्रवनेजनं दद्यात् ॥ ततः श्राद्धशेषमन्नं सर्वव्यञ्जनतिलघृतमधु
फलेनैकीकृत्य तेन बिल्वपरिमाणं पिण्डं निर्माय ॐ अद्यामुकगोत्रपितरमुकप्रे
तश्राद्धश्राद्धपिण्डस्यानेजनं अवनेनिक्ष्व ते मया दीयते तवोपतिष्ठतामिति कुशोपरि
स्रवनेजनं दद्यात् ॥ ततः श्राद्धशेषमन्नं सर्वव्यञ्जनतिलघृतमध्वायुतमेकीकृत्य
तेन बिल्वपरिमाणं पिण्डं निर्माय घृतमध्वभिघारितं कृत्वा दक्षिणहस्तेनादा
य मोटकादीनि चादाय ॐ अद्यामुकगोत्रपितरमुकप्रेत श्राद्धश्राद्धे एष पि
ण्डो मया दीयते तवोपतिष्ठतामिति कुशोपरि स्रवनेजनस्थाने स्तवोपस्थी

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तद्दक्षिणकरेणपिंडंदद्यात् आचम्य तद्दर्भमूलेकरंप्रोक्ष्यसव्यंकृत्वाऽऽचम्यह
रिंस्मृत्वाऽपसव्यंकृत्वा अत्रपितरोमादयध्वंयथाभागमावृषायध्वमितिपठि
त्वावामावर्तेनोदङ्मुखोभूत्वामनाक्श्वासंनिरुध्य तेनैवयथामुखंप
र्यावर्तयन् पितॄन्भास्वरमूर्तीन्ध्यायन् ॐ अमीमदन्तपितरोयथाभाग
मावृषायिषतेतिपठेत् अवनेजनावशिष्टंजलंपुनःपात्रेवामहस्तेकृत्वाद
क्षिणहस्तेनदाय ॐ अद्यामुकगोत्रपितरमुकप्रेतयायेचात्रपिंडेत्रावने
निक्तेमयादीयतेतवापितिष्ठतामितिपिंडोपरिप्रत्यवनेजनंदद्यात्त
तोनीवींविस्रंस्यसव्यंकृत्वाऽऽचम्यहरिंस्मृत्वाऽपसव्यंकृत्वावामेनपाणि
नाधृतंसूत्रंदक्षिणहस्तेनगृहीत्वा ॐ एतद्वःपितरोवासः इतिपिंडोपरि
धृत्वा सौत्रिकादिकमादाय ॐ अद्यामुकगोत्रपितरमुकप्रेतअत्रायमा

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्रा॰ सू॰
२५

द्धपिंडे एतद्वासस्ते मया दीयते ततो पत्नि मामिन्युदुहजेत ततस्तस्मीपिंडे
गंधपुष्पधूपदीपताम्बूलानि दद्यात् ततः पिंडशेषान्नं पिंडसमीपे विकिरेत्
ततश्चाचांतस्य ब्राह्मणस्य करे जलदानं दद्यात् ॐ अपामध्ये स्थितो दे
वाः सर्वमप्सु प्रतिष्ठितं ब्राह्मणस्य करे न्यस्ताः शिवा आपो भवंतु मे इति
जलं दद्यात् ॐ भवंतु इति ब्राह्मणस्य प्रतिवचनं ततः ॐ लक्ष्मीर्व
सति पुष्पेषु लक्ष्मीर्वसति पुष्करे लक्ष्मीर्वसति गोष्ठे सौमनस्यं सदास्तु मे
इति पुष्पाणि दद्यात् ॐ अस्तु सदा तवेति प्रतिवचनं ॐ अक्षतं चास्तु मे
पुण्यं चास्तु पुष्टिरस्तु इति अक्षते यच्छ्रेयस्करं लोके तत्तदस्तु ममेति च तंडु
लान्दद्यात् ॐ अस्तु सदा तवेति प्रतिवचनं अथवा ॥ ॐ शिवा आपः सं
त्विति जलं ॐ सौमनस्यमस्तु इति पुष्पं ॐ अक्षतं चारिष्टमस्त्विति

78

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तंडुलाच्छादीत ॐ स्वस्तीति प्रतिवचने ततः षट्कादिपात्रेष्वन्तु दर्कोप
रिकल्पयामेदिन्नीशिरस्याभिवंद्य इमं मंत्रं पठेत् ॐ नमो नमो मे
दिनी लोकमातर्उर्व्विमहिश्शैलगिरिधारिणी नमः धरित्रि
काश्यपि जगत्प्रतिष्ठे वसुन्धरे नमोस्तु ते लोकधात्रि नमो
स्तु ते सर्वरसप्रतिष्ठे नैवावनारीव नमो नमस्ते ततो मातृका
दिकमादाय ॐ अद्यामुकगोत्रपितरमुकप्रेतस्याद्य श्राद्धे द
त्तैतद्घृपानादिकमुपतिष्ठतामिति विप्रकरेभ्युत्तयोकं द
द्यात् ॐ उपतिष्ठतामिति प्रतिवचने ततः सव्यंकृत्वा प्राञ्जलि
र्भूत्वा कृतांजलिः तन्मना सुमना दक्षिणादिशं पश्यन्

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

80

श्रा॰ दी॰ २६

ॐ अघोरः पितास्त्विति पठेत् अत्र पूर्वाभिमुखीं पिंडोपरि जलधारां द
दातीत्याचारः ॐ अस्त्विति प्रतिवचनम् ॐ ततः पूर्वाभिमुखः ॐ गोत्रं
नो वर्द्धतामिति पठेत् ॐ वर्द्धतामिति प्रतिवचनम् ॐ दातारो नोभिव
र्द्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव च श्रद्धा च नो मा व्यगमद्बहुदेयं च नो भवेत् अन्नं
च नो बहु भवेदतिथींश्च लभेमहि याचितारश्च नः सन्तु मा च याचिष्म
कंचन एताः सत्याशिषः सन्त्विति ब्राह्मणान् याचेत् ॐ सन्त्विति
ब्राह्मणाः प्रतिवचनं ततोपसव्यं कृत्वा सपवित्रकुशत्रयं पिंडोपरि दक्षि
णाग्रं कृत्वा ॐ नमो वः पितरो इति पृच्छेत् ॐ वाच्यतामित्यनुज्ञातः ॐ
पितृभ्यो नमः इत्युच्यतामिति वदेत् ॐ अस्तु नमः इति प्रतिवचनं ततः पूर्वका
द्भिः स्थितजलं गृहीत्वा ॐ ऊर्जं वहन्तीरमृतं घृतं पयः कीलालं परिस्रुतं
स्वधास्थ तर्पयत मे पितरमिति दक्षिणाग्रं जलधारां सपवित्रकुशो

२६

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

81

परिदध्यात् ततोन्नश्रीषपिंडमादाय सव्यापसव्येन पिंडाधः कुशान् लुंच्य तद्धस्ते क्षिपेत् ततोर्घपात्रमुत्तानी
कृत्य मोदकतिलजलान्यादाय दक्षिणाद्रव्यं चादाय ॐ अद्यामुकगोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य कृतैतद्दाय
द्यश्राद्धप्रतिष्ठार्थमिदं रजतं चंद्रदैवतं अमुकगोत्रायामुकशर्मणे ब्राह्मणाय दक्षिणां तुभ्यमहं संप्र
ददे इति दक्षिणां दद्यात् ॐ स्वस्तीति प्रतिवचनं ततः श्राद्धकर्त्ता पात्रं ब्राह्मणस्य चरणे संवाह्य
तेन मस्तकं कुर्यात् ततो दक्षिणेन पाणिना पात्रं ब्राह्मणो दक्षिणपाणिं गृहीत्वाशयासनमंजनकंक
निकाचार्थयेत् ब्राह्मणाय अंजनकंकनिकां चादाय आयामा कुम्पमहुत्तं विश्रामेत् ततः सा
मवेदाध्यायि ब्राह्मणानां पात्रस्थं तिलोदकमुपाहरेयु ततः श्राद्धकर्त्ता तेन जलेन स्वशिरसि
द्रव्यमभिषिंचेत् ततः सव्यं विधाय ॐ अग्निमुखदेवा [illegible] तामिति यवयुतजलेन कुशैः कु
शोपरि तर्पयेत् अन्यच्छिष्यमन्नं ॐ भूतेभ्य एष बलिर्नम इति जलपुष्पाभ्यां बलिं दद्यात् ततो
ऽसामगब्राह्मणान् भोजनादिभिः संतोषयेत् ततोपसव्येन ॐ निरोकारस्वस्तीत्युक्त्वा [illegible]
णाय वदेत् स्वस्तीति ब्राह्मणो ब्रूयात् सव्यं कृत्वा पुनः ब्राह्मणानुज्ञया विजलपात्रं गृहीत्वा
निमंत्रणस्थाने स्थितो ब्राह्मणः ॐ आमा वाजस्य प्रसवो जगम्याद्देवे द्यावापृथिवी विश्व

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्रा॰ श्री ८

82

आमागंतां पितरो मातरो चामासो मा आमष्यांत्वेनगम्यात् इति पठन् प्रदक्षिणीकुर्वन् वारि
धारया त्रिर्विसृज्यित्वा पूर्वाभ्यामेव पादानतु व्रज्य प्रदक्षिणीकृत्यागमवाहयेत् सव्यं कृत्वा
ॐ देवताभ्य इति जपित्वा गृहं प्रविशेत् ततः पाणिभ्यां अपसव्येन श्राद्धीयदीपनिर्वा
पणं हस्तौ पादौ प्रक्षाल्य सव्येनाचमनं कुर्यात् ततः श्राद्धदर्शिकामः ॐ प्रमादात्कुर्व
तां कर्म प्रच्यवेताध्वरेषु यत् स्मरणादेव तद्विष्णोः संपूर्णं स्यादिति श्रुतिः इति पठित्वा वि
ष्णुस्मरणं कुर्यात् ततोऽशौचांते द्वितीयेऽह्नि दिने एवं यथाशक्ति महाशिखारत्नानि मा
तद् वाहनेयानादिदानं दद्यान्महान्ति वेश्मानि क्षेत्राणि भूषणानि च नरो नत्वा उद्दिश्य ब्रा
तद स्मरणाय दद्यात् तद्यथा ॐ अशौचांते द्वितीयेऽह्नि अमुकगोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य
नि प्रेतत्वप्रीतिकाम इमां गां रुद्रदैवतां यथानाम गोत्राय ब्राह्मणाय तुभ्यमहं संप्रददे
इति यथाशक्ति दक्षिणां दद्यात् एवं भूमिशय्यार्थमिदं हिरण्यमादाय मपि अस्मिन्दिने
सप्रभृतीन् ब्राह्मणान् भोजयेत् तस्मिन्नेव दिने विहितमपि पंचगव्य
पानं प्रियमाचर्य ... ततः एकादशाहश्राद्धं कुर्यात्

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ऽऽ यम्य प्राङ्मुख उपविश्य कुशतिलजलान्यादाय ॐ विष्णुर् गताश्वमेधयज्ञफलप्राप्तिकामो
ऽद्य पितृमरणादिनावधि [illegible] वत्सरौचावच्छिन्नदिनो नवत्सरे यावत्प्रतिदिनं पितृतो सोदक
कुंभदानमहं करिष्ये इति संकल्पं कुर्यात् ततोऽपसव्यादि कृत्वा मोटकादीन्यादाय
ॐ अद्यामुकगोत्र पितरमुकप्रेत कुंभसलिलमयादीयते तवोपतिष्ठतामिति सुसंजल
दद्यात् गंधयव तदुभयं पात्रब्राह्मणाय प्रतिपादयेत् अशौचोपनिपाते त्वयं दा
तव्य इति सपिंडेन केनकृत्यवर्षाभ्यंतरे ॐ अद्यामुकगोत्रपितरमुकप्रेत मुक
शर्मन् सोदकुंभसलिलमुपतिष्ठस्वेति वाक्यं कुर्यात् ततो मोटकादीन्यादाय ॐ अ
द्यकृतैतत्सोदकुंभदानप्रतिष्ठार्थमिदं रजतं चंद्रदैवतं यथानामगोत्राय ब्रा
ह्मणाय दक्षिणां दातुमहमुत्सृजे इति प्रत्यहं सोदकुंभं दत्वा दक्षिणां
दद्यात् अत्र द्वादशाहश्राद्धे कार्य [illegible] मिति केचित् तदस्यैकादशाहवत् अथ
मासिकश्राद्धप्रयोगः तत्र श्राद्धपूर्वदिने एकाभक्तादिकं विधाय प्रातः स्ने

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्रा॰
श्री
९८

गवस्त्रयुगेन स्नात्वा कृतनित्यक्रिय आचांतः उपविष्टः पूर्वोपकल्पितं प्रज्वा
लितं प्रदीपं स्थापयेत् गौरसर्षपतिलादि रक्षोघ्नं आहृत्य श्राद्धदेशमागत्य ओं सिद्धि
मिति शिखां बद्ध्वा ओं कुशोदकेन जलेन ओं अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोपि
वा यः स्मरेत् पुंडरीकाक्षं स बाह्याभ्यंतरः शुचिः इति पठित्वा मैयारामेणालि
पीकृतं

ओं आद्यैकमासिकं पौने एकादशमासिकं ततः
द्वादशमासिकं ततः ऊनषाण्मासिकं द्वादशमासिकं
षष्ठमासिकं ततः एकादशमासिकं श्राद्धमिति
क्रमः

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

84